Cultuurhistorische verkenning en advies

CONCEPT

Atlascomplex te Amsterdam

CRIMSON, maart 2022

Cultuurhistorische verkenning en advies

CONCEPT

Atlascomplex te Amsterdam

CRIMSON, maart 2022

Inhoudsopgave

4 Inleiding

11 Stedenbouwkundige context

35 Cultuurhistorische analyse

41 Oeuvre Frits Dekeukeleire (1925-1985)

57 Architectonische analyse

100 Ruimtelijke essenties

109 Waardering

116 Aanbevelingen

122 Advies ten aanzien van ontwikkeling en uitbreiding

126 Bronnen

Inleiding

Crimson Historians and Urbanists is door Vastint gevraagd om een cultuurhistorisch onderzoek te doen naar het Atlascomplex aan de Hondsrugweg e.o. te Amsterdam. Het complex werd in 1983 opgeleverd naar een ontwerp van Frits Johan Eduard Dekeukeleire. Het gebouw heeft in de (nog niet formeel vastgestelde) Amsterdamse Post-AUP waardenkaart een orde 1 status en daarmee de hoogste beeldbepalende status.

Aanleiding voor het opstellen van een waardenstellende onderzoek is het voornemen van Vastint om het Atlascomplex weer toekomstbestendig te maken en aan te sluiten op de sterk veranderende context van Amsterdam Zuidoost. Het complex is gesitueerd op het grensvlak van twee omvangrijke gebiedsontwikkelingen ArenAPoort en Amstel III. Voor het Atlas kantorencomplex worden momenteel op gebieds- en gebouwniveau een aantal verschillende ruimtelijke scenario's verkend door Studio Hartzema en de ArchitectenCie. Ter voorbereiding en ter onderbouwing voor de verdere uitwerking van deze scenario's is behoefte aan een historische en waardenstellende duiding van het gebouwencomplex.

Crimson Historians and Urbanists werd in dit stadium van de planontwikkeling gevraagd om uitvoeriger onderzoek te doen naar de stedenbouwkundige en cultuurhistorische context waarbinnen het kantoorcomplex tot stand kwam en de ruimtelijke essenties en de waarde van de architectuur te omschrijven. Om vervolgens de bandbreedte te bepalen waarbinnen de voorgenomen ruimtelijke en programmatische wijzigingen in, aan en om het kantoorcomplex kunnen plaatsvinden.

Leeswijzer onderzoek:

Stedenbouwkundige context
In het eerste deel van de rapportage wordt door middel van een kaartenreeks ingezoomd op het stedelijke ontwikkelingsproces van de locatie van het Atlascomplex in relatie tot de directe omgeving, leidend tot de huidige ruimtelijke configuratie van het complex in het plangebied en eindigend met een doorzicht naar de toekomst.

Cultuurhistorische analyse
In het tweede deel volgt een beknopte cultuurhistorische context waarin het kantoorgebouwencomplex tot stand kwam en de gebruiksgeschiedenis die daarop volgde.

Oeuvre Frits Dekeukeleire (1925-1985)
Het derde deel van het onderzoek bevat een omschrijving van het werk van de architect Frits Dekeukeleire. Zijn ontwerp voor het Atlascomplex wordt geduid binnen het oeuvre en in een algemene bredere architectuurcontext geplaatst.

Architectonische analyse
In het vierde deel volgt een architectonische en typologische analyse van het kantorencomplex. Centraal in dit hoofdstuk staat het ontwerp van het gebouw en het ontwerpconcept dat daaraan ten grondslag lag. Daarnaast wordt op het niveau van gebouwvolumes in kaart gebracht welke ruimtelijke wijzigingen zich hebben voorgedaan in, om en aan het gebouwencomplex.

Conclusies en advies
Ten slotte volgt de waardering van het kantorencomplex waarin wordt vastgesteld wat de kwaliteiten zijn van het gebouw. In het verlengde daarvan wordt middels een reeks aanbevelingen inzichtelijk gemaakt waar de ruimtelijke mogelijkheden liggen met betrekking tot de voorgenomen transformatie van het gebouwenensemble.

Crimson Historians & Urbanists, oktober 2021

BIJLMER OOST
BIJLMER-CENTRUM
NS Station
Amsterdam-Bijlmer-Arena
Hoogoorddreef
Hondsrugweg
S111
A2
A9
GAASPERDAM
1 km
N
2019
(bron: Google Earth)

Op de voorgrond werelddeel Afrika aan de Hondsrugweg (Archief F.J.E. Dekeukeleire)

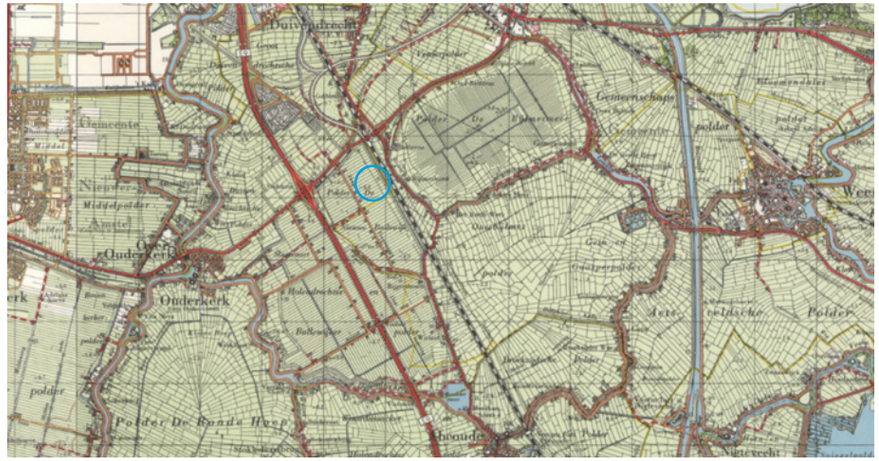

Polders op de plaats van toekomstig stadsdeel Zuidoost, met trein en wegverbindingen richting Utrecht, 1962 (Topotijdreis)

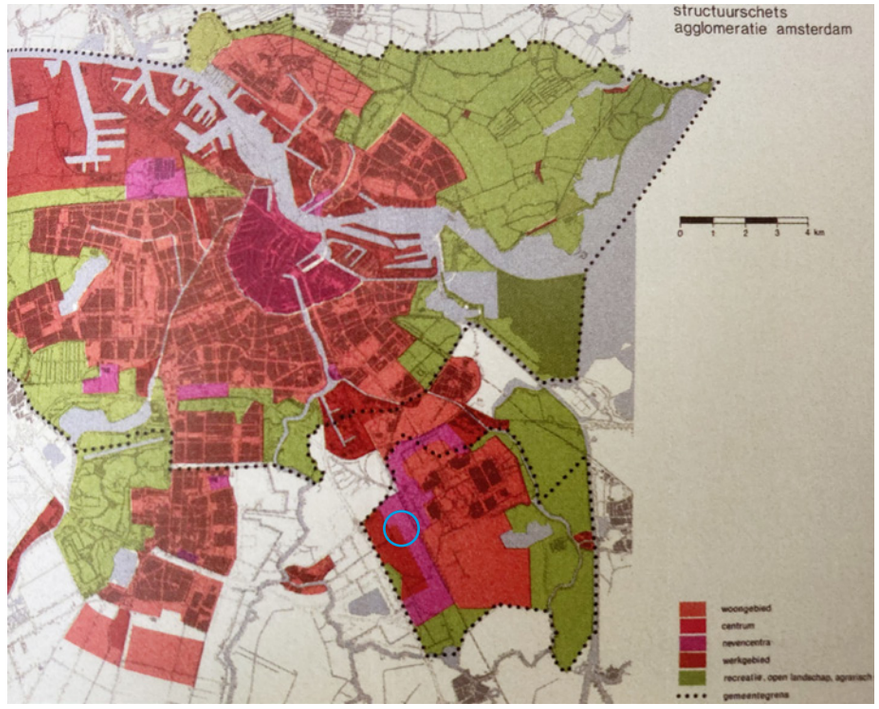

Structuurplan Agglomeratie Amsterdam, 1965 (Uit: Marc Hameleers e.a., Kaarten van Amsterdam, 1866-2012, 2013)

Stedenbouwkundige context

Met de naderende voltooiing van de stadsuitbreidingen in de Westelijke Tuinsteden ging het gemeentebestuur van Amsterdam in de jaren vijftig op zoek naar nieuwe uitbreidingsmogelijkheden voor de bouw van nieuwe woningen. Duidelijk was dat binnen de bestaande gemeentegrenzen geen plaats was voor aanzienlijke uitbreidingen, waardoor werd gekeken naar de 'lege' Bijlmermeerpolder, Oost-Bijlmerpolder, Gein en Gaasperpolder en Bullewijker- en Holendrechterpolder ten zuidoosten van de hoofdstad. Zowel de provincie als gemeente Amsterdam voorzagen in het zuidoostelijke poldergebied plaats voor een nieuwe satellietstad van maar liefst 100.000 inwoners. De polders behoorden geheel of gedeeltelijk tot de gemeenten Ouder-Amstel en Weesperkarspel, maar dienden in de Amsterdamse plannen geannexeerd te worden. Weesperkarspel verzette zich tegen de groeiambities van Amsterdam en zag zich aanvankelijk gesteund door het rijk, dat een te grote groei van de stad niet zag zitten. Na een fel, tien uur durend Kamerdebat op 27 oktober 1964 werden de Amsterdamse annexatieplannen met een nipte meerderheid goedgekeurd, waarmee de weg naar de stadsuitbreiding vrij kwam te liggen. Vooruitlopend op de gemeentegrenswijziging waren natuurlijk al plannen gemaakt. De kaart van het structuurplan 'Agglomeratie Amsterdam' uit 1965 schetst een goed beeld van de omvang van de toekomstige stadsuitbreiding in Zuidoost. Ook is duidelijk de scheiding te zien tussen het woongebied in de Bijlmermeer, ten oosten van de spoorlijn richting Utrecht, en een gebied voor 'industrie' in Bullewijk aan de westzijde van het spoortracé. De rode stippellijn geeft de grenswijziging aan. De Bijlmermeer werd ontworpen door een team onder leiding van Siegfried Nassuth. Nassuth was een oud-leerling van Cornelis van Eesteren, die verantwoordelijk was het ontwerp voor het Algemeen Uitbreidingsplan (1934). Hoewel de invloeden van Van Eesteren nog doorwerkten in het ontwerpteam van Nassuth, moest de Bijlmermeer nog moderner en grootschaliger worden dan de Westelijke Tuinsteden. Geheel volgens de modernistische stedenbouwkundige principes van CIAM werden verkeersstromen strikt gescheiden, riante groenstructuren ingetekend en enorme hoogbouwschijven voorzien.

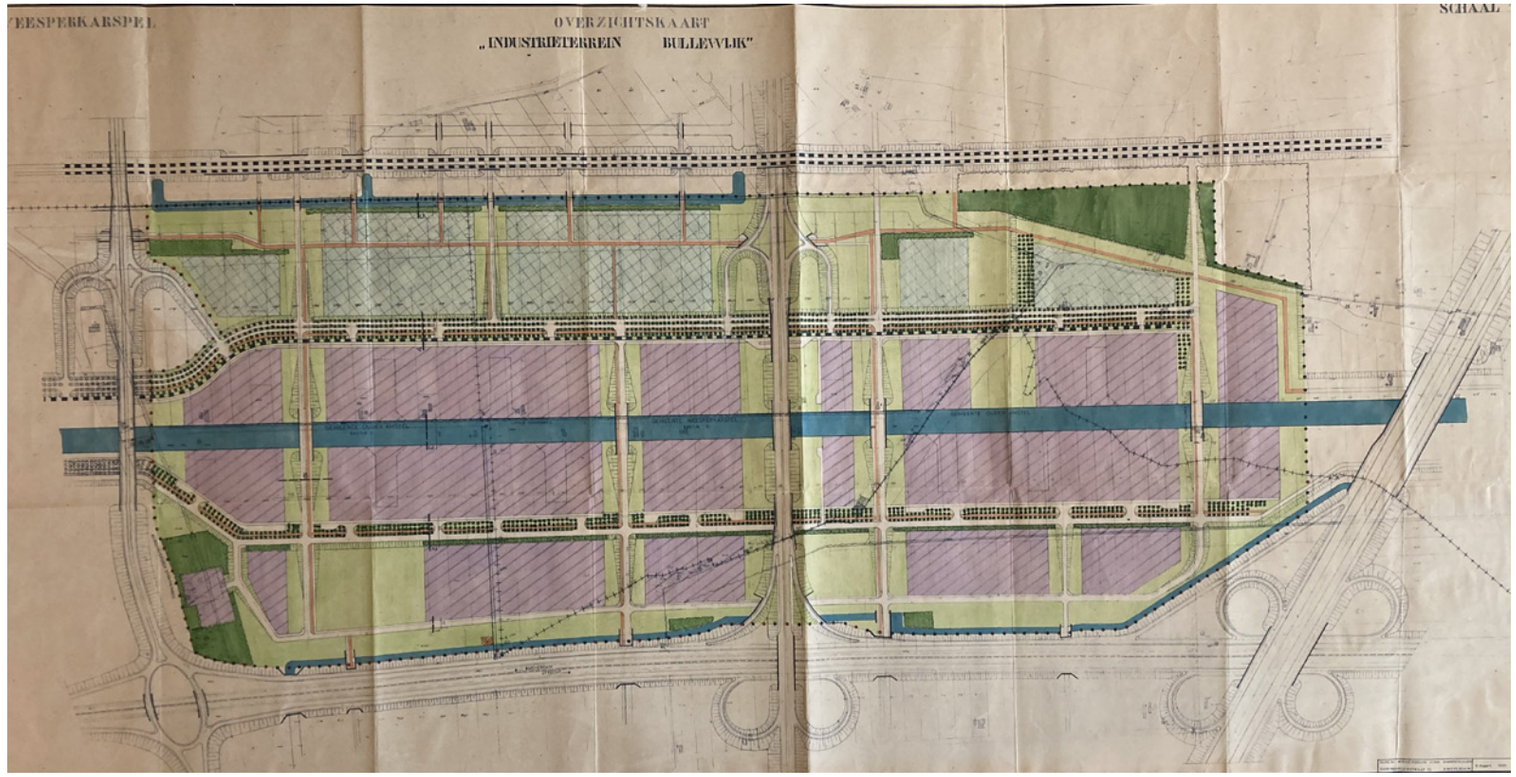

Plan voor Industrieterrein 'Bullewijk', 1965 (Stadsarchief Amsterdam)

In de woonwijk Bijlmermeer werd in 1966 voortvarend begonnen met de bouw van 5000 woningen. De zeer kenmerkende hoogbouwschijven in honingraatvorm staken sterk af tegen het lege omliggende polderlandschap. Terwijl de woonwijk verrees bleef het terrein ten westen van het spoor nog lange tijd leeg. Dat had alles te maken met de nog niet gerealiseerde infrastructuur. Een bedrijventerrein zonder bereikbaarheid was immers niet levensvatbaar. Hoewel het bedrijventerrein Bullewijk werd geflankeerd door zowel de in 1954 aangelegde rijksweg A2 als de spoorlijn richting Utrecht was het nog niet ontsloten door stations of afritten. Het geplande metrotracé liet tevens nog jaren op zich wachten. In 1965 werd wel al een uitbreidingsplan-in-onderdelen opgesteld voor de bedrijfswijk. Dat gebeurde door het Amsterdamse architectenbureau Wieger Bruin, Vink Van de Kuilen. Deze architectencombinatie heeft na de oorlog talloze dorps- en stadsuitbreidingen ontworpen in Noord-Holland, waaronder de uitbreiding van Amstelveen. Het stedenbouwkundig plan voor Bullewijk is duidelijk gestoeld op de modernistische overtuiging van een strikte scheiding tussen functies. In de langgerekte strook werd onderscheid gemaakt tussen een gebied voor 'handel- en nijverheid' in het westen en voor 'bijzondere bebouwing' in het oosten. In de plantoelichting moest het terrein voor bijzondere bebouwing aansluiten op de woonbebouwing aan de overzijde van het spoor en gevuld worden met bijvoorbeeld 'kantoren, gebouwen van speciale handelsdoeleinden, openbare of bijzondere gebouwen (b.v. technische scholen, parkeergarages)'. De zones werden van elkaar en de omliggende gebieden gescheiden door groen- en waterstructuren en brede verkeerswegen. Middenin het plangebied liep een breed kanaal voor de toevoer van goederen naar het handels- en nijverheidsgebied. De dwarswegen sloten aan op de verhoogde 'dreven' die in de Bijlmermeer al waren aangelegd en het autoverkeer scheidden van de lager gelegen wandel- en fietspaden.

Ontwerp lijnennet metro Amsterdam, 1969-1970 (Uit: Marc Hameleers e.a., Kaarten van Amsterdam, 1866-2012, 2013)

De opgespoten, maar nog niet bebouwde industriewijk Bullewijk, met links de rijksweg A2 en rechts de spoorlijnrichting Utrecht, 1972 (Collectie Stadsarchief Amsterdam)

De start van de ontwikkeling van Bullewijk liep tegelijk op met de realisatie van het metrotracé tussen Amsterdam Centraal en de uitbreidingswijken in Zuidoost. Het eerste ontwerp voor het Amsterdamse metronetwerk kwam uit 1969. In 1977 werd eerst de Oostlijn voltooid, met een vertakking ter hoogte van Duivendrecht. De lijn richting Gein, die grotendeels de spoorlijn richting Utrecht volgde, ontsloot met de stations ‘Bijlmer’, ‘Bullewijk’ en ‘Holendrecht’ dan ook eindelijk het industriegebied Bullewijk. De metrolijn zou als een aanjager werken voor Bullewijk en de ontwikkeling van het centrum van de Bijlmermeer.

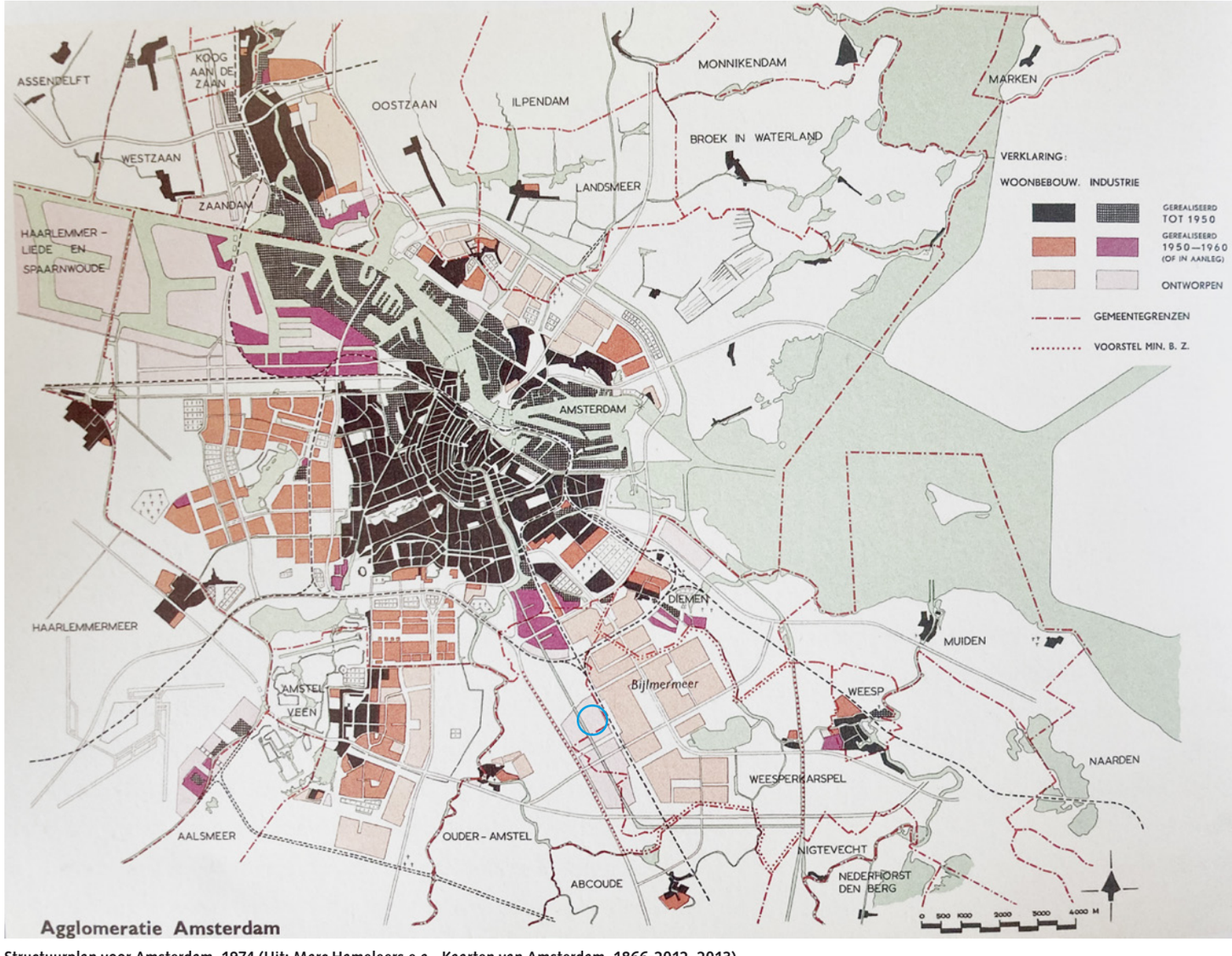

Structuurplan voor Amsterdam, 1974 (Uit: Marc Hameleers e.a., Kaarten van Amsterdam, 1866-2012, 2013)

Het structuurplan voor Amsterdam uit 1974 biedt inzicht in de ambities van het stadsbestuur voor de toekomstige ruimtelijke ontwikkeling van de stad als geheel. Dit structuurplan werd opgesteld met als doel het ‘handhaven en zo mogelijk vergroten van de betekenis, die de stad regionaal, landelijk en internationaal heeft: een vooraanstaand, gastvrij centrum van samenleven, werken, cultuurbeleving en wetenschapsbeoefening, kortom een trefpunt van uitzonderlijke allure’. Er was een speciale rol weggelegd voor het ‘nevencentrum’ in Bullewijk en de Bijlmermeer. Hier werd een flink centrumgebied geprojecteerd waar in Bullewijk ruimte was voor kantoren en grootstedelijke functies als een ziekenhuis, terwijl aan de westkant van het spoor, rond het Bijlmerplein, een groot winkelcentrum moest verreizen. In het Structuurplan 1974 en de structuurplannen die later volgden waren Bullewijk en de Bijlmermeer niet meer strikt naar functie gescheiden, maar werd verbinding gezocht tussen werken, winkelen en recreëren door het vermengen van kantoor- en winkelbebouwing.

Kaart van Amsterdam-Zuidoost, met het nog goeddeels onbebouwde Bullewijk en Gaasperdam, 1981 (Topotijdreis)

Rond 1980 waren de woningbouwprojecten van de Bijlmermeer al een tijd voltooid en inmiddels ook alweer verguisd. De Bijlmer was door een complexe cocktail aan omstandigheden de meest beruchte probleemwijk van Nederland geworden, in plaats van de modernistische stadsutopie die de ontwerpers ooit voorzagen. Maar terwijl aan de oostkant van het metrotracé de problemen zich opstapelden, werd aan de westkant van het spoor een zakencentrum uit de grond gestampt. De kantorenwijk Bullewijk, in de langgerekte strook langs het spoor moest een geduchte concurrent worden van de kantoren in het centrum van de stad. Belangrijkste kenmerk van het gebied was de uitstekende bereikbaarheid. Met de completering van nieuwe afritten van de A2, het metronetwerk (1977), het NS-station Bijlmer (1977), de nabijheid van Schiphol en de ruimte voor talloze parkeerplaatsen had Bullewijk een aanzienlijk voordeel ten opzichte van de dichtgeslibde straten en grachten en de problematische parkeergelegenheid van de historische binnenstad. Het stratenplan in Bullewijk werd verbonden aan de A2 door de Gaasperdammerweg/A9, die dwars door de wijk liep en Bullewijk verbond met de A1. Verder werden de belangrijkste verhoogde ‘dreven’ uit de Bijlmermeer doorgetrokken, zoals de Hoogoorddreef, Karspeldreef en Meibergdreef. In noord-zuidelijke richting liepen de Holterbergweg, Kuiperbergweg en Hondsrugweg. Op deze primaire verkeerwegen sloten de binnenstraten aan om de kantoor- en industriezones te ontsluiten. Er werd gedeeltelijk afgeweken van het strakke orthogonale grid uit het uitbreidingsplan uit 1965 en in plaats daarvan gekozen voor een pragmatisch stratenplan dat was afgestemd op de noden van de (toekomstige) gebruikers, met een secundair stratenplan dat zich voegde naar de bebouwing. Ook het brede kanaal werd nooit gerealiseerd, maar in Bullewijk werden wel enkele poldersloten gehandhaafd, opgeschoond en verlegd als afbakening van de industrie- en kantoorwijk. De eerste bebouwing van formaat die in de nog desolate omgeving werd gerealiseerd betrof het nieuwe Amsterdams Medisch Centrum (1980-1983, Van Mourik en Duintjer, Istha, Kramer & Van Willegen) en het Holendrecht Centre (1982, EGM Architecten, inmiddels gesloopt).

Eerste kantoren in Bullewijk, met het Atlascomplex en een kantorenpark, onderaan het kantoorgebouw Nieuw Amsterdam en het ABN-hoofdkantoor in aanbouw, 1985 (Stadsarchief Amsterdam)

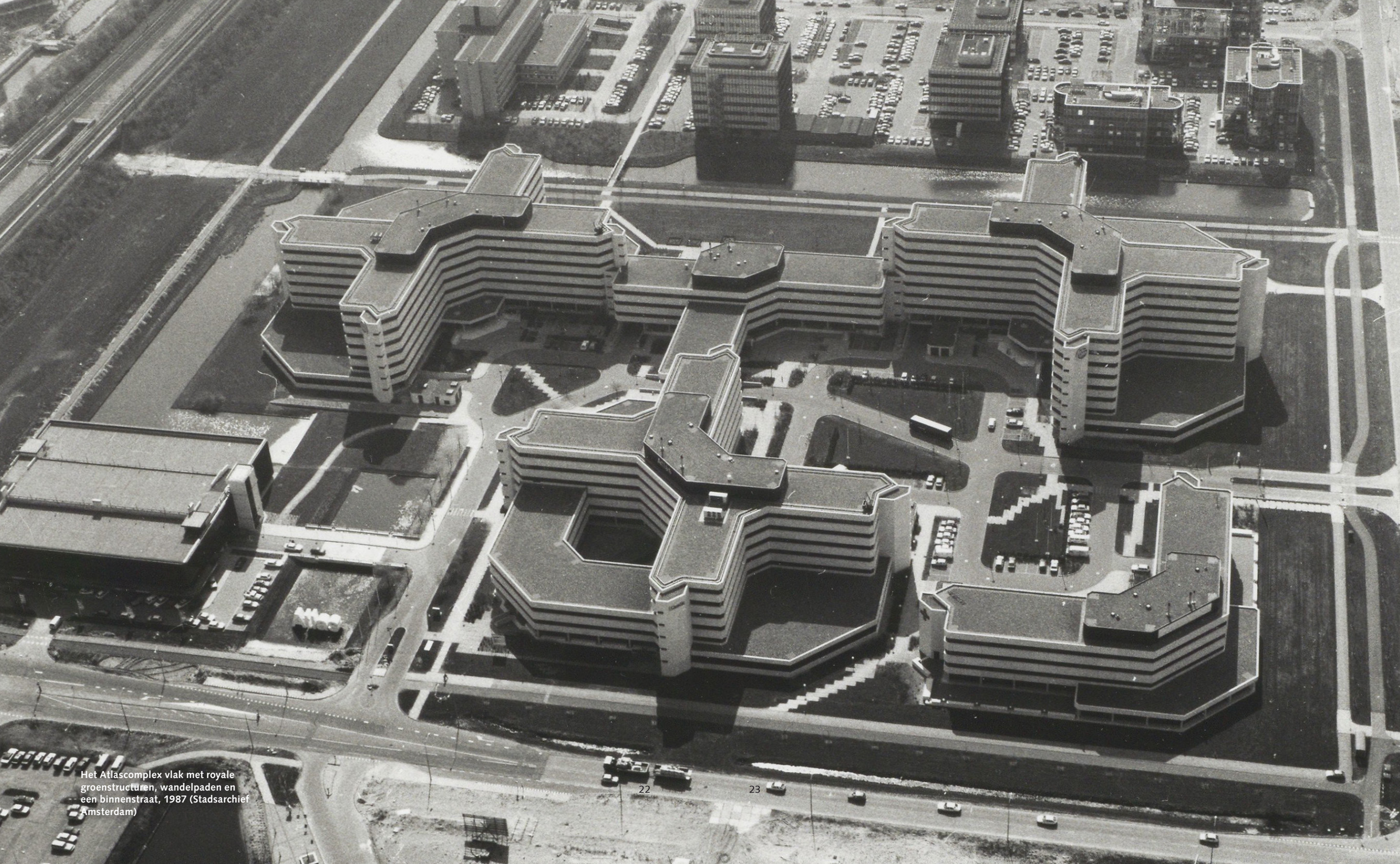

Het Atlascomplex vlak met royale groenstructuren, wandelpaden en een binnenstraat, 1987 (Stadsarchief Amsterdam)

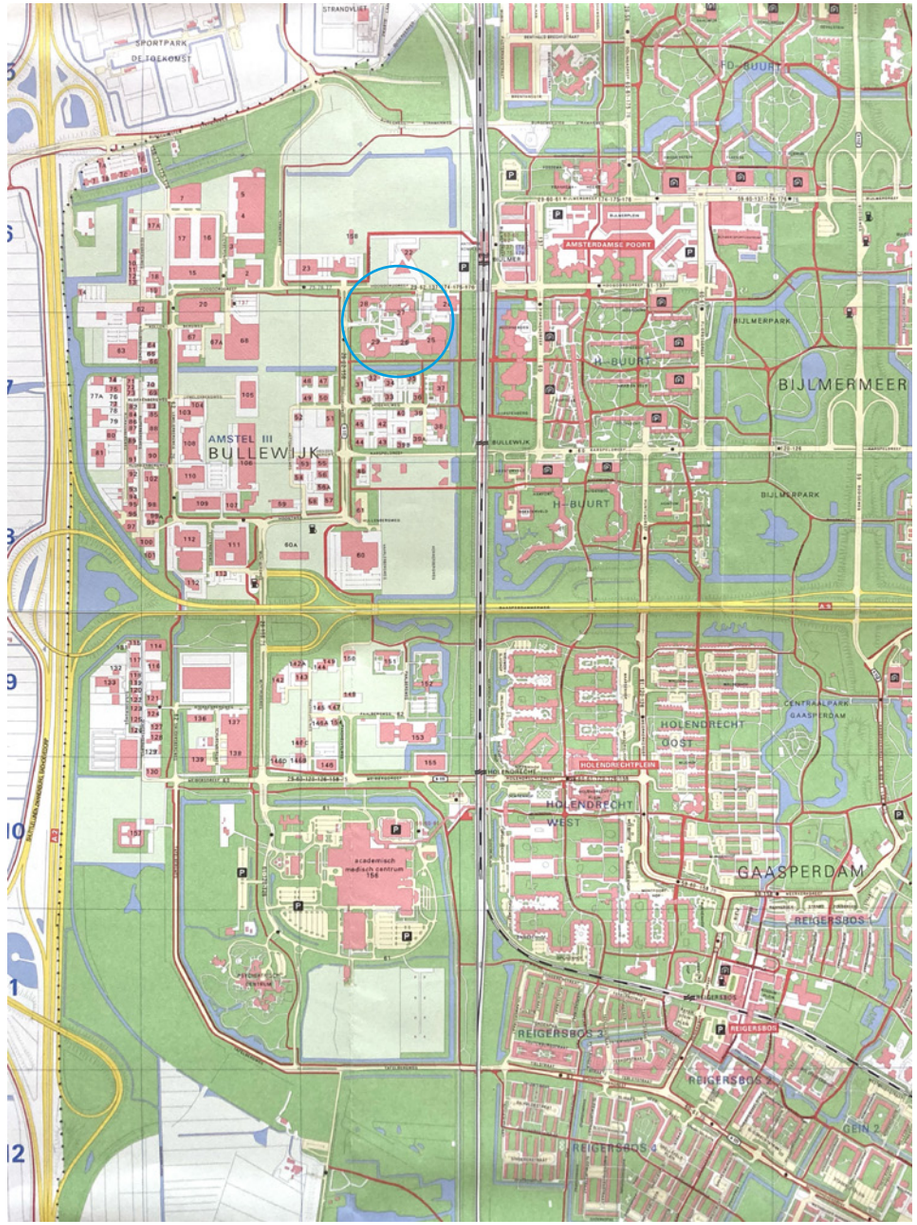

Bullewijk op de kaart van Amsterdam met bedrijfsnamen, 1991 (Stadsarchief Amsterdam)

De realisatie van het Atlascomplex volgde in 1983. Het kantorencomplex werd gesitueerd op een van de hoeken van de Hoogoorddreef en de Hondsrugweg. Hiermee lag het imposante gebouw op een strategische plek in het gloednieuwe zakencentrum aan twee van de belangrijkste brede verkeerswegen van het nieuwe Amsterdamse 'nevencentrum'. In de volgende jaren werden de omliggende terreinen in een rap tempo volgebouwd. Zuidelijk van het Atlascomplex werd een kantorenpark met verschillende kleinere kantoortorens gebouwd. Aan de overzijde van het spoor verrezen enkele iconische gebouwen, zoals het kantoorgebouw Nieuw Amsterdam (1985, Pi de Bruijn), het hoofdkantoor van de Nederlandse Middenstand Bank (1986, Alberts en Van Huut, bekend als 'Het Zandkasteel') en het kantoor van ABN AMRO (1987, Van den Broek en Bakema). Het nevencentrum van Amsterdam was echter niet alleen een anonieme en eentonige kantoorwijk. Met de opening van de Amsterdamse Poort in 1986 kende het ook een van de grootste winkelcentra in Nederland. Het open winkelgebied bezat warenhuizen, winkels en horecagelegenheden, die ook voor de verwachte 40.000 kantoorpersoneelsleden van de directe omgeving bedoeld was. De komst van de enorme Ikea-vestiging in 1985 in Bullewijk was eveneens een trekpleister in het gebied. Met deze mix van werken, winkelen en recreëren voldeed het gebied aan de ambitie van de Amsterdamse structuurplannen om een nieuw stadscentrum te creëren. Vooral de Amsterdamse Poort aan de oostkant van de metro-/spoorlijn was een dichtbebouwd gebied met een intensieve functiemenging. Bullewijk aan de westkant behield echter de typische uitstraling van een kantorenwijk, waar de grote schaal van de bebouwing en de nadruk op autoverkeer het karakter bepaalde. De meeste kantoren werden met een geringe dichtheid geprojecteerd en omzoomd door groen- en waterstructuren en uitgestrekte parkeerterreinen. Het waren veelal autonome objecten zonder enige interactie met de directe omgeving. Het Atlascomplex had daarentegen een doordachtere relatie met de ruimtelijke ordening van Bullewijk. De verschillende gebouwen en het omliggende landschap waren in nadrukkelijke samenhang ontworpen en door de ondergrondse parkeergarages bleef de omgeving groen. De zeer royale groenstructuren, meanderende binnenweg en de vele wandelpaden rond het complex versoepelden de overgang tussen de grootschalige infrastructuur van Bullewijk en de zorgvuldig ontworpen semipublieke ruimtes tussen de geschakelde bouwvolumes van het Atlascomplex.

Bullewijk op de kaart van Amsterdam, 2007 (Stadsarchief Amsterdam)

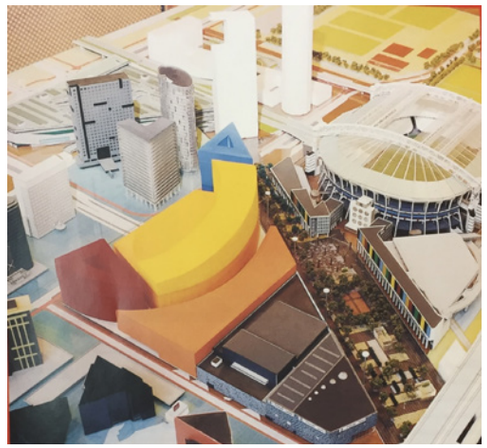

Maquette van het Centrumgebied Zuidoost (Uit: PlanAmsterdam, 'Centrumgebied Zuidoost. Een nieuw stadscentrum verreist', 2001)

Arena Boulevard, 2007 (Stadsarchief Amsterdam)

De westkant van het spoor werd in de loop van de jaren negentig als plaats aangewezen voor de verdere uitbouw van het stadscentrum van Zuidoost. Op advies van architect Rem Koolhaas en stedenbouwkundige Gert Urhahn en onder de supervisie van Pi de Bruijn werd ook de scheiding tussen functies in de gebieden ten westen van het spoor getracht te doorbreken. Belangrijkste aanjager was de Amsterdam ArenA, gebouwd in 1996 naar ontwerp van Rob Schuurman en Sjoerd Soeters, in een groot nagenoeg onbebouwd terrein ten noorden van het Atlascomplex. Daaromheen werd rond het jaar 2000 een groot aantal projecten geïnitieerd die niet alleen meer kantoorruimte opleverden, maar vooral de winkel- en recreatiefuncties moesten versterken. Het nieuwe ArenAPoort diende met 94.000 vierkante meter winkelruimte en verschillende horecagelegenheden niet alleen uit te groeien tot tweede hart van de stad, het moest door zijn nabijheid tot Utrecht ook regionaal van betekenis worden. Bovendien zouden projecten als een Music Hall, een megabioscoop, verschillende theaters en hotels ArenAPoort verheffen tot een uitgaansgebied voor heel Nederland. De onbebouwde kavels rond het Atlascomplex werden daarnaast gevuld met hoge kantoortorens; een flinke schaalvergroting ten opzichte van de kantoorgebouwen uit de jaren tachtig. Voor ArenAPoort werden gerenommeerde architecten aangetrokken, zowel Nederlandse bureaus als Quist Wintermans, Architecten Cie en Sjoerd Soeters, als kantorenbouwers van internationale statuur, zoals Skidmore, Owings & Merrill en Kohn Pederson Fox. Al deze individuele projecten werden ruimtelijk met elkaar samengebracht rond de nieuwe Arena Boulevard. Door het station Bijlmer compleet te verbouwen en de Boulevard onder het spoorviaduct door te laten lopen werden de gebieden ten westen en oosten van het spoor door een wandelpromenade met elkaar verbonden. Aan het stratenplan werden ook aanpassingen gedaan, zoals het doortrekken van de Holterbergweg. Deze nieuwe verkeersader met zes rijbanen verving de Hondsbergweg en Kuiperbergweg als belangrijkste noord-zuidverbinding. Voor het Atlascomplex betekende de projecten van ArenAPoort dat het nu overschaduwd werd door grotere kantoorcomplexen, zoals het nabijgelegen Plaza Arena. Tegelijkertijd maakte het Atlascomplex plots deel uit van een nieuw modern stadscentrum, in plaats van de betekenisloze en halflege kantoorwijk die Bullewijk in de beginjaren was.

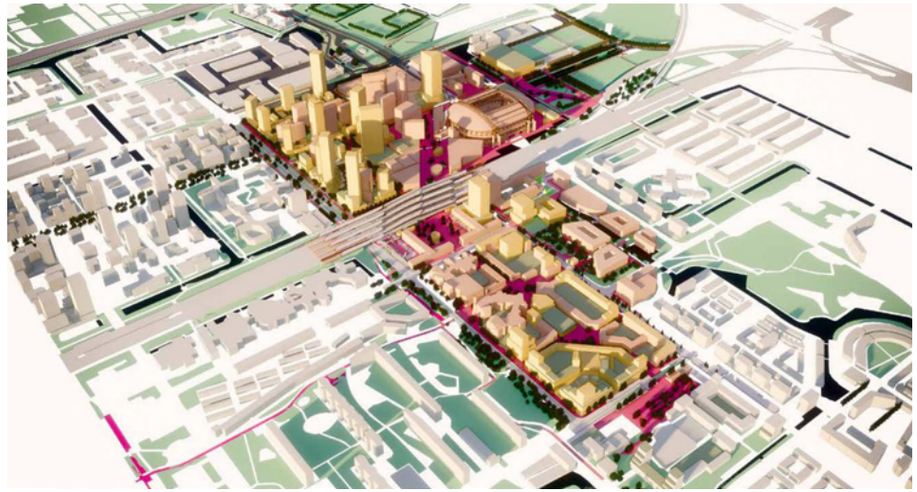

Impressietekening ArenAPoort 2030 (Ontwikkelstrategie ArenAPoort 2030, Gemeente Amsterdam 2020)

Impressietekening Hondsrugpark (Wonam)

Hoewel Koolhaas, Urhahn en De Bruijn eind jaren negentig al pleitten voor woningen in ArenAPoort werden vooral winkels, kantoren en uitgaansgelegenheden gebouwd en is de woonfunctie in de huidige situatie (vooralsnog) sterk ondervertegenwoordigd. In de toekomstige plannen voor de gebieden rond het Atlascomplex is het bouwen van woningen daarentegen een belangrijk speerpunt. Zowel in de oost-westas van ArenAPoort als ten zuiden van het Atlascomplex worden de komende jaren grote woningbouwprojecten verwacht. In ArenAPoort-west, rond de Johan Cruijff Arena, wordt een sterke verdichting en verstedelijking voorzien. Op het moment zorgen de grote evenementenlocaties en kantoorgebouwen voor pieken en dalen in het aantal bezoekers en passanten. Een completere functiemenging, met vooral meer wonen, en een verlevendiging van de plinten op maaiveldniveau moeten ervoor zorgen dat het gebied een constante aanloop krijgt. De woningen komen voornamelijk in de vorm van hoge torenbouw, waarbij een maximale bouwhoogte van 150 meter wordt gehanteerd. Naast de verdichting van ArenAPoort-west is aan de zuidkant van het Atlascomplex inmiddels gestart met de realisatie van het projectgebied ‘Hondsrugpark’, als onderdeel van de ontwikkeling van de nieuwe werk- en woonwijk Amstel III. Op de plaats van de vierbaans Hondsrugweg moet een park komen te liggen, waardoorheen alleen nog fiets- en wandelroutes liggen. De kleinere kantoorpanden uit de jaren tachtig en negentig worden deels gesloopt om ruimte te maken voor onder meer 3000 woningen, wederom in de vorm van hoge torens. In principe moet het oppervlakte kantoorruimte gelijk blijven aan de huidige situatie, waardoor ook hier een flinke verdichting nodig zal zijn. Als deze twee projecten voltooid zijn komt het Atlascomplex precies te liggen op de hoek van twee hoogbouwassen. Het relatief lage kantoorgebouw met royale groenomzoming is dan plots sterk afwijkend object in een omgeving die gedomineerd wordt door torenbouw. Met de gebiedsontwikkeling zal een fors deel van de vroegste bebouwing van Bullewijk verdwijnen. Alleen het Atlascomplex, met de typische ruime opzet en eigentijdse architectuur, brengt dan nog historische gelaagdheid aan in een verder vrij recent gebouwd gebied. Het herinnert aan de pioniersfase van het belangrijkste nevencentrum van Amsterdam en de gefaseerde ontwikkeling van Zuidoost als stadsdeel.

Conclusies

- Kantoorwijk Bullewijk werd opgenomen als onderdeel van de omvangrijke uitbreidingsplannen in de polders ten zuidoosten van Amsterdam.
- Het eerste ontwerp voor Bullewijk werd gemaakt door architectenbureau Wieger Bruin, Vink en Van de Kuilen in 1965 en was gestoeld op de modernistische principes van strikte functiescheiding, een stratenplan volgens een orthogonale grid en een ordering door groen- en waterstructuren.
- Volgens nieuwe structuurplannen uit de jaren zeventig moest een nieuw ‘nevencentrum’ worden ontwikkeld in de Bijlmermeer en Bullewijk. De functiescheiding werd losgelaten en er werd gestreefd naar een mix van werken en winkelen.
- Begin jaren tachtig werden de belangrijkste infrastructurele werken aangelegd en kreeg de industrie- en kantoorwijk vorm. Brede verkeerswegen en groen- en waterstructuren brachten ordening aan, terwijl de A2, de A9 en een spoor- en metrolijn de wijk ontsloten. In 1983 was het Atlascomplex een van de eerste gebouwen in Bullewijk.
- Het Atlascomplex lag strategisch op de hoek van twee primaire verkeerswegen en nabij het NS/metrostation Bijlmer. De buitenruimte is zorgvuldig en in overeenstemming ontworpen met zowel de gebouwen als de grootschalige infrastructuur. Hierdoor onderscheidde het Atlascomplex zich van de andere vroege kantoorgebouwen in Bullewijk, die weinig tot geen relatie aangingen met hun directe omgeving.
- Over de jaren is het gebied rond station Bijlmer sterk veranderd, voornamelijk door de ontwikkeling van ArenAPoort. Hierdoor is het Atlascomplex omringd door grotere en vooral hogere bouwvolumes.
- De omsingeling van het gebouw zal met de aanstaande ontwikkelingen van ArenAPoort en Amstel III alleen maar toenemen. Het Atlascomplex zal als pioniersgebouw van Bullewijk binnen deze hyperstedelijke omgeving een belangrijke historische gelaagdheid aanbrengen, waardoor de ontwikkelingsgeschiedenis van de omgeving afleesbaar blijft.

Cultuurhistorische analyse

Het Atlascomplex was een van de pioniers in de kantorenwijk van Bullewijk. Reeds in 1980 werden plannen gemaakt voor de bouw door het bedrijfspensionfonds PGGM (Pensioenfonds voor Gezondheid, Geestelijke en Maatschappelijke belangen). PGGM bouwde niet alleen het Atlascomplex in Bullewijk, maar investeerde in totaal 200 miljoen gulden voor de bouw van negen kantoorgebouwen. Daarmee werd het pensioenfonds eigenaar van maar liefst zeven procent van de Amsterdamse kantorenmarkt. In Bullewijk en rond de Amsterdamse Poort werd in een korte periode door verschillende ontwikkelaars flink geïnvesteerd. Amsterdamse wethouder van Volkshuisvesting Jan Schaefer uitte kritiek op deze forse investering in de buitenwijk, terwijl voor de stadsvernieuwing van de binnenstad maar geen geld beschikbaar bleek. Het was dan ook een sterk teken dat grote investeerders meer vertrouwen hadden in een nieuw zakencentrum in de periferie van de stad, dan in de drukke binnenstad. De bouwhausse in Zuidoost vond midden in een recessie plaats, maar was gebaseerd op optimisme over de Amsterdamse dienstensector.

Toen halverwege de jaren tachtig veel van de nieuwe kantoren in Bullewijk gereedkwamen bleek er echter minder vraag te zijn dan de grote pensioenfondsen en andere investeerders hadden verwacht. De enorme hoeveelheid vierkante meter kantoorruimte was gebouwd met de verwachting dat er veel belangstelling was onder grote multinationals. Een modern gebouw als het Atlascomplex, met de nieuwste bouwtechnieken ontwikkeld en met 72.000 vierkante meter oppervlakte het grootste kantoorgebouw op de Nederlandse verhuurmarkt, was vooral bedoeld voor grote bedrijven. Toch wist PGGM vanaf 1984 maar een deel te verhuren. De eerste huurder was de Amerikaanse computerbouwer Sperry, die met 300 medewerkers het Europa-gebouw betrok. Al snel volgde het Nederlandse Fokker. De vliegtuigfabrikant bracht met 850 personeelsleden van de marketing- en stafdiensten het hoofdkantoor van Amstelveen over naar Amsterdam Zuidoost en zou aanvankelijk het Amerikagebouw betrekken. Omdat dit gebouw te klein

Aanzicht van het toekomstige centrum van Zuidoost, behorende bij de reclamecampagne 'Amsterdam Zuidoost: het nieuwe zakencentrum' (Informatiepakket Amsterdam Zuidoost: het nieuwe zakencentrum, 1985)

bleek werd echter uitgeweken naar het Azië-gebouw. Doordat Fokker grote belangen had in de Amerikaanse markt herdoopte PGGM speciaal voor de vliegtuigbouwer het Aziëgebouw tot Amerikagebouw en andersom. In 1985 betrok Alpha Computer Diensten het kleinste Australiëgebouw.

Aangezien in een deel van de gebouwen leegstand dreigde zette PGGM in samenwerking met andere investeerders een uitgebreide reclamecampagne op. De Vereniging Promotie Amsterdam Zuidoost, waarin naast PGGM ook de Nederlandse Middenstandsbank (latere ING), ABN, Nationale Nederlanden en de Westland/Utrecht Hypotheekbank zitting hadden, zorgde met advertenties in dagbladen en op televisie voor meer naamsbekendheid van 'Amsterdam Zuidoost: het nieuwe zakencentrum'. Voor alle grotere kantorencomplexen werden daarnaast glossy brochures opgesteld om te verspreiden onder mogelijke huurders. Er werden zelfs promotiereizen georganiseerd naar het 'Verre Oosten'.

Atlas
Kantorencentrum
info

Eerste huurder Atlas Kantorencentrum

Sperry bijt spits af

Sperry NV, een dochteronderneming van Sperry Corporation in de Verenigde Staten, is de eerste huurder van het Atlas Kantorencentrum. In oktober betrekken circa 300 medewerkers van Sperry Computer Systems hun nieuwe kantoor. In het Europa-gebouw (6.200 m²) van het Atlas Kantorenkomplex gaat Sperry de marketing en administratie centraliseren. In Amsterdam-Buitenveldert is door de groei van het bedrijf een onekonomisch gebruik van kantoorruimte ontstaan. De afdelingen die nauw met elkaar moeten samenwerken zitten verspreid over enkele kantoorflats. Geen ideale situatie. In Amsterdam Zuidoost wordt een start met een nieuwe set-up gemaakt.

Onderzoek

Sperry zat reeds enkele jaren "op de uitkijk" voor een geschikte nieuwe kantoorvestiging. Een eigen huisvestingskommissie heeft een onderzoek uitgevoerd op de kantorenmarkt in Amsterdam en adviseerde de direktie te kiezen voor het Atlas Kantorencentrum. Drs. W.H. Meijer: "Vooralnog ligt ons bestaande kantoor zeer representatief binnen de "computer city" van Amstelveen en Buitenveldert. Als eerste centraliseren wij ons in Amsterdam Zuidoost. Ongetwijfeld gaat ook daar een koncentratie van de computerindustrie ontstaan. De voorbereiding van de verhuisbeslissing heeft circa twee jaar in beslag genomen", voegde hij nog toe.

Computerwinkel

Sperry's marketing-direkteur merkt op dat de goede 'situering' van het Europa-gebouw een rol in de beoordeling heeft gespeeld. Hij zegt hierover: "Wij gaan straks ook een verkoop- en informatiecentrum opzetten, waar bezoekers op ieder willekeurig moment naar binnen kunnen stappen om er demonstraties te kunnen bijwonen.

(Vervolg op pagina 3)

Fokker hoofdkantoor naar Amerika-gebouw

In oktober a.s. betrekken de eerste Fokkermedewerkers de ruim 22.000 m² kantoorruimte van het nieuwe Amerika-gebouw *in het Atlas Kantorencentrum*. Bij de centralisatie van de marketing- en stafdiensten van de vliegtuigfabriek zijn ongeveer 700 medewerkers betrokken; uiteindelijk zullen over enkele jaren circa 850 Fokkermedewerkers in Amsterdam Zuidoost werken.

Te krap

"Fokker heeft in Nederland een zestal bedrijven. Wij zaten al enige jaren op Schiphol Oost in te krappe kantoorruimte. In het Atlas Kantorencentrum gaan wij alle afdelingen onderbrengen die voor de Fokker-organisatie een centrale funktie vervullen. Dat zijn de Raad van Bestuur en onder andere de ondernemingsafdelingen die aan deze raad rapporteren: de afdeling Financiën, Personeel en Sociale Zaken, de Marketing en Verkoop en Technologie", zegt de heer G.W. Knook, hoofd Externe Voorlichting van Fokker.

De marketing-afdeling laat in het Elseviergebouw te Amsterdam West ongeveer 5000 m² achter. De afdeling was daar sinds 1981 gehuisvest.

Schiphol

Op Schiphol Oost heeft Fokker haar grootste vliegtuigfabriek. Daar werken ongeveer 4500 mensen. Men assembleert hier de civiele verkeersvliegtuigen F27, F28 en het militaire jachtvliegtuig de F16. Ook is op Schiphol een produktiebedrijf ondergebracht dat onderdelen maakt voor de civiele verkeersvliegtuigen en de ruimtevaartafdeling met laboratoria. Verder is er nog de afdeling die de nazorg voor alle Fokker-vliegtuigen in de hele wereld onder zijn hoede heeft. Voor luchtvaartmaatschappijen die met Fokker-vliegtuigen gaan vliegen zijn er centrale trainingsfaciliteiten ingericht.

Overwegingen

"Het nijpende ruimtegebrek op Schiphol en de gewenste samenvoeging van de centrale concernleiding met de marketing/verkoopafdeling, zijn de belangrijkste overwegingen voor de verhuizing naar het Atlas Kantorencentrum", aldus Knook.

"De situatie zorgde in organiek en kontraktueel opzicht voor problemen. In het Atlas Kantorencentrum kan alles efficiënt worden samengevoegd."

Ook speelde mee dat Fokker met zijn hoofdzetel liever niet wat betreft de lokatie verbonden wilde zijn met één van haar produktiebedrijven. "Ieder van deze ondernemingen heeft een eigen verantwoordelijkheid en taakstelling."

(Vervolg op pagina 3)

"De keuze van Fokker om haar hoofdkantoor in het Atlas Kantorencentrum in Amsterdam Zuidoost te vestigen, is mede ingegeven door een aantal belangrijke voordelen ter plaatse. De gunstige ligging ten opzichte van de luchthaven Schiphol en de goede bereikbaarheid per openbaar vervoer scoorden hoog. Zeker zo belangrijk zijn de de goede parkeerfaciliteiten en de efficiënte indeelbaarheid van de kantoorruimten in het Atlas komplex", aldus mr. R.C. van den Heuvel, lid van de Raad van Bestuur van Fokker, verantwoordelijk voor financiën.

Gebouw Australië ook verhuurd!

De N.M.B. heeft onlangs besloten het "Australië"-gebouw in zijn geheel van het Pensioenfonds PGGM te huren (4792 m²).

De N.M.B. is voornemens één of meer dochterondernemingen in het nieuwe kantoor te vestigen.

Vast staat in ieder geval: Alpha Computer Diensten, een 100% dochter van de Nederlandsche Middenstandsbank.

Na z'n introduktie op de komende Efficiency Beurs zal de Sperry Personal Computer het ook in Nederland helemaal gaan maken...

Initiatief investeerders en beleggers

Vereniging Promotie Amsterdam Zuidoost streeft naar integratie werken, winkelen en wonen

"Het klinkt ambitieus, maar toch stelt onze vereniging zich tot doel binnen haar mogelijkheden te komen tot een integratie van de funkties "werken", "winkelen" en "wonen" in Amsterdam Zuidoost." Een uitspraak van de pas benoemde voorzitter van de Vereniging Promotie Amsterdam Zuidoost, de heer J.J.C. van Rijs. De vereniging is opgericht door investeerders en beleggers die aktief zijn in deze regio. De hoogste prioriteit heeft de promotie van Amsterdam Zuidoost als "het nieuwe Zakencentrum" van Amsterdam. Uit een eerder dit jaar gehouden onderzoek door het bureau Intomart bleek dat slechts 4% van de ondervraagde ondernemers Amsterdam Zuidoost kende als een gebied waar zich een nieuw zakencentrum ontwikkelt.

In de vereniging participeren M.B.O. (de ontwikkelingsdochter van de Nederlandsche Middenstandsbank), de Algemene Bank Nederland/Nationale Nederlanden VastGoed, het Pensioenfonds PGGM en de Westland/Utrecht Hypotheekbank.

(Vervolg op pagina 2)

AMSTERDAM ZUIDOOST:
HET NIEUWE ZAKENCENTRUM

Redaktie-adres
Westerstraat 48, 3016 DJ Rotterdam
Telefoon 010-147244

Ontwerp en lay-out
Buro Zwiers, Zevenhuizen ZH

Informatiekrantje voor het Atlas Kantorencomplex, met nieuws over nieuwe huurders, circa 1985 (Informatiepakket Amsterdam Zuidoost: het nieuwe zakencentrum, 1985)

Het aantrekken van de economie en de komst van de hoofdkantoren van de NMB en ABN naar Zuidoost gaf de definitieve doorbraak aan van het nieuwe zakencentrum in Zuidoost. In 1991 had ook het Atlasgebouw alle gebouwen weten te verhuren aan verschillende nationale en internationale partijen.

De kantoorbranche in Zuidoost bleef in de daaropvolgende jaren gestaag doorgroeien. De ontwikkeling van ArenAPoort leverde nieuwe kantoren op in het hogere segment. Binnen Amsterdam was het echter de Zuidas dat zich ontwikkelde tot de toplocatie voor grote internationale bedrijven. De gehele markt werd zwaar getroffen door de financiële crisis. In 2015 stond maar liefst 18 procent van de Amsterdamse kantoorruimte leeg, waarbij Zuidoost onevenredig hard werd geraakt. Sinds het aantrekken van de economie is die leegstand nagenoeg compleet verdwenen, waardoor de gemeente Amsterdam in 2019 plannen maakten voor 500.000 vierkante meter nieuwe kantoorruimte, voornamelijk in Zuidoost en op de Zuidas. De ontwikkeling van kantoren moet echter gelijk oplopen met de bouw van woningen en voorzieningen, waardoor geen monotone kantoordistricten, maar evenwichtige wijken ontstaan. Zoals genoemd in het vorige hoofdstuk is met ArenAPoort 2030 en het Hondsrugpark/ Amstel III voortvarend gestart met de ontwikkeling van het centrumgebied in Zuidoost. Op een veel kleinere schaal heeft functiemening ook plaatsgevonden binnen de muren van het Atlascomplex. Na de herontwikkeling van het complex is er naast kantoorruimte ook horecagelegenheid, een hotel, kinderdagverblijf en sportschool te vinden op de ‘campus’ van Atlas Arena. Momenteel werken er circa 4.500 werknemers van verschillende internationale en Nederlandse bedrijven.

Conclusies

- De bouw van het Atlascomplex was onderdeel van de grotere investering die pensioenfonds PGGM deed in Bullewijk, waarmee duidelijk werd dat de kantorenwijk een geduchte concurrent ging worden van kantoorgebouwen in de Amsterdamse binnenstad.
- Met 72.000 vierkante meter was het gebouwencomplex het grootste kantoorgebouw op de verhuurmarkt. De vele vierkanten meters werden echter niet direct verhuurd en PGGM en andere investeerders in de omgeving zetten een uitgebreide reclamecampagne op om grote (internationale) bedrijven aan te trekken.
- De ontwikkelingen in de jaren negentig vestigden de naam van Zuidoost als kantoor-, winkel- en uitgaansgebied definitief, maar de kantorenmarkt werd zwaar getroffen door de financiële crisis vanaf 2008.
- Door het aantrekken van de economie maakte de gemeente Amsterdam in 2019 plannen om in de gehele stad 500.000 vierkante meter nieuwe kantoorruimte te bouwen, voornamelijk in Zuidoost en op de Zuidas. De ontwikkeling van kantoorruimte moet gepaard gaan met woningbouw, waardoor diverse woon/werkwijken ontstaan.

Rederij Goedkoop (Archief F.J.E. Dekeukeleire)

Oeuvre Frits Dekeukeleire (1925-1985)

Het Atlascomplex is het laatste werk van het Amsterdamse architectenbureau F.J.E. Dekeukeleire. Frits Dekeukeleire werd in 1926 in Amsterdam geboren en overleed in 1985, op dat moment was de bouw van het Atlascomplex in volle gang.

Dekeukeleire groeide op in een Amsterdams middenstandsgezin, zijn vader was loodgieter maar had ook enige tijd een winkel in radio-artikelen.[1] Na zijn middelbare school studeerde hij bouwkunde aan de Technische Hogeschool in Delft waar hij in 1957 afstudeerde. Na zijn studie was hij korte tijd werkzaam voor de architect J.F. Berghoef (1903-1994), maar na korte tijd begon Dekeukeleire zijn eigen bureau.[2] In 1957 had hij samen met J.H. Grolle het winnende prijsvraagontwerp gemaakt voor een nieuw kantoor voor Rederij Goedkoop aan de Westerdoksdijk.[3] Het ontwerp was modern, maar voor die tijd ook enigszins conventioneel in een stijl die doet denken aan het lichte, luchtige modernisme van het Interbellum zoals de openluchtschool van Jan Duiker of de ontwerpen van Leendert van der Vlugt. Bijzonder was dat het gebouw op palen in het IJ werd gezet, waarop een horizontaal gelede plint werd geconstrueerd. Aan de randen kreeg de plint buitenruimtes met pergola-achtige omkaderingen (die later zijn dichtgezet en bij de nuttige ruimte werden getrokken). Op de plint positioneerde hij een asymmetrisch geplaatst vijflaags torentje met horizontale bandvensters afwisselend door borstweringen in wit geglazuurd metselwerk. De luchtige 'hoogbouw' werd beëindigd met een schijnbaar zwevende dakluifel. Dit vroegst bekende bouwwerk van Dekeukeleire werd in 2017 door gemeente Amsterdam als gemeentelijk monument aangewezen.

1) https://020apps.nl/kaart/p/98/F.J.E._Dekeukeleire.

2) Telefonisch interview met de weduwe van F.J.E. Dekeukeleire, mevrouw A. Dekeukeleire - Van Vuure, dd. 13/08/2021.

3) 'Verkeerstoren voor het dirigeren der sleepboten' in: **Algemeen Handelsblad**, 02-03-1959.

Kantoorgebouw Ceylon in Haarlem Schalkwijk (Archief F.J.E. Dekeukeleire)

Hoewel Dekeukeleire ook talloze seriematige woningbouwprojecten realiseerde, onder andere in Purmerend, waren de grootste opdrachten toch kantoorgebouwen.
In 1965 werd aan de Wibautstraat in Amsterdam een langgerekt kantoorgebouw opgeleverd dat destijds het 'Wibauthuis' werd genoemd, [4] wat niet verward moet worden met het gelijknamige gebouw aan de Wibautstraat 3 van architect Norbert Gawronski dat in 2007 is gesloopt. Het gebouw kreeg in de plint winkels en showrooms, daarboven zes kantoorvloeren waarbij de kenmerkende horizontale bandvensters zijn toegepast. De rest van de gevel is uitgevoerd in witte geglazuurde handvormstenen die speciaal voor Dekeukeleire werden gemaakt door de Limburgse baksteenfabrikant St. Joris.[5]

4) '"Wibauthuis" jongste telg aan de Wibautstraat' in: **Amsterdam Werkt**, 1965, jrg. 7, #4, pp. 42-43.

5) In 2017 zijn er twee extra lagen op dit gebouw gezet.

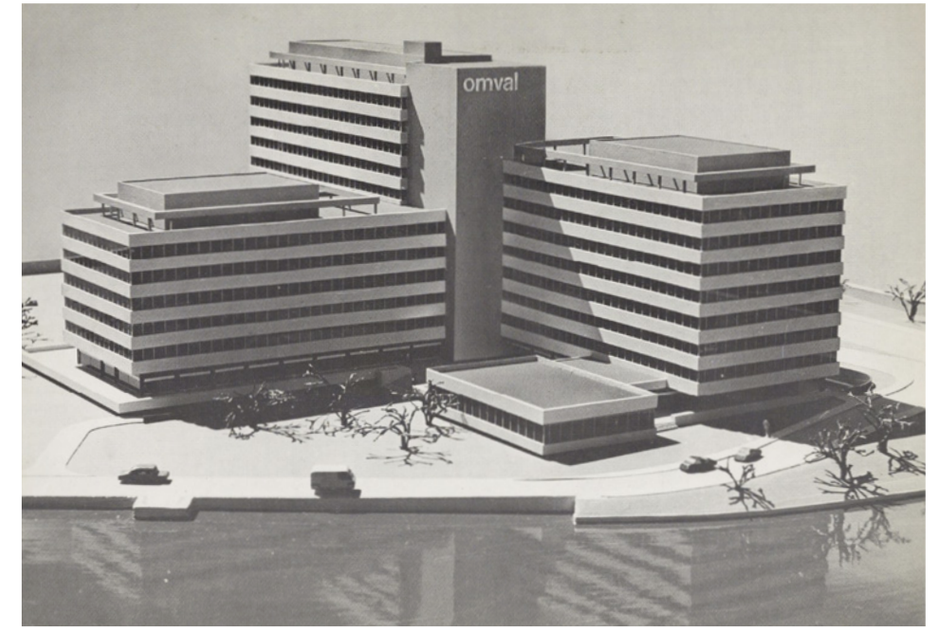

Maquettefoto van kantoorgebouw De Omval, het hoofdkantoor van verzekeraar Delta Lloyd (Stadsarchief Amsterdam)

Aan het einde van de jaren zestig begon Dekeukeleire voor Philips Pensioenfondsen te werken. Voor deze opdrachtgever ontwierp hij drie grote kantoorgebouwen. In Haarlem Schalkwijk verrees kantoorgebouw Ceylon (1969-1973) dat net als zijn eerdere gebouwen in de plint commerciële functies huisvestte. Daarboven volgde een sober vormgegeven doosvormig kantoorvolume met elf verdiepingen en een technische ruimte. Aan de Van Boshuizenstraat in Amsterdam Buitenveldert werd kort daarna een zeer vergelijkbaar gebouw neergezet.

Veruit de grootste van de drie was kantoorgebouw De Omval (1973-1976) aan de Amstel vlak bij het Amstelstation in Amsterdam. Opnieuw was Philips Pensioenfondsen de opdrachtgever maar het gebouw fungeerde lange tijd als hoofdkantoor van verzekeraar Delta Lloyd. Ook hier kreeg de architectuur een zakelijk modernistisch stijl met eenvoudige doosvormige volumes met rondlopende bandvensters. Het gebouw was voorzien van een T-vormige plattegrond

met in het centrum een toren waar de stijgpunten waren ondergebracht. Vandaaruit vertrokken vleugels met ongelijke hoogte waaraan nog verschillende laagbouwpaviljoens werden verbonden.

Dekeukeleire ontwierp hier in de eerste plaats commercieel vastgoed in een architectuur die sober, functioneel en doelmatig was. Voor experimenten of creatieve uitspattingen was bij deze opdrachten nauwelijks ruimte, de opdrachtgever was in de eerste plaats op zoek naar een solide investering op de lange termijn.

Opmerkelijk is dat het Atlascomplex een aantal jaar een heel ander beeld dan het voorgaande gebouwde werk laat zien. Bij het Atlascomplex was sprake van een complexere vorm, een structuur met veel hoeken onder 45 graden. Daarnaast was de aankleding van de openbare ruimte met meer aandacht vormgegeven. Zo werden de tuinen van het Atlascomplex ontworpen door de bekende tuinarchitect Mien Ruys en haar compagnon Hans Veldhoen. Volgens Dick Kerste, die destijds als projectarchitect bij Dekeukeleire het ontwerp voor zijn rekening nam had dat ook te maken met de rol van de gemeente in het ontwerpproces. In eerste instantie was er door Dekeukeleire geheel in lijn met het voorgaande werk een ontwerp voor een kantoorgebouw gemaakt dat was opgezet met enkele eenvoudige orthogonale doosvormige volumes. Deze beproefde massastudie die primair de sluitende logica van de markt volgde werd echter door de gemeente van tafel geveegd. Zij wilde een ontwerp dat in één gebaar was ontworpen, niet als losse volumes maar als een coherente structuur. De architectuur moest meer spraakmakend zijn, ook om het nieuw te ontwikkelen kantorengebied een zekere allure te geven en te laten aansluiten bij de vooruitstrevende ambities die men had voor de Bijlmermeer.

Dick Kerste

Projectarchitect Dick Kerste, die op dat moment al jaren voor Dekeukeleire werkzaam was en ook een belangrijk aandeel had in de eerdere projecten zoals het Wibauthuis en kantoorgebouw De Omval moest de klus namens bureau Dekeukeleire klaren. Kerste had behoorlijk wat ervaring maar was nog niet in bezit van zijn officiële architectentitel. Als 17-jarige jongen was Kerste voor Dekeukeleire komen werken zonder enige relevante bouwkundige opleiding. Na een stage van

twee maanden bood Dekeukeleire hem, ondanks zijn gebrek aan ‘papieren’, een baan als tekenaar aan. Kerste leerde zo het vak in de praktijk en bleef uiteindelijk bijna 25 jaar voor Dekeukeleire werken.

Binnen het bureau was Dick Kerste belast met het ontwerp voor het Atlascomplex. Kerste werkte het ontwerp na goedkeuring van de architect verder uit, daarin bijgestaan door enkele bouwkundige tekenaars. Toen het Atlascomplex bijna was voltooid besloot hij voor zichzelf te beginnen en in de avonduren zijn architectentitel te behalen aan de Academie van Bouwkunst in Amsterdam. Amper twee maanden na zijn vertrek overleed Frits Dekeukeleire plotseling op 60-jarige leeftijd waarna zijn weduwe Kerste vroeg om tijdelijk terug te komen om de lopende projecten op het bureau over te nemen.[6] Het Atlascomplex is het laatste grote werk dat door het architectenbureau van Frits Dekeukeleire werd gerealiseerd.

Dick Kerste studeerde later af als architect aan de Academie van Bouwkunst in Amsterdam waarna hij zich associeerde met Henk Meijer onder de naam Kerste-Meijer Architecten. Het werk dat zij samen maakten kreeg een heel andere signatuur. In 1995 ontwierpen ze een aantal follies in recreatiegebied Spaarnwoude die haast constructivistisch aandoen. In IJsselstein ontwierpen ze een bankgebouw met woningen dat heel plastisch is opgevat. Het metselwerk volume is op sommige plaatsen hoekig, scherp, en op andere plaatsen juist gebogen, alsof het uit het volume is weggesneden.
Het bureau ontwierp verschillende bruggen in Amsterdam zoals de voetgangers- en fietsersbrug Mr. J.J. van der Veldebrug (1992) die de verbinding vormt tussen de Oosterdokskade en de IJ-tunnelpier, waarop het iconische Nemo Science Museum is gevestigd. Ook ontwierp het bureau de Oosterdoksdraaibrug (2005). Hoofdkantoor Afvalzorg (2005) aan het Noordzeekanaal in gemeente Zaanstad, een complex bouwwerk dat sterk gebruik maakt van het omliggende landschap en het water is een laat werk van Kerste-Meijer. Ook bij dit gebouw spelen de constructieve en technische onderdelen een belangrijke rol in het ontwerp.

Binnen het oeuvre van Dekeukeleire staat het Atlascomplex op zichzelf. Om allerlei redenen heeft het Atlascomplex meer kwaliteit dan de

6) Interview met Dick Kerste bij het Atlascomplex op 20-08-21.

vroegere kantoorgebouwen, die volgens Dick Kerste door critici vaak als ‘rooilijnarchitectuur’ werden aangeduid: gebouwen waarbij de perceelgrenzen de vorm van het gebouw bepaalden om zo groot mogelijk rendement te behalen. Bij het Atlascomplex bleef veruit het grootste deel van het terrein juist onbebouwd en was er meer aandacht voor de relatie tussen gebouw, openbare ruimte en groenvoorzieningen. In dat opzicht kan het Atlascomplex als een verassend kwalitatief sluitstuk in het portfolio van het architectenbureau Dekeukeleire worden gezien.

Conclusies

- Frits Dekeukeleire ontwierp vooral commercieel vastgoed in opdracht van grote Nederlandse pensioenfondsen. Deze architectuur was sober en doelmatig omdat de objecten in de eerste plaats een goede return on investment moesten hebben. Daarin was weinig ruimte voor experiment.
- Het Atlascomplex heeft een meer sculpturale vormgeving vergeleken met de eerdere kantoorgebouwen die op het architectenbureau van Dekeukeleire werden ontworpen. Daarnaast is er bij het Atlascomplex meer aandacht besteed aan de inrichting van de openbare ruimte.
- Als projectarchitect had Dick Kerste een belangrijk aandeel in het ontwerpproces. Na afronding van dit project begon hij een eigen bureau met Henk Meijer. Stilistisch staat dit werk op grote afstand van de gebouwen van Dekeukeleire.

atlas
kantorencentrum
amsterdam

(Archief F.J.E. Dekeukeleire)

parkeergarages

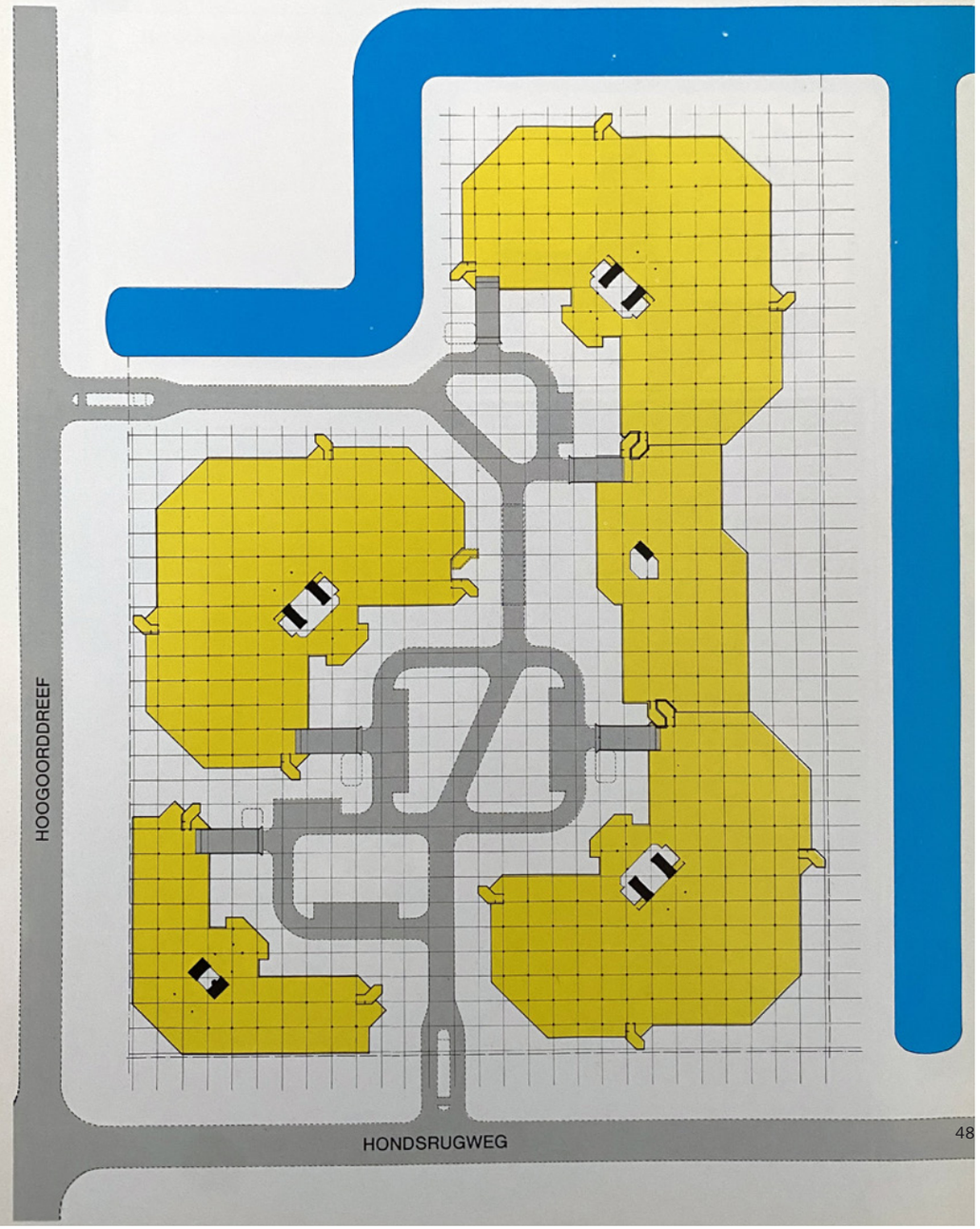

begane grond

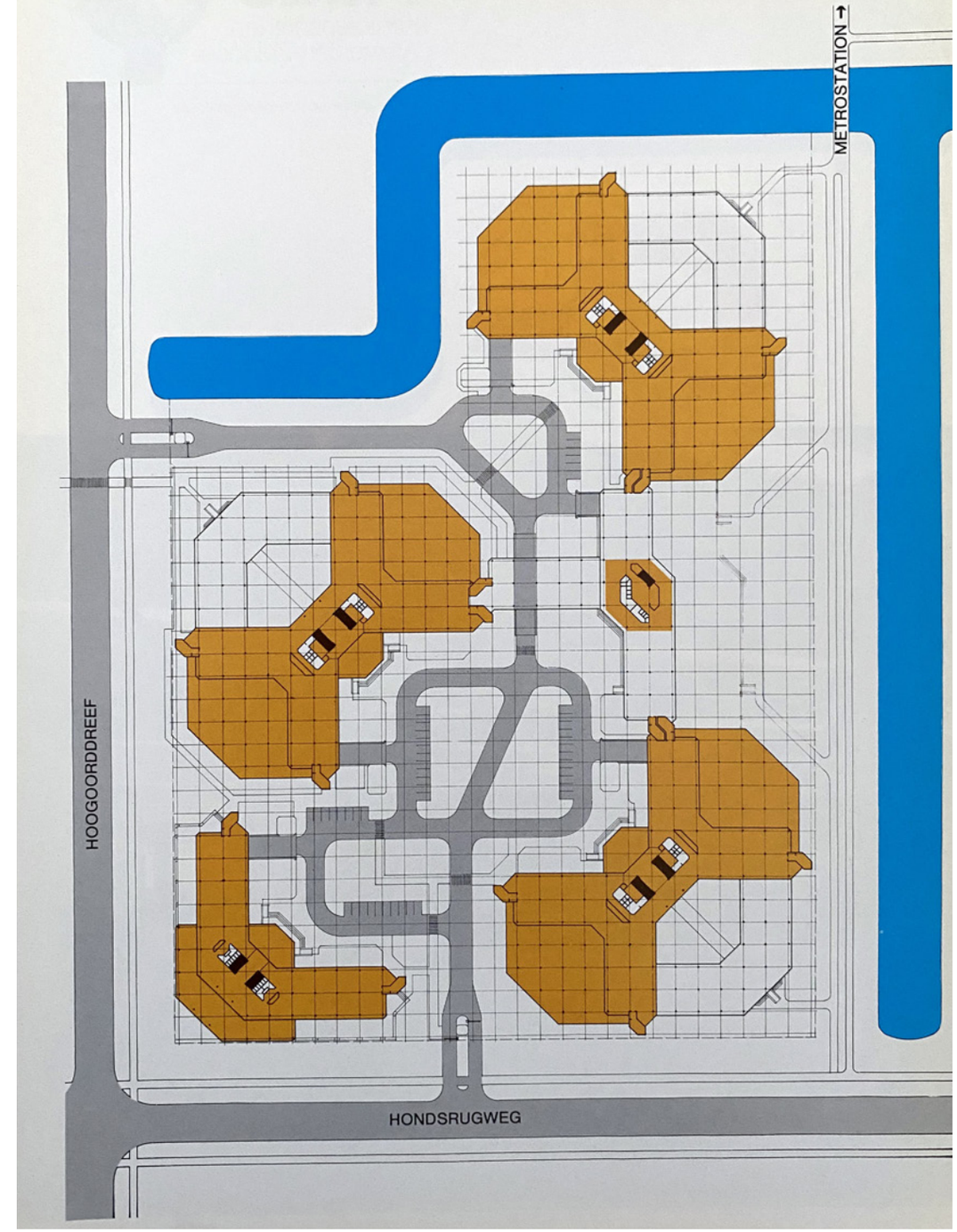

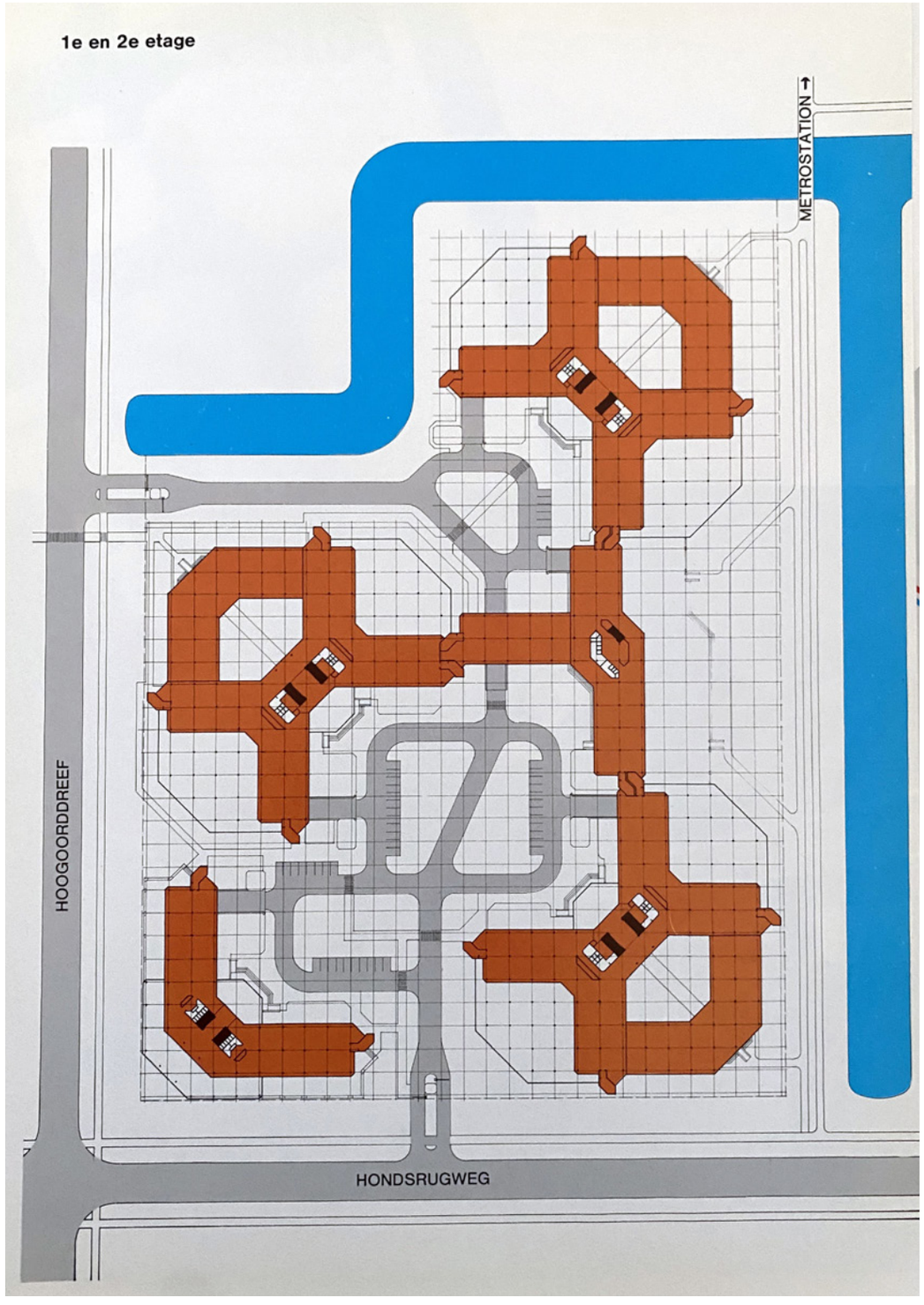
1e en 2e etage
METROSTATION
HOOGOORDDREEF
HONDSRUGWEG

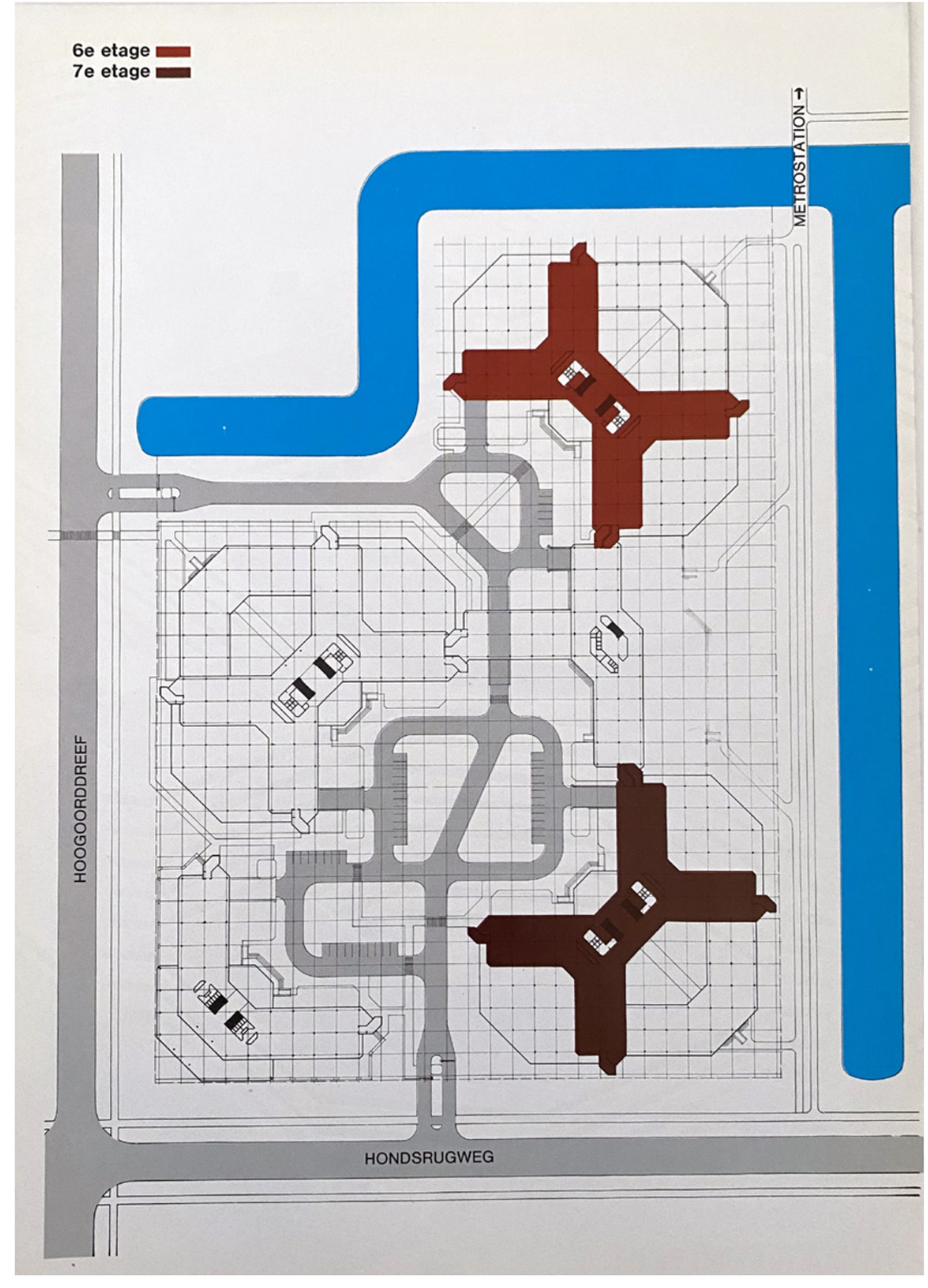
6e etage
7e etage
METROSTATION
HOOGOORDDREEF
HONDSRUGWEG

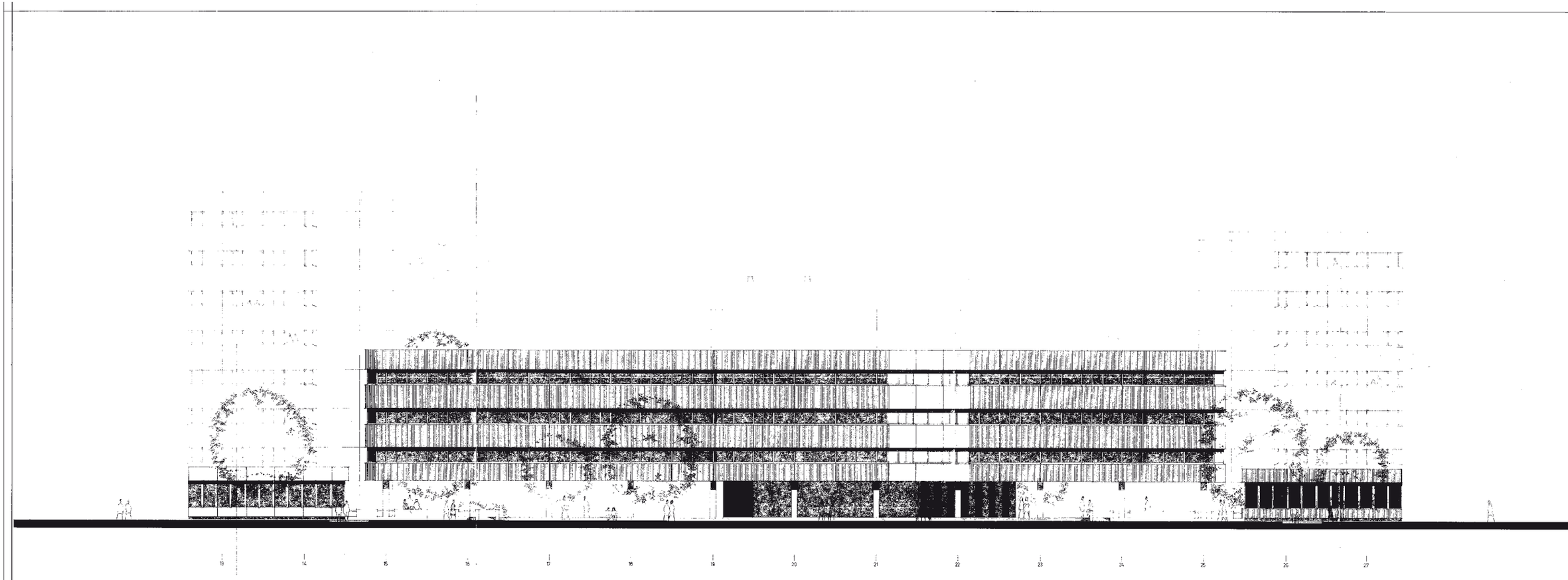

kantoorcomplex EMBO/PGGM aan de hoogoorddreef te amsterdam

zuidgevel

ir. f.j.e. dekeulekeire bi. architect b.n.a. 020-137951
willem mulierhof 53-55 1067 SJ amsterdam-geuzenveld

Atlas Complex -
deel Australië
- aanzicht zuidgevel

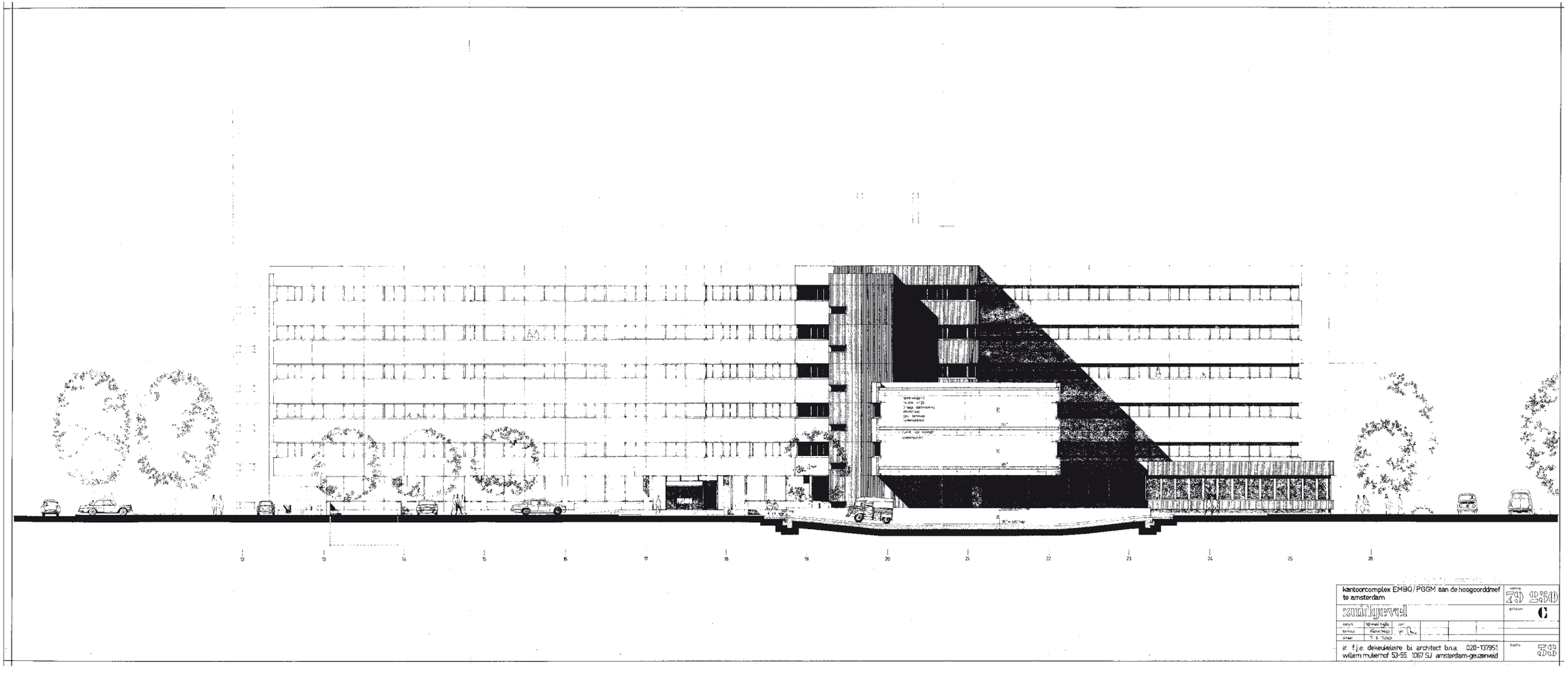

Gevelaanzicht van het Afrikagebouw met doorsnede over de overkluizing van het Australiëgebouw

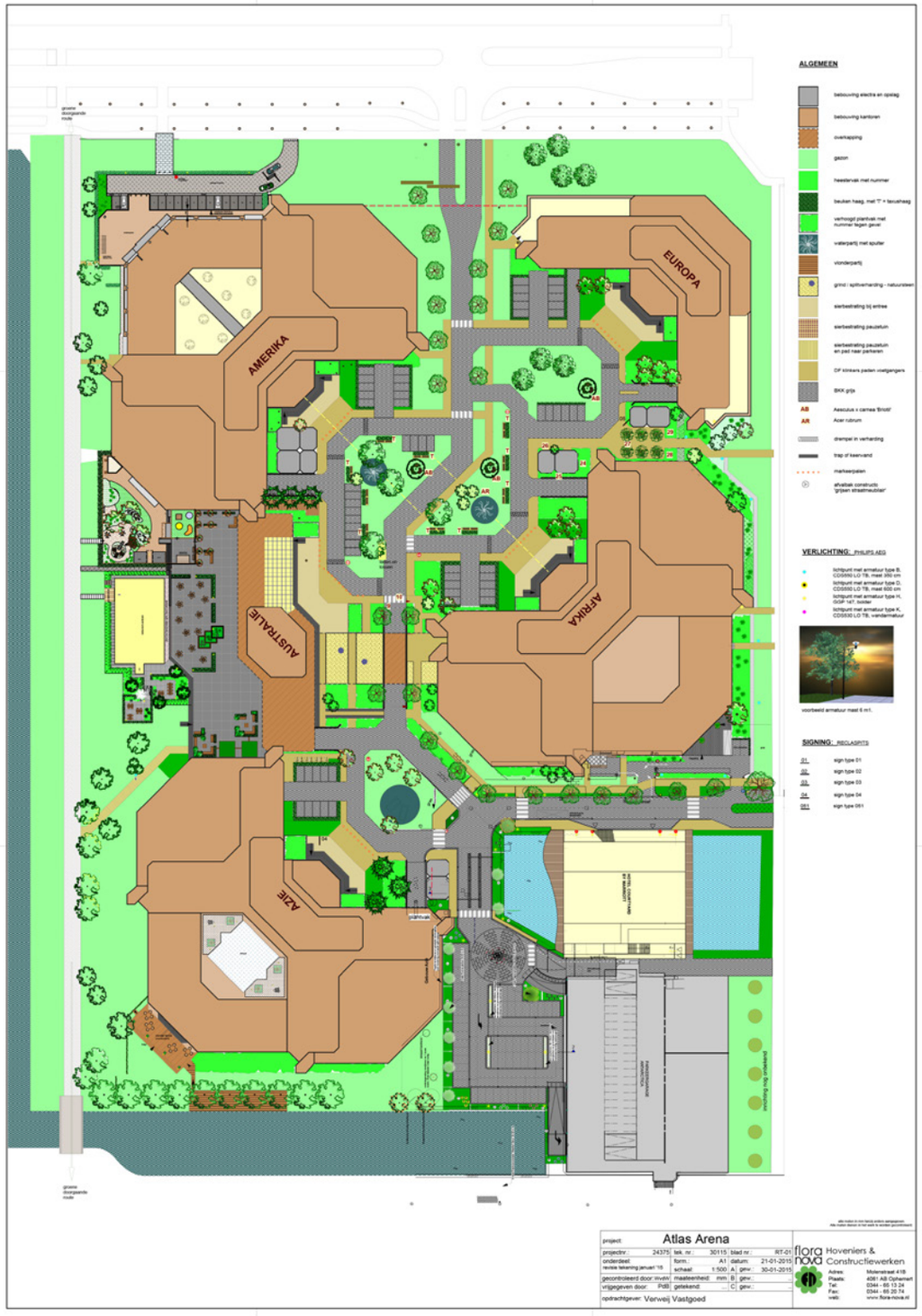

Architectonische analyse

Grootschalige kantoorgebouwen in de naoorlogse periode
De vraag hoe een modern, betaalbaar en prettig kantoorgebouw ontworpen moet worden heeft veel architecten in de twintigste eeuw beziggehouden. Met name na de Tweede Wereldoorlog kwam er in toenemende mate vanuit de overheid en de markt een vraag naar grootschalige kantoorgebouwen. In de loop der jaren is er op verschillende manieren invulling gegeven aan de vormgeving van dergelijke omvangrijke kantoorvolumes.

Een van de grootste kantoorgebouwen uit de jaren vijftig was het Rijkskantorencomplex aan de Prins Clauslaan in Den Haag, een ontwerp van rijksbouwmeester Gijsbert Friedhoff dat plaats bood aan de ambtenaren van het Ministerie van Landbouw en de luchtmachtstaf van het Ministerie van Defensie. Friedhoff ontwierp een omvangrijk gebouw met drie carrés met kantoren, die op klassieke wijze rond grote binnenplaatsen waren geordend. Het gebouw straalde een zekere waardigheid en degelijkheid uit, zonder dat de aankleding en ornamentiek de overhand nam. Stilistisch vergelijkbaar is het ruim bemeten kantoorgebouw voor de verzekeraar EN-NEN (1951-1953) dat tijdgenoot Ad van der Steur ontwierp aan de Johan de Wittlaan in Den Haag. Net als bij Rijkskantorencomplex van Friedhoff zijn er daar nog velerlei traditionalistische stijlelementen te herkennen in de vorm van zuilen en lijstwerk in een klassieke gevelopbouw.

Een groot deel van de Nederlandse architecten vond deze wijze van bouwen echter hopeloos achterhaald en lieten zich bij het ontwerp van moderne, grootschalige kantoorgebouwen eerder inspireren op Amerikaanse kantoorontwerpen van onder andere Ludwig Mies van der Rohe en de architecten van Sidmore, Owings and Merill (SOM). Beroemde kantoorgebouwen uit diezelfde periode zijn bijvoorbeeld het Lever House (1952) en het Seagram Building (1958), beide in New York; grootschalige kantoortorens opgetrokken uit een beton- of

De Nederlandse Bank kort na de oplevering (Stadsarchief Amsterdam)

staalskelet waarbij alleen de trappenhuizen en de liftkokers als stabiliteitskernen fungeerden. Bij dit type kantoortoren was de gevel niet langer dragend waardoor deze veel lichter en transparanter kon worden uitgevoerd. Deze gebouwen waren zeer strak en uniform vormgegeven, niet alleen in de gevelopbouw maar ook in bouwvolume. Het waren veelal rechthoekige, glazige torens, die vaak op een platte, enigszins zwevende schijf met binnenplaats werden gebouwd. Een omvangrijk Nederlands kantoorgebouw dat sterk geënt is op deze ontwerptraditie is het hoofdkantoor van De Nederlandse Bank van architect Marius Duintjer dat halverwege de jaren zestig aan de Frederikskade in Amsterdam werd gebouwd.[7]

Een Nederlandse architect die als geen ander begreep hoe architectuur kon bijdragen aan de moderne *corporate identity* van een bedrijf was Huig Maaskant. Zijn bureau ontwierp in de decennia na de Tweede Wereldoorlog tal van grote kantoor- en fabrieksgebouwen die het summum van zakelijkheid kunnen worden genoemd, veelal losjes geïnspireerd op Amerikaanse voorbeelden. In zijn gebouwen was veel aandacht gegeven voor goed doordachte ruimtelijke, technische en logistieke randvoorwaarden en bovendien kon hij als ontwerper goed overweg met het grote schaalniveau.

7) De tweede, ronde toren werd pas eind jaren tachtig toegevoegd en is recent weer verwijderd.

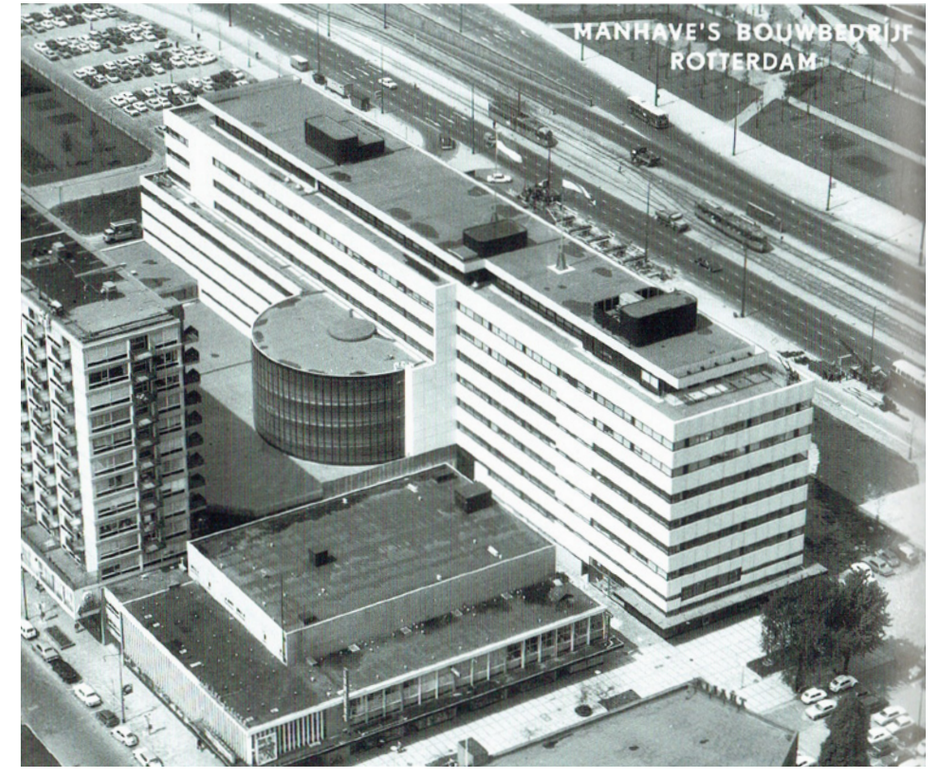

Kantoorgebouw van Huig Maaskant aan het Weena in Rotterdam (1955-1970) (Hugh Maaskant: Architect of Progress, Michelle Provoost)

Dit type strakke, functionalistische architectuur kwam in de jaren zestig in toenemende mate onder druk te staan. Deze architectuur zou te anoniem zijn, te veel vormgegeven volgens de ijzeren wetten van de economie. Verregaande standaardisering leidde tot een hoge mate van uniformiteit en architectonische abstrahering verviel in nietszeggendheid en karakterloosheid, althans volgens een groeiende groep jonge architecten. Onder aanvoering van Aldo van Eyck en Herman Hertzberger manifesteerde zich een groep architecten die zich in toenemende mate afzetten tegen de hegemonie van het gestandaardiseerde zakelijke modernisme. De bredere maatschappelijke democratiseringsbewegingen zorgden ervoor dat er een vruchtbare voedingsbodem was voor hun ideeën. Hoewel deze zogenaamde structuralisten aanvankelijk vooral experimenteerden

Kantoorgebouw voor Centraal Beheer van Herman Hertzberger (CODA)

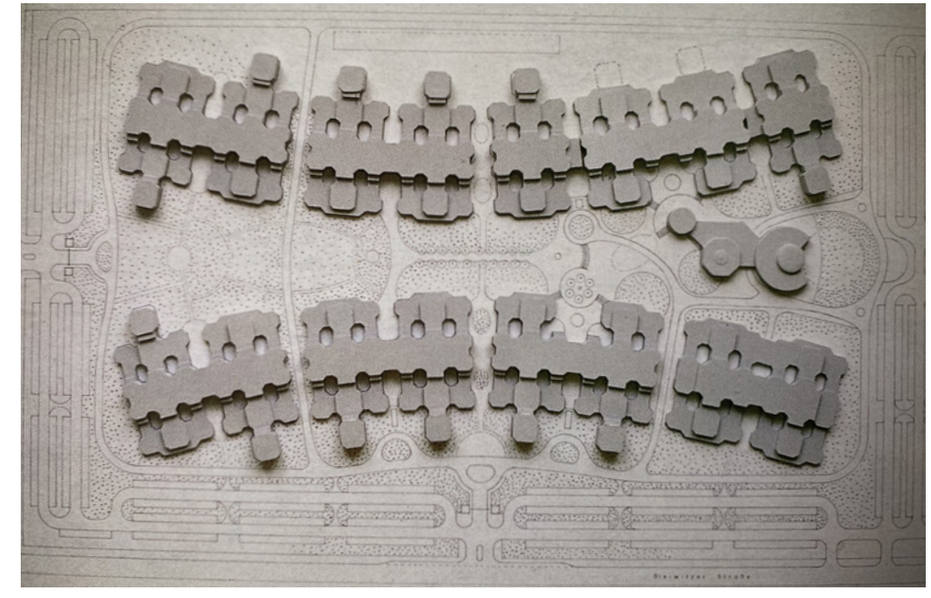

Ontwerp voor een omvangrijk kantoorprogramma voor Siemens van Aldo van Eyck (BRON PM)

met een alternatieve, moderne architectuur in woningbouwopgaves waarin meer aandacht moest zijn voor de menselijke maat, vonden hun ideeën ook ingang in het ontwerp van kantoorgebouwen. De modernistische architectuur was volgens hen ook in dit domein geperverteerd tot een eentonig, geestdodende en inhumane bouwstijl waar de menselijke maat zoek was, waar mensen werden opgesloten in anonieme kantoren en waar buitenruimtes verworden waren tot lege restruimten. Het antwoord dat Hertzberger daarop formuleerde, het kantoorgebouw voor Centraal Beheer in Apeldoorn, is het schoolvoorbeeld van een structuralistisch, grootschalig kantoorgebouw (1967-1972). Hertzberger wilde hier niet een eenduidig monoliet blok maken, maar eerder een ruimtelijke structuur opgebouwd uit herhaalbare vierkanten van 9 x 9 meter. Het kantoor van Centraal Beheer had volgens Hertzberger de ambitie om te werken als een kleine stad, met binnenstraten, en een passage onder het gebouw door die het nieuw geplande Apeldoornse station met de binnenstad zou verbinden. Het

echte, alledaagse leven moest het kantoor worden binnengehaald, met veel ruimte voor ontmoeting en ontplooiing. Een kantoor mocht niet langer een eendimensionale plek zijn waar gewerkt werd, integendeel, de volledige mens moest worden aangesproken. Vanaf de jaren tachtig experimenteerde ook Aldo van Eyck met schakelbare en herhaalbare kantooreenheden. De oefening was daarbij dat hele grote programma's efficiënt konden worden gebouwd maar waar de menselijke maat niet verloren zou gaan. Waar in het begin van zijn carrière de repeterende eenheden nog relatief klein waren, bijvoorbeeld klaslokalen of individuele woningen, probeert Van Eyck dit soort ontwerpprincipes later uit op een groter schaalniveau bij omvangrijke kantoorgebouwen. Eerste pogingen daartoe, zoals zijn niet uitgevoerde kantorencomplex voor Siemens AG in het Duitse Moorenbrunn tonen aan hoe Van Eyck met een zestien keer herhalende, getrapte en 'gekartelde' basiseenheid tot een ontwerp komt dat 'noch echt stedelijk, nog echt landelijk' is. Het is een zoektocht hoe met een enorm kantoorprogramma toch een kwalitatief en humaan buiten- en binnenklimaat kan

Kantoorgebouw Leeuwenburg in Amsterdam (Stadsarchief Amsterdam)

Hoofdkantoor ABN-AMRO-bank aan de Foppingadreef, Van den Broek en Bakema, 1987 (Stadsarchief Amsterdam - Martin Albers)

worden gerealiseerd.[8] De kantoorgebouwen voor ESTEC die hij enkele jaren later in de duinen van Noordwijk realiseerde bouwen in feite op dit principe voort, hetzij op een kleinere schaal.

Ook het hoofdkantoor van ING, gebouwd tussen 1983 en 1987, beter bekend als het Zandkasteel, werd met dit principe van herhaalbare 'clusters' op intrigerende wijze uitgewerkt. Het werd net als het Atlascomplex gebouwd aan de Hoogoorddreef en met bijna 50.000m2 vloeroppervlakte was dit het eerste grote kantoorgebouw dat door architectenbureau Alberts en Van Huut werd ontworpen. Hoewel dat aan de buitenzijde nauwelijks is te zien is het gebouw gebaseerd op een 'eenheid', een kleine kantoortoren, die tien keer werd gerepeteerd. Door deze toren telkens op een andere manier te verdraaien ontstond een zeer organische compositie.

Een andere architectonische ontwikkeling die zich in de loop van de jaren zestig manifesteerde was de tendens om kantoorgebouwen nogal sculpturaal vorm te geven. In het werk van het Rotterdamse architectenbureau Van den Broek en Bakema kwam dit duidelijk naar voren. Hun gebouwen kregen door ruimte toepassing van betonnen gevelelementen een zeker gewicht, een uitstraling die heel anders was dan het lichte, transparante modernisme van voor de Tweede Wereldoorlog en kort daarna. Ook de 'corporate' architectencombinatie Zanstra, Gmelig Meyling & De Clercq Zubli tapten in de jaren zeventig uit dit vaatje met betonnen mastodonten zoals kantoorgebouw Leeuwenburg in Amsterdam (1971-1977) en de Shelltoren aan het Hofplein in Rotterdam. Vensters lagen diep in de ruwe, geprefabriceerde gevelelementen waarmee deze gebouwen een bunkerachtig karakter kregen.

In de naoorlogse grootschalige kantoorgebouwen zijn dus verschillende ontwikkelingen te onderscheiden. Er waren architecten die ook na de Tweede Wereldoorlog voor een meer traditionalistische benadering bleven kiezen zoals

8) Vincent Ligtelijn (red.) **Aldo van Eyck: Werken** (Bussum 1999), p. 218.

Friedhoff in zijn diverse omvangrijke rijkskantorencomplexen. Dominanter was de groep architecten die zich liet inspireren op de architectuur van de *international style*, een rationele, technische en op efficiëntie gerichte manier van bouwen die uitgesproken modern van karakter was. Voor veel bedrijven paste deze moderne bouwstijl bij het eigentijdse zakelijke zelfbeeld. Die eigentijdse modernistische architectuur werd echter in de loop van de tweede helft van de twintigste eeuw in grote verscheidenheid doorontwikkeld en aan architectuurkritiek onderhevig. De aanvankelijk nogal abstracte en *corporate* architectuur van de *international style* werd in toenemende mate meer sculpturaal vormgeven, met een complexe volumeopbouw, en een zwaarder en een meer tactiel materiaalgebruik, zoals ruwe beton, gelakte houten schrotenplafonds en metselwerk zoals bijvoorbeeld in het werk van Van der Broek en Bakema en Huig Maaskant. Een tweede belangrijke naoorlogse ontwikkeling was de structuralistische afslag die ontwerpers als Aldo van Eyck, Herman Hertzberger en in het verlengde daarvan ook Alberts en Van Huut namen. Bij omvangrijke kantoorprogramma probeerden zijn de menselijke maat te behouden door repeteerbare basismodules te maken. Door de basismodules bijvoorbeeld te draaien of variaties aan te brengen in de hoogte kon een groot gebouw worden gemaakt dat heel gevarieerd interieur en exterieur krijgen terwijl de herhaalbaarheid toch voor efficiënte bouwmethode zorgde.

Invloeden uit deze verschillende ontwerphoudingen zijn in het Atlascomplex terug te zien. Het lichte, strakke ontwerp gebaseerd op rationele, gestandaardiseerde kantoorplattegronden passen helemaal in het naoorlogse *corporate modernism*. Het vlakke, uniforme uiterlijk met de horizontale bandvensters versterken dit no-nonsense-imago van het gebouw. Tegelijkertijd is het Atlascomplex in volumeopbouw nogal sculpturaal vormgegeven. Het zijn geen eenvoudige doosvormige volumes, maar een veelzijdige structuur met een tamelijk expressief karakter. In dat opzicht past dit gebouw ook wel in de traditie van het meer brutalistische modernisme zoals dat sinds het einde van de jaren zestig in Nederland zijn ingang vond. Deze gebouwen willen niet alleen maar licht, transparant en helder zijn maar ook expressief en rechtdoorzee. Tenslotte zijn de meer structuralistische principes ook in sterk vereenvoudigde vorm in het Atlascomplex terug te vinden. Niet zozeer in de uitwerking op detail- of ruimtelijk niveau, maar wel in de wijze waarop een basismodule, in de gevel en de X-vormige plattegrond telkens gedraaid en met een andere hoogte toe te passen, een haast organische compositie oplevert die een zekere mate van groei en aanpasbaarheid

suggereert. Ook het belang van de ruimte tussen de gebouwvolumes is een gevoeligheid die sterk aanwezig was bij structuralistisch ingestelde architecten. Belangrijke kanttekening daarbij is dat bij ontwerpers als Hertzberger en Van Eyck de architectuur ook onderdeel was van een groter idee over de mens en de samenleving. In hun werk probeerden zij actuele maatschappelijke vraagstukken zoals democratisering en individualisering en de rol van moderne technologie aan de orde te stellen. Die haast ideologische benadering van de architectuur ontbreekt echter in het werk van Dekeukeleire.

Ruimtelijke opzet Atlascomplex

Het Atlascomplex is een omvangrijk kantorencomplex van 72.000 vierkante meter waarmee het destijds een van de grootste Nederlandse kantoorgebouwen was. Pensioenfonds PGGM had bij de opdrachtverlening nog geen specifieke huurders in gedachten, in principe moest elk bedrijf dat op zoek was naar kantoorruimte in het Atlascomplex terecht kunnen, of dat nu voor enkele honderden vierkante meters was of voor tienduizenden. De architect werd voor de opdracht gesteld om dit op een economisch haalbare en esthetisch aantrekkelijke manier vorm te geven.

Met het ontwerp voor Atlas werd door het architectenbureau Dekeukeleire gestreefd naar een hoge mate van repetitie en efficiëntie zonder dat er een eentonig totaalbeeld zou ontstaan. Het gehele complex is derhalve op alle niveaus, van gebouwvolume tot aan aansluitdetail, opgebouwd uit standaardmodules, die tot in de oneindigheid herhaalbaar zijn. De grootste repeteerbare eenheid is de standaard X-vormige kantoorplattegrond met een bruto oppervlakte van ongeveer 650 m2. Met dit element is het grootste deel van het Amerika- (zeven verdiepingen), Azië- (zes verdiepingen) en het Afrikagebouw (vijf verdiepingen) opgebouwd. In het midden van de “X” zijn de liften gesitueerd, in de standaard situatie twee keer drie liften tegenover elkaar. Achter de liftkernen bevinden zich de trappenhuizen met vervolgens aan elke zijde drie damestoiletten en drie herentoiletten; per verdieping twaalf toiletten. De poten van de “X” konden vervolgens flexibel worden ingedeeld. Men ging er destijds vanuit dat de meeste huurders een volledige verdieping zouden huren, maar de dubbele voorzieningen - trappen en toiletten - aan weerszijde van de lifthal maakten het ook mogelijk om een halve verdieping, ongeveer 300m2, te huren.

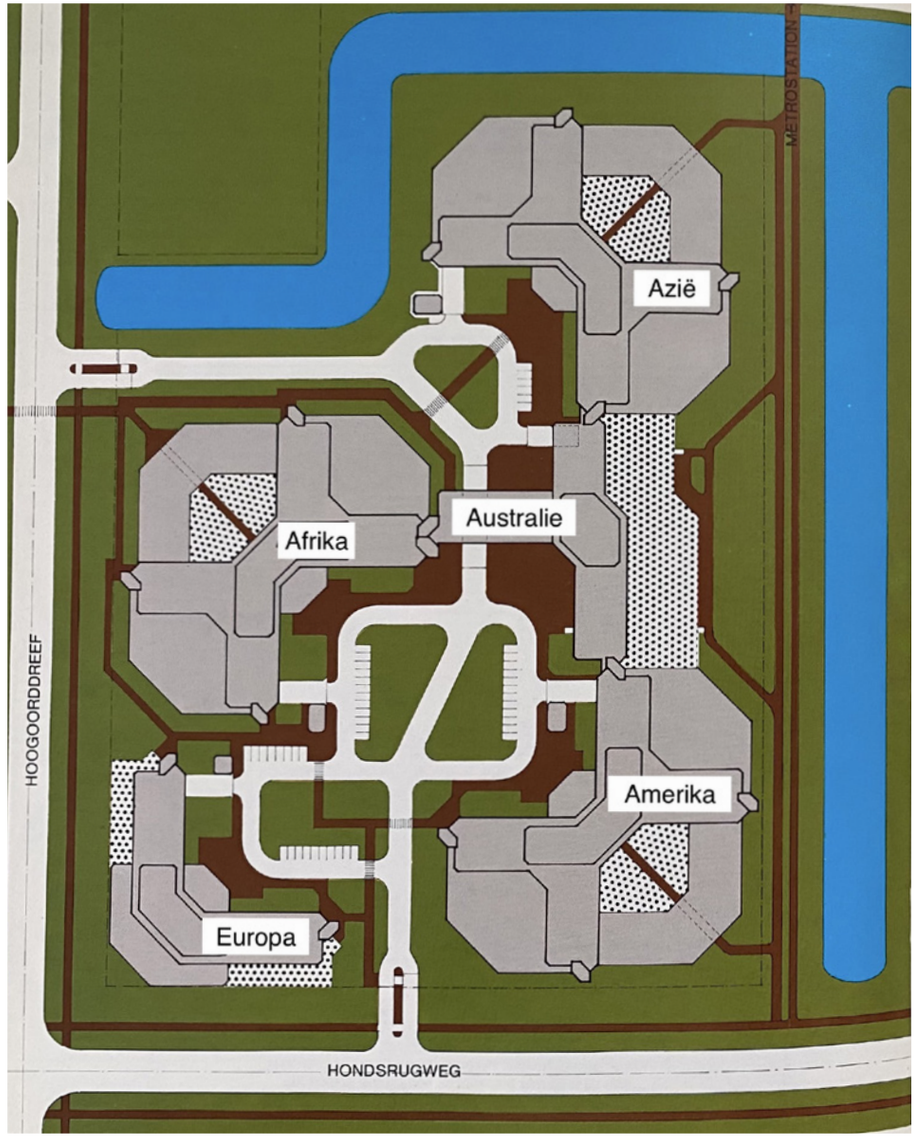

Tekening Atlascomplex met werelddelen (Archief F.J.E. Dekeukeleire, bewerkt door Crimson)

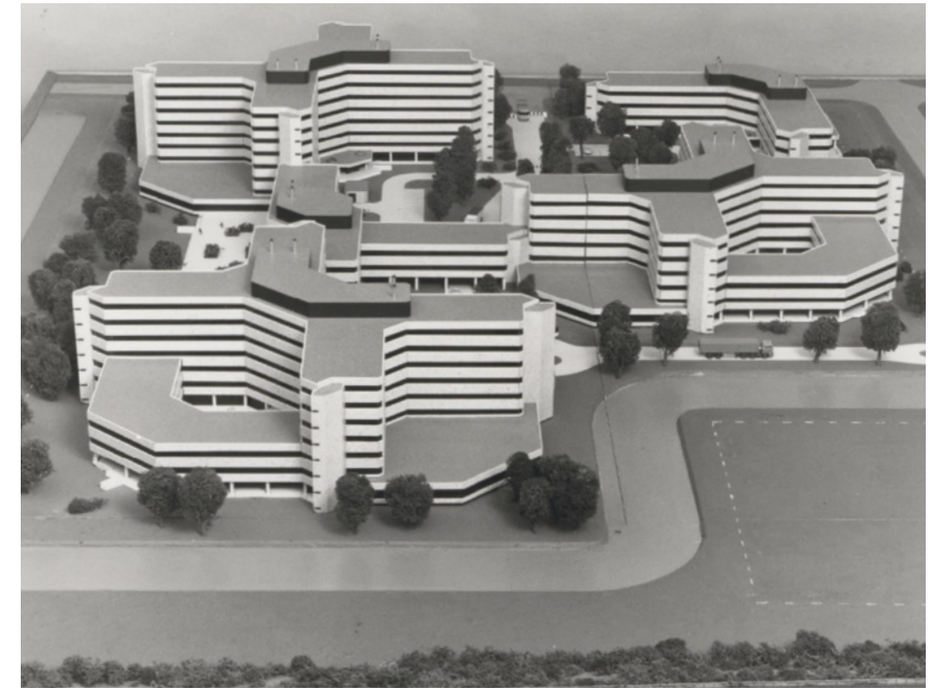

Foto van een maquette van het Atlascomplex, gezien vanaf de zijde van de spoordijk (Stadarchief Amsterdam - Archief van het Dagblad Het Vrije Volk)

De draagconstructie van het Atlasgebouw is helemaal uitgelegd op een raster van 7,2 meter, een veelvoud van het stramien van 1,8 meter wat in de kantorenbouw gebruikelijk is. Ook kantoorgebouw Europa op de hoek van de Hondsrugweg en de Hoogoorddreef is een afgeleide van die standaard X-vorm, behalve dat hier twee poten van zijn afgesneden. Gebouw Europa is met drie kantoorverdiepingen bovendien het laagste gebouwdeel van de compositie en is fysiek niet verbonden met de rest van het ensemble.

Australië is het gebouwdeel dat als een schakelstuk fungeert en de drie X-vormige kantoorvolumes Amerika, Afrika en Azië verbindt. Hoewel de vormtaal doet vermoeden dat de gebruiker via het gebouwdeel Australië bijvoorbeeld van Afrika naar Amerika kan lopen is dit in werkelijkheid niet het geval. Ieder afzonderlijk

FLEXIBEL INDEELBAAR

Bij het ontwerp van het Atlas Kantorencentrum is er rekening mee gehouden dat iedere vierkante meter nuttig kan worden gebruikt. Geen onnodige verspilling van ruimte. De verdiepingen zijn flexibel indeelbaar binnen een moduulmaat van 1.80 m.
In het informatiecentrum zijn op één vleugel van ongeveer 550 m^2 de indelingsmodellen te zien van een sekretaressekantoor (4 modules), een direktiekantoor (9 modules), een één- en tweepersoonskantoor (ieder 6 modules), een kantoor-unit voor meer personen (12 modules) en een typistenkantoor (18 modules). De ruimtes tussendoor (zo'n 100 modules) zijn ingericht als kantoortuin en kantoorlandschap.

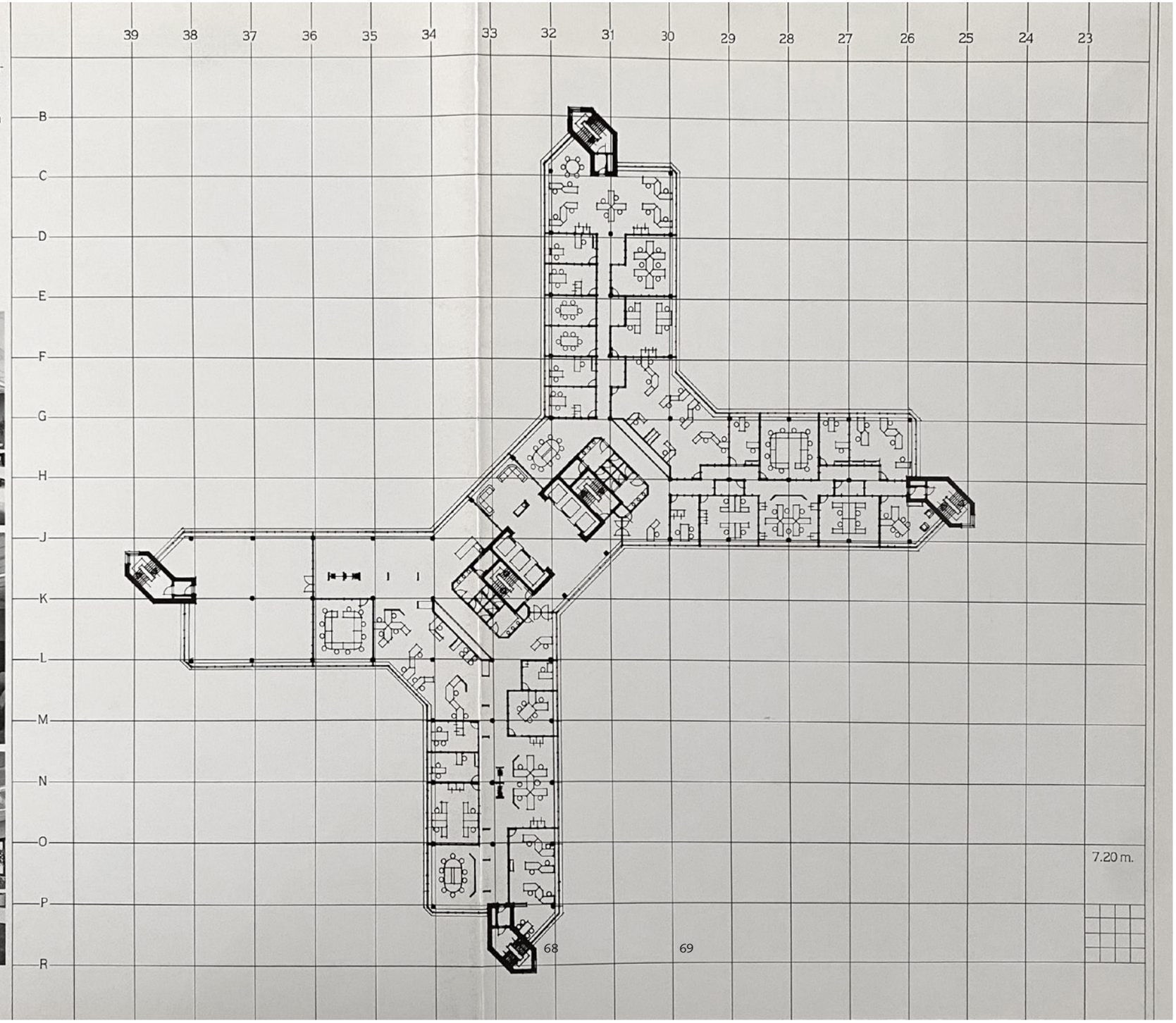

X-vormige basisplattegrond (Archief F.J.E. Dekeukeleire)

Atlascomplex in 1995 met midden gebouwdeel Amerika waarin op dat moment het hoofdkantoor van Fokker is gevestigd. Rechts in beeld de belvedère en de aanzet van gebouwdeel Australië (Stadsarchief Amsterdam - Martin Albers)

Gebouw gezien vanaf de Hondsrugweg, op dat moment nog in gebruik als hoofdkantoor van vliegtuigbouwer Fokker (Stadsarchief Amsterdam - Martin Albers)

'werelddeel' is alleen te betreden via de entree op de begane grond. Gebouwdeel Australië onderscheidt zich daarnaast van de rest van het ensemble omdat het op poten is gezet; op de begane grond bevindt zich alleen de entreehal met enkele dienstruimtes. De overkluizing zorgde ervoor dat er een ruimtelijke en visuele relatie tussen de groene 'kamers' aan de zuidwest- en de noordoostzijde van het kantoorcomplex tot stand werd gebracht. Het optillen van het schakelstuk aan de zuidoostzijde creëerde bovendien een doorzicht naar de groene zoom rond het gebouw en de omliggende kantoorgebouwen.

Aan deze basisvolumes, de X-vormen (Amerika, Azië en Afrika), het T-stuk (Australië) en de vrijstaande halve X-vorm (Europa) zijn telkens sterk gestandaardiseerde gebouwvolumes toegevoegd, zoals trappenhuizen, entreeportalen, kantoortuinen en transformatorgebouwen. Samen vormen deze elementen een soort bouwdoos waarmee het ontwerp werd opgebouwd.
Het X-vormige volume van het Aziëgebouw, het Afrikagebouw en het Amerikagebouw werd bijvoorbeeld op de begane grond aan twee zijden verder uitgebreid met een éénlaagse kantoorvleugel die als vrij ondeelbare kantoortuin kon worden gebruikt, maar ook zoals destijds in de informatiebrochure werd vermeld 'als show- of vergaderruimte, als archief of als kantine/ontvangstruimte' dienst kon doen.[9]

Entrees
Dit standaardisering zette zich ook voort in de rest van de gebouwdelen, bijvoorbeeld bij de entrees. De liften en de trappenhuizen werden zoals gezegd door de architecten in het midden van de X-vormen gesitueerd. Bij de gebouwen Azië, Afrika en Amerika konden deze vanuit twee zijden worden betreden: vanaf de buitenzijde van de stedenbouwkundige compositie, maar ook met de entrees aan de groene binnenplaatsen aan de 'binnenkant' van het kantoorvolume. Bij het Aziëgebouw is deze entree aan de buitenzijde van het complex dichtgemaakt, maar bij het Afrika- en het Amerikagebouw zijn ze weliswaar in gewijzigde vorm behouden gebleven. In de huidige toestand laat vooral het Amerikagebouw aan de Hondsrugsweg het beste zien hoe deze entrees er oorspronkelijk uitzagen: een tweelaags haakvormig volume van twee bouwlagen dat op poten was gezet.

9) Idem.

MONDIALE ALLURE-MODALE M²-PRIJS
MENSELIJKE MAAT

Atlas, de drager van de wereldbol, bovenop het Pakhuis op de Dam, als laatzang op het wakkerend Amsterdam uit de Grooten Eeuw en bekend als symbool voor de stad Amsterdam.

In Amsterdam Zuidoost verrijst een nieuw kantorencomplex: Het Atlas Kantorencentrum. Een investering van het Pensioenfonds PGGM, ontwikkeld door Embo Amstel Projectontwikkeling, Zwolle.

Het Atlas Kantorencentrum is het antwoord op de huisvestingsbehoefte van bedrijven en instellingen die niet alleen hechten aan Amsterdam als Nederlands belangrijkste zakenagglomeratie maar ook aan factoren als bereikbaarheid, efficiency en eigen identiteit.

Het Atlas Kantorencentrum betekent mondiale allure op een menselijke maat, tegen een modale m²-prijs en met begrip voor vergaande gebruikerseisen.

DE LIGGING

Het Atlas Kantorencentrum krijgt gestalte op een voortreffelijk gesitueerde lokatie in "Amstel III", direct aan de op- en afritten van de nieuwe Gaasperdammerweg, tussen de Rijkswegen A1 en A2.

Voor automobilisten liggen de gebouwen daardoor dichtbij de city en al even gunstig ten opzichte van Het Gooi, Amersfoort en Utrecht. Via de A4, de A9 en de A10 zijn ook Den Haag, Haarlem en Alkmaar snel bereikbaar. Op Schiphol bent u in nog geen 15 autominuten. Uitstekend openbaar vervoer. Op loopafstand ligt het NS- en Metro-station. Hier heeft u aansluiting op het hele Nederlandse spoorwegnet. Bovendien bent u met de Metro, die elke 3½ minuut gaat, binnen 20 minuten op Amsterdam-Centraal. Autobussen rijden af en aan naar de hele regio. Voor fietsers en voetgangers is gedacht aan aparte - waar mogelijk zelfs autovrije - paden.

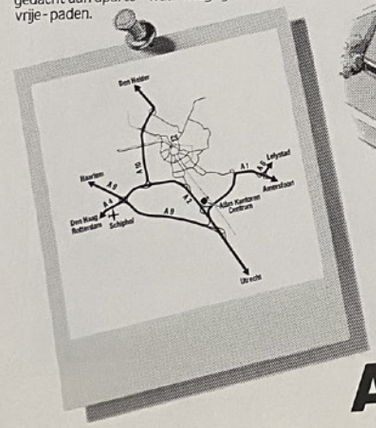

DE GEBOUWEN

Het project omvat vijf gebouwen. Elk gebouw is overeenkomstig zijn internationale allure vernoemd naar een werelddeel. Het eerste - "Amerika" - wordt opgeleverd in maart 1983, het laatste - "Azië" - kan al een jaar later worden betrokken.

In totaal komt ruim 72.000 m² beschikbaar, werkruimte voor zo'n 4 à 5.000 mensen. Elk gebouw heeft zijn eigen ondergrondse parkeergarage. Voor bezoekers is per gebouw bovengronds parkeerruimte gereserveerd.

Het Atlas Kantorencentrum is het grootste dat in Nederland ooit in-één-keer werd gebouwd. Toch zijn de gebouwen kleinschalig in architectuur.

GEBOUW	VERHUURBAAR VLOEROPPERVLAK	ONDERGRONDSE PARKEERPLAATSEN
AMERIKA	20.405 m²	225
AUSTRALIË	4.792 m²	90
AFRIKA	18.114 m²	220
EUROPA	6.216 m²	90
AZIË	22.808 m²	225

DE MENSELIJKE MAAT

In het Atlas Kantorencentrum staat de mens centraal. Exterieur én interieur dragen bij tot een werksfeer waarin u zich prettig voelt. Zo is door een gevarieerde architectuur - met hoogteniveaus van 3 tot 8 bouwlagen- massaliteit vermeden.

Fraaie gevels uit blijvend wit noors marmer omzomen twee ruime pleinen. Forse bomen, die vóór de ingebruikneming worden geplant, zorgen voor een weldadig aandoende groenvoorziening.

In het Atlas Kantorencentrum kunnen de bewoners zélf hun werkklimaat bepalen: ramen kunnen open, zonwering is aanwezig.

EFFICIËNT INDEELBAAR

Bij het ontwerpen van de vijf Atlas gebouwen is gekozen voor centrale kernen waarop zeer korte vleugels uitkomen. Een standaard-vleugelverdieping heeft een bruto oppervlakte van 655 m² en is - met lage inrichtingskosten - flexibel in te delen binnen een stramienmaat van 1,80 m.

Elke vleugelverdieping is volledig zelfstandig en heeft complete eigen voorzieningen. Bij de technische faciliteiten is rekening gehouden met de hoogste eisen van de gebruikers, ook qua kostenbewaking.

Vloeren, plinten en plafonds zijn voorzien van kabelgoten voor elektra, telefoon, telex, computerterminals enz. Het inductiesysteem voor de verwarming en luchtverversing is op de werkplek naar eigen behoefte te regelen.

Het Atlas Kantorencentrum wordt naar de modernste kostenbesparende inzichten gebouwd. Ter oriëntatie:

- Energiezuinige verlichting.
- Doeltreffende isolatie.
- Beveiligde parkeergarages, die 's-winters met retourlucht worden verwarmd.
- Beschutte hoofdingangen met automatische schuifdeuren.

Maar ook aan de kwaliteit wordt veel zorg besteed:

- Twee afzonderlijke liftgroepen in de centrale kernen.
- Fraai betegelde dubbele toiletgroepen op elke verdieping.
- Representatieve trappenhuizen en centrale hallen in Italiaans marmer.

DE INFRASTRUCTUUR

Van het totale terreinoppervlak van het Atlas Kantorencentrum wordt slechts 30% bebouwd, waardoor veel ruimte is voor pleinen, singels en groen.

In de directe omgeving vindt u talrijke recreatievoorzieningen: sportparken met onder meer tennis-, squash- en bowlingbanen, een sporthal met overdekt zwembad.

Binnenkort wordt ook een begin gemaakt met de bouw van een groot winkelcentrum met ruim 100 winkels, diverse hotels en restaurants.*

Het nieuwe zakencentrum van Amsterdam heeft de werkende mens straks veel te bieden. Daarom vindt u onder uw buren zo veel topconcerns: Koninklijke Bijenkorf Beheer, Bührmann-Tetterode, Canon-Europa, Hoechst Holland, Heineken, Centraal Nederland en de Nederlandsche Middenstandsbank. En talrijke andere ondernemingen van naam tonen grote belangstelling.

*) Belangrijk! Voor uw dagelijkse boodschappen en bankzaken kunt u terecht in uw Atlas Kantorencentrum.

ZEER GUNSTIGE HUUR (OF KOOP) EN SERVICEKOSTEN

Huren of kopen? Het kan beide. In het kader van deze basisinformatie beperken wij ons tot huren in het Atlas Kantorencentrum.

De functionele architectuur, de riante huisvesting en de sterk individuele faciliteiten komen - door een strak geplande bouw en standaardisatie - beschikbaar voor een alleszins modaal tarief.

HUURPRIJSONTWIKKELING AMSTERDAM

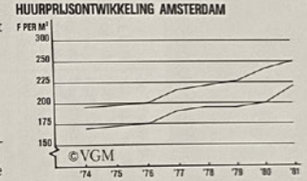

Immers, de actuele huurprijsontwikkeling in aanmerking genomen, kunt u in het Atlas Kantorencentrum van een zeer gunstige m²-prijs spreken: f 250,-/m². Zeker gezien de lokatie en de kwaliteit. De servicekosten worden begroot op slechts f 50,-/m².

HET PENSIOENFONDS PGGM

De "Stichting Pensioenfonds voor de Gezondheid, Geestelijke en Maatschappelijke Belangen" PGGM werd opgericht in 1969.

Het Pensioenfonds PGGM - met ruim 7.000 aangesloten instellingen en 400.000 deelnemers in de quartaire sector - is het grootste bedrijfspensioenfonds in ons land en een belangrijke geldverstrekker voor de nederlandse overheid.

Het balanstotaal bedraagt 14 miljard gulden.

Het Pensioenfonds PGGM investeert grote bedragen in onroerend goed (waaronder veel sociale woningbouw), waardoor het een belangrijke bijdrage levert aan de werkgelegenheid in ons land.

Pensioenfonds PGGM

ATLAS INFORMATIECENTRUM

Aan de Hondsrugweg is een informatiecentrum ingericht. U kunt hier vrijblijvend kennisnemen van fotopanelen, plattegronden en een maquette van het hele project.

Ook geeft een audiovisuele presentatie u een verhelderend beeld van het Atlas Kantorencentrum en zijn omgeving. Het informatiecentrum is geopend op werkdagen van 10-16 uur, telefoon 020-960067.

Voor afspraken en inlichtingen kunt u zich wenden tot het Pensioenfonds PGGM in Zeist, de heer J. Bergman, telefoon 03404-69911 of tot de makelaars.

De Boer Den Hartog Hooft Makelaars o.g.
Buitenveldertselaan 5, 1082 VA Amsterdam.
TELEFOON 020-447166

Richard Ellis
International Property Consultants, Gebouw Hirsch, Leidseplein 29, 1017 PS Amsterdam
TELEFOON 020-262691

Meer informatie:

☐ Stuur mij het vouwblad over Atlas Kantorencentrum met inrichtingsmogelijkheden en huurprijzen.

☐ Bel mij voor een afspraak.

De heer/mevrouw _____

Bedrijf/instelling _____

Adres _____

Postcode _____ Plaats _____

Telefoonnummer _____

Stuur de coupon in een envelop zonder postzegel aan: Atlas Kantorencentrum, Antwoordnummer 18003, 1000 VB Amsterdam.

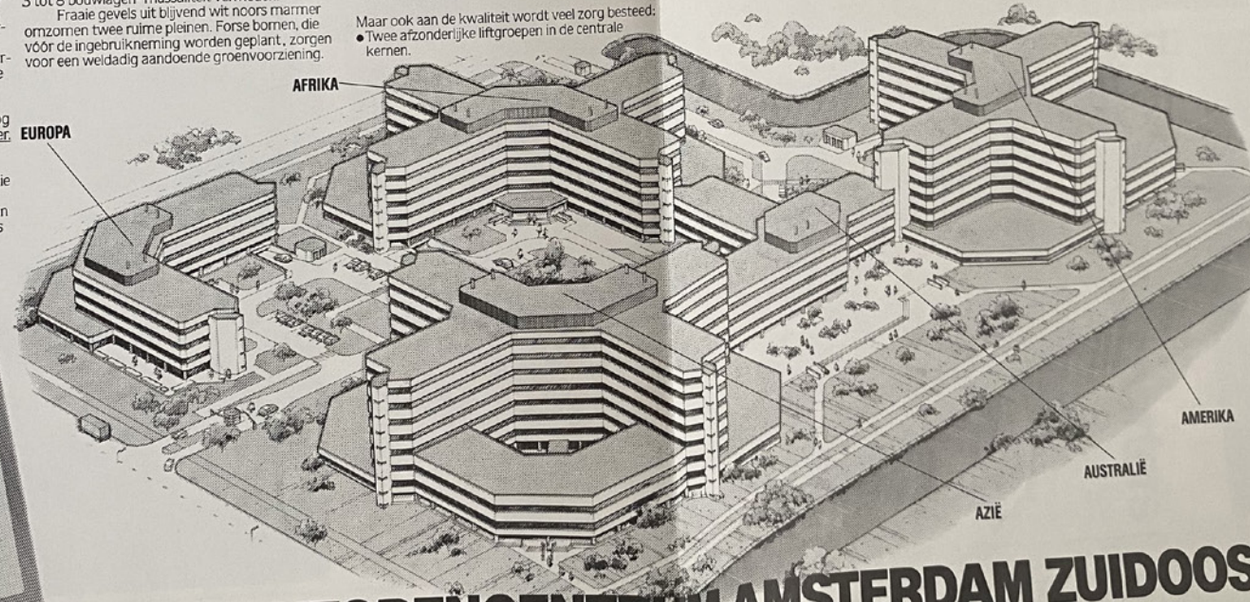

ATLAS KANTORENCENTRUM AMSTERDAM ZUIDOOST

Atlas
Kantorencentrum
Amsterdam Zuidoost

Reclameblad voor het Atlascomplex (Archief Dekeukeleire)

Opgetilde entree op de zuidoosthoek aan de buitenzijde vanaf boven gezien

Entree van het Amerikagebouw aan de zijde van de binnenplaatsen

De bezoeker van het gebouw liep dus eerst onder dit haakvormige gebouwdeel door, over een binnenplaats naar de lifthal in het centrum van het gebouw. Het idee achter deze opgetilde volumes was dat het gevelbeeld erdoor zou worden 'verzacht en gevarieerd' en dat er wat 'knussere binnenruimtes' zouden ontstaan.[10]

Deze opgetilde volumes en de achterliggende binnenplaatsen waren oorspronkelijk nergens afgebakend met hekken of glasgevels wat een aantrekkingskracht had op daklozen en verslaafden uit de omgeving die hier naar beschutting zochten. In praktijk bleek niet alleen dat deze entrees aan de buitenzijde voor overlast zorgden, maar ook dat de entreepartijen aan de binnenzijde van het complex intensiever werden gebruikt. Naast de entreepartijen aan de buitenzijden werden alle vijf 'werelddelen' ook voorzien van een secundaire ontsluiting die uitkwam op het groene binnengebied. Deze toegangen bestaan steeds uit bordessen met enkele treden en éénlaagse entreeportalen die naar de foyers leidden.

Vluchttrappenhuizen

In de compositie van het gebouw spelen de vluchttrappenhuizen een belangrijke rol. Door deze onder 45 graden te plaatsen en de hoeken af te schuinen hebben de uiteinden van de kantoorvleugels telkens een sculpturaal accent gekregen. Aan de buitenzijde zijn de trappenhuizen bekleed met dezelfde marmerbeplating die ook in de rest van de gevel is toegepast. Ter plaatse van de tussenbordessen is per verdieping een hoekvenster toegepast. Treden en bordessen zijn afgewerkt met serpentino-marmer, hetzelfde materiaal dat oorspronkelijk in de ontvangsthallen was toegepast. Ballustraden en trapleuningen werd sober uitgevoerd: de handrail is gemaakt van zwart kunststof, de regels daaronder in roestvrijstaal.

Opbouwen technische ruimten

De bovenste verdieping van elk werelddeel is bestemd voor de technische installatie zoals de liftenmachinekamer, luchtbehandelingsinstallatie en verwarming. Deze verdieping was vanzelfsprekend niet openbaar toegankelijk. De afwerking van de gevels, bekleed met een vlakke donkere plaat is anders dan

10) Informatiebrochure 'Atlas kantorencentrum Amsterdam', ongedateerd. Drukkerij Waanders.

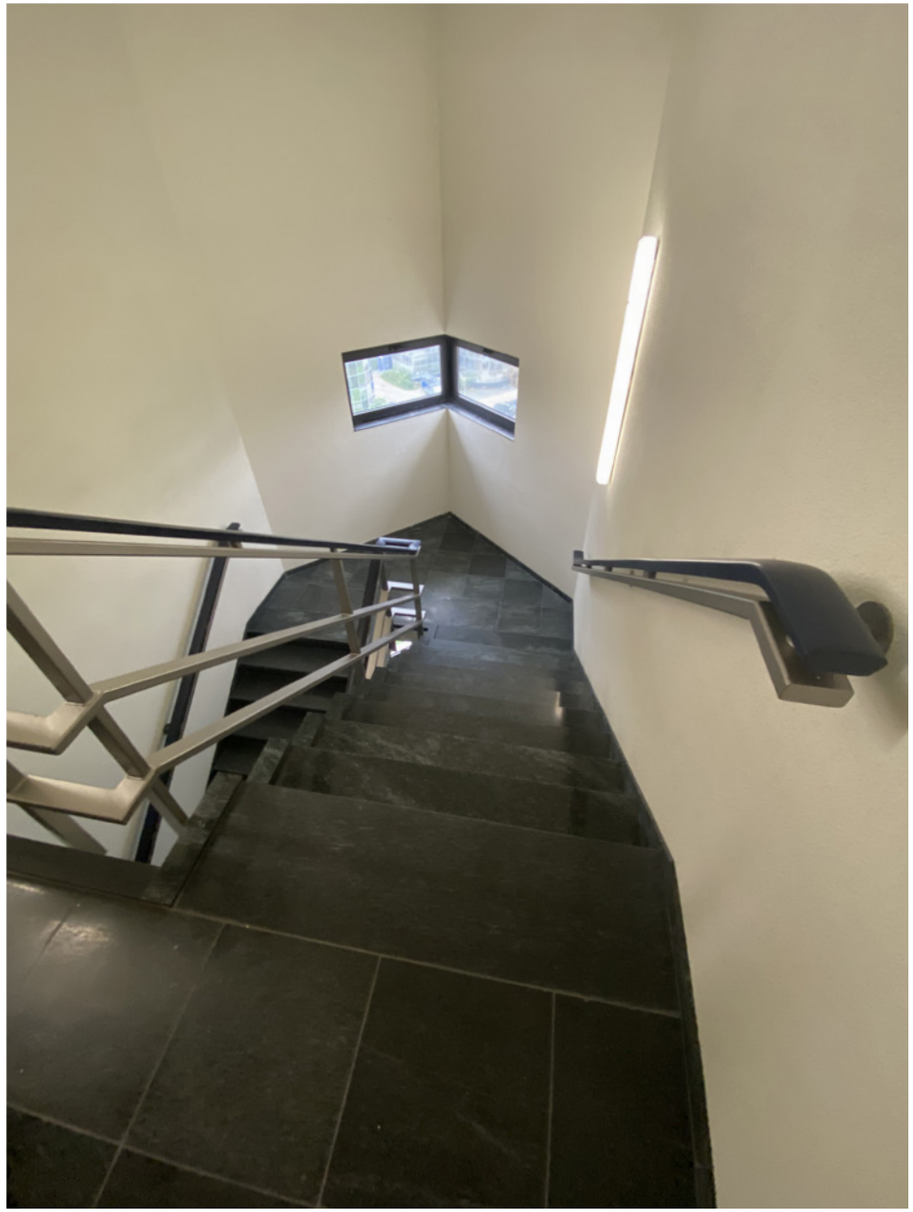

Interieur van de vluchttrappenhuizen

de onderliggende kantoorverdiepingen. Door deze donkere kleur en de vlakke vormgeving spelen deze dakopbouwen een ondergeschikte rol in het ontwerp.

Transformatorhuisjes

Voor elk kantoordeel bevinden zich twee transformatorhuisjes. In deze ruimtes wordt hoogspannings-elektriciteit omgezet naar een lagere spanning geschikt voor alledaags gebruik in de kantoorvertrekken. Het zijn kleine doosvormige volumes die op de hoeken onder vijfenveertig graden zijn afgeschuind. Aan de buitenzijde zijn deze functionele onderdelen van het kantorencomplex met wit stucwerk afgewerkt, de dubbele toegangsdeuren zijn in een grijze kleur geschilderd. Deze transformatorhuisjes staan opgesteld in het groene binnengebied en staan los van de kantoorvolumes.

Parkeerkelders

De parkeerkelders onder de vijf gebouwdelen speelden een cruciale rol in het ontwerp van het kantorencomplex. Niet zozeer de vormgeving van de kelders zelf, dat waren tenslotte vrij standaard vormgegeven parkeerruimtes, maar wel het feit dat daardoor het grootste deel van het terrein rond de kantoren als groenzone kon worden ingericht. Door de ruime voorradigheid van parkeerplaatsen, meer dan 200 parkeervakken onder de drie grootste gebouwen en 100 parkeervakken onder het gebouw Europa en Australië, wist het Atlascomplex zich te onderscheiden van andere kantoorvoorzieningen in de binnenstad waar de parkeerruimte ook al in jaren tachtig schaars was. Daarnaast leverde de omvangrijke parkeergelegenheid veel logistiek comfort voor de gebruikers en bezoekers van het kantorenpark. Ongeveer 25% van de bezoekers van Atlas kon worden voorzien van een parkeerplaats, de overige gebruikers en bezoekers waren aangewezen op parkeerplaatsen elders, de fiets of het openbaar vervoer.

Gevels

De sterke horizontale bandvensters zijn ongetwijfeld het bekendste handelsmerk van architect Frits Dekeukeleire. Uit de oeuvrebeschrijving bleek al dat hij ze consequent toepaste. Hij was daarin vanzelfsprekend niet de enige, het horizontale bandvenster was in de twintigste eeuw een typisch kenmerk van modernistische

Artist impression van de gevel van het Atlascomplex (Archief F.J.E. Dekeukeleire)

architectuur. Alle traditionele bouwstijlen maakten namelijk gebruik van afzonderlijk gescheiden verticale raamopeningen; lange horizontale openingen werden pas vanaf het Interbellum met enige regelmaat toegepast. Le Corbusier, een van de meest invloedrijke figuren van de modernistische architectuur had het *fenêtre en bandeau* in 1927 tot een van de vijf punten verheven waaraan volgens hem de moderne, nieuwe architectuur moest voldoen. Toen was zo'n doorlopend bandvenster nog uiterst innovatief, mogelijk gemaakt door beton- of staalskeletbouw waardoor de dragende functie van de gevel kwam te vervallen. Het bandvenster zorgde voor een gelijkmatige verdeling van licht in het interieur, maar ook voor een panoramisch zicht op de omgeving.

Bij het Atlascomplex werden de bandvensters geprononceerd toegepast door de vensters uit te voeren met donkergetint glas in donkerbruine, geanodiseerde aluminium kozijnen die sterk contrasteerden met de witte betonplaten. Aan het beton voor deze gevelpanelen werd Noors marmersplit toegevoegd waarvan werd beweerd dat het bij luchtvervuiling een zelfreinigend vermogen had. Dit speciale marmer werd gewonnen in het Noorse Hustad en per schip vervoerd naar Zoeterwoude waar de firma Oosthoek Beton de verschillende gevelpanelen produceerden. Met een geveloppervlakte van 25.000 vierkante meter was dit een grote opdracht voor het bedrijf. In de betonnen gevelelementen werden fijne verticale groeven aangebracht, deze zorgden ervoor dat de gevels enige

Atlascomplex in 1983 gezien vanuit westelijke richting (Stadsarchief Amsterdam)

textuur krijgen. Daarnaast hebben deze cannelures ook een praktisch doel: het regenwater wordt zo sneller van de gevel afgevoerd waardoor vervuiling wordt geminimaliseerd.[11] Het Atlascomplex was overigens het tweede Nederlandse gebouw waar dit witte marmersplit in de gevels werd toegepast, eerder was het al gebruikt bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken op de hoek van de Prins Clauslaan en de Bezuidenhoutseweg in Den Haag.

Binnengebied

Het groene binnengebied vormt een belangrijk onderdeel in het ontwerp van het Atlascomplex. Een groot deel van het 5,1 hectare tellende perceel waarop het Atlascomplex werd gebouwd, pakweg 70% van de ruimte, bleef bewust onbebouwd en ingericht met wegen, voetgangersgebieden en tuinen, mogelijk gemaakt door de ondergrondse parkeervoorzieningen. Deze parkachtige

11) 'Witte toplaag van Noors marmer: Atlas gevels houden zichzelf schoon' in: informatiebrochure Atlascomplex. Ongedateerd.

omgeving werd in het reclamemateriaal dat destijds werd verspreid naar voren gehaald als *unique sellingpoint* van het grootschalige kantorencomplex: vooral dit idee van 'werken in het groen' zou kantoorhouders uit de binnenstad over de streep moeten trekken om zich te vestigen in Amsterdam Zuidoost.

Het Atlascomplex heeft twee verschillende groenzones: de groene zomen aan de buitenzijde van het complex en de binnenpleinen. Met die binnenpleinen wilde de architect vanwege de grootschalige infrastructuur rond het Atlascomplex een soort overgangsgebied maken tussen stad en kantoor.[12] En hoewel oorspronkelijk er ook verschillende entrees waren aan de buitenzijde van het complex, zoals eerder in dit rapport al beschreven, hadden deze groene binnenruimtes altijd al een belangrijke functie in het gebouw. Alle parkeergarages waren alleen via deze binnenhoven toegankelijk gemaakt, de bushaltes - inmiddels niet meer aanwezig - waren hier gesitueerd, en ook in de beginjaren werd het binnengebied intensief door voetgangers gebruikt. Het binnengebied vormde daarbij altijd onderdeel van de openbare ruimte, er stonden dus geen slagbomen of hekwerken die ongewenste bezoekers buiten de deur hielden. Hoewel de auto in het oorspronkelijke ontwerp een belangrijke plaats toebedeeld kreeg in het binnengebied, zorgde de ruimschoots aanwezige beplanting op sommige plaatsen voor een haast campus-achtig karakter.

Architectenbureau Dekeukeleire tekende zelf de wegenstructuur door het Atlascomplex maar schakelde voor de inrichting van de groenvoorzieningen de vermaarde tuinarchitecte Mien Ruys (1904-1999) en haar compagnon Hans Veldhoen in. Ruys was begrip in de wereld van de Nederlandse tuinarchitectuur en had al sinds 1942 een kwekerij en een ontwerpbureau. Ze had samengewerkt met de top van de Nederlandse architectuur zoals Gerrit Rietveld, Cornelis van Eesteren en Aldo van Eyck. Ruys hield ervan om te experimenteren, zo introduceerde ze oude spoorbielzen als keermuren en bedacht ze de later alomtegenwoordige grindtegel, een straattegel van 40 x 60 cm van gewassen beton waarbij het grind door de half uitgeharde beton te wassen naar de oppervlakte werd gebracht. De kwekerij in Dedemsvaart, die ze van haar ouders had overgenomen, was een ware proeftuin voor ontwerpen die ze later elders in het land toepaste.

12) Interview met projectarchitect Dick Kerste, dd. 20-08-21.

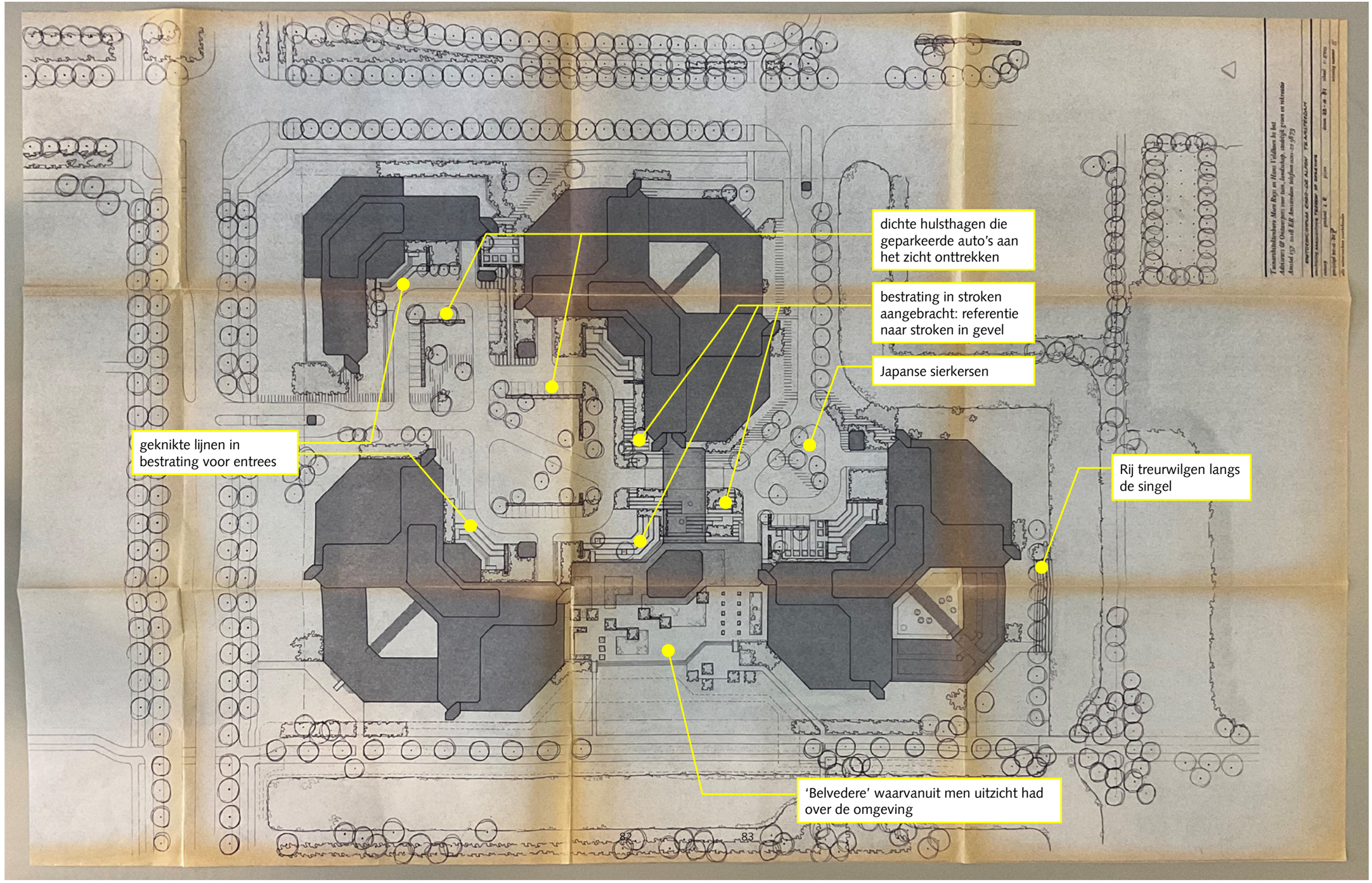
dichte hulsthagen die geparkeerde auto's aan het zicht onttrekken
bestrating in stroken aangebracht: referentie naar stroken in gevel
Japanse sierkersen
geknikte lijnen in bestrating voor entrees
Rij treurwilgen langs de singel
'Belvedere' waarvanuit men uitzicht had over de omgeving

Luchtfoto van het Atlascomplex in 1987 waarop de oorspronkelijke wegen- en groenstructuur te zien zijn (Stadsarchief Amsterdam: Collectie van de Dienst Ruimtelijke Ordening)

Hoe de tuin die Ruys en Veldhoen voor het Atlascomplex er in volle glorie heeft uitgezien is vanwege het ontbreken van goede foto's moeilijk te zeggen. Wel is duidelijk dat deze heel anders uitzag dan de huidige toestand. Uit een interview met Mien Ruys en Hans Veldhoen kan in grote lijnen worden opgemaakt wat zij met de groenzones voor ogen hadden. Allereerst vond Ruys dat het belangrijk was dat er een zekere eenheid was tussen het architectonische ontwerp en het tuinontwerp. Op een aantal manieren werden principes uit het architectonische ontwerp doorgezet in de aankleding van de openbare ruimte. Zo werden er voor elke entree in de bestrating lijnen aangebracht die de geknikte gevellijn van de kantoren volgden. Een tweede manier waarop de link werd gelegd met het architectonische ontwerp waren horizontale banen die in de bestrating van de voetpaden werden toegepast. Dat was een verwijzing naar de dominante horizontale geleding in de gevel.

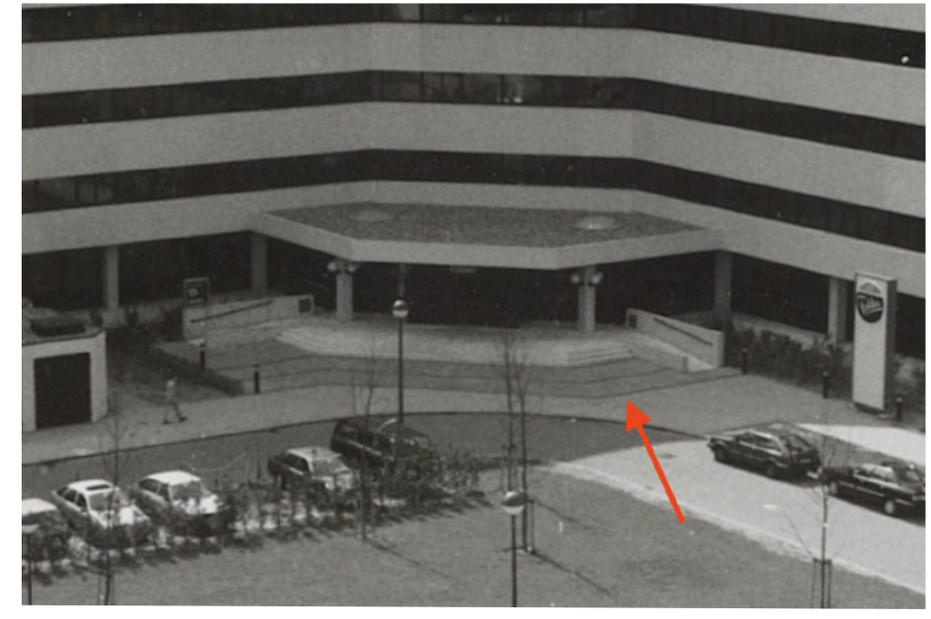

Lijn in bestrating (Stadsarchief Amsterdam, bewerking door Crimson)

Om zoveel mogelijk de menselijke maat te waarborgen ontwierpen Ruys en Veldhoen allerlei beschutte plekken met behulp van hagen zodat het groen door het kantoorpersoneel op een prettig manier kon worden gebruikt. Mien Ruys omschreef dat als volgt: 'Heel sterk is in deze tuintjes de menselijke maat benadrukt. Overal vind je kleine hoekjes waar mensen zichzelf kunnen zijn. Als je iemand tegenkomt, met wie je even wilt praten, dan kun je je rustig afzonderen tussen het groen.'

Op verschillende plaatsen rond de gebouwen werden uiteenlopende bomen toegepast. Langs de singel parallel aan de spoordijk liet ze geelgroene treurwilgen aanplanten. Voor het Aziëgebouw, rond de sculpturen van Steef Roodhaan werden Japanse sierkersen geplant, die in het voorjaar een weelderige roze bloesem krijgen. Tussen het Amerika-, Europa-, en Afrikagebouw werden rode kastanjes gepland. Rond de parkeerplaatsen op de binnenpleinen werden dichte

Gebouwdeel Amerika, hier in gebruik door Fokker (Stadsarchief Amsterdam)

hulsthagen geplaatst waarmee de auto's zoveel mogelijk aan het zicht werden onttrokken.[13]

Het gebied tussen het Austrialiëgebouw en de singel kreeg door een ruim terras haast het karakter van een belvedère waar men kort na de oplevering nog kon genieten van het weidse uitzicht over het omliggende polderlandschap. Deze plek kreeg eerder een pleinachtig profiel, een plek die zich opent naar de directe omgeving. Op het plein hadden Ruys en Veldhoen grote plantenbakken voorgesteld, gevuld met bamboeplanten.

13) Informatie en citaten zijn afkomstig uit een interview met Mien Ruys en Hans Veldhoen in een ongedateerde informatiefolder die rond de oplevering van het kantorencomplex verscheen. 'Atlas complex verrijst uit 't groen.' In: **Atlas Kantorencentrum INFO**, ongedateerd (Persoonlijk archief van F.J.E. Dekeukeleire).

Deze aankleding van de openbare ruimte met bomen, planten, uiteenlopende boomsoorten werd ingezet om de verschillende plaatsen rond de gebouwen een heel eigen karakter te geven: van weids en naar buiten gericht, tot meer intiem, menselijk waar je rustig met een collega een gesprek kon voeren. Die ontwerpbenadering, waarbij op verschillende plaatsen verschillende ontwerpthema's worden geïntroduceerd contrasteert feitelijk met de ontwerpbenadering voor de architectuur waarbij heel consequent telkens hetzelfde ontwerpprincipe wordt toegepast. Met andere woorden, waar de architect eerder gebruik maakt van een variatie op *één thema*, namelijk de toepassing van horizontale banden met hoekverdraaiingen onder vijfenveertig graden op een X-vormige plattegrond, werkten Ruys en Veldhoen eerder als een bloemist die met heel verschillende bloemen toch *één boeket* maakten. Juist deze twee contrasterende benaderingen maken dat het Atlascomplex ver uitstijgt boven het gemiddelde kantoorgebouw. De haast obsessief uniforme architectuur wint aan kwaliteit tegen de achtergrond van de gevarieerde bomen, planten en andere groenvoorzieningen.

Kunstwerken

Gelijktijdig met de oplevering van het Atlascomplex werden in opdracht van PGGM door drie verschillende kunstenaars kunstwerken gerealiseerd in de openbare ruimte rond het Atlascomplex. De opdrachtverlening en de selectie van de betreffende kunstenaars was destijds intern geregeld bij PGGM. Eén kunstwerk is inmiddels verdwenen, de twee andere werken zijn er nog. Ondanks dat een tweetal kunstenaars naar eigen zeggen met hun werk wilden reflecteren op het kantoorgebouw, is de samenhang of de relatie tussen kunst en gebouw niet heel overtuigend.

De zwarte en witte sculpturen voor het Aziëgebouw zijn werken van de kunstenaar Steef Roothaan (1954). Roothaan heeft met deze abstracte gladde sculpturen willen reageren op de typische zwart-witte horizontale geleding van het Atlascomplex.[14] Het werk bestaat uit twee grote sculpturen met golvende, zachte lijnen die op een rond basement staat. De enige overkomst tussen deze sculpturen en de architectuur is echter het contrasterende kleurgebruik waarbij het kleinere

14) https://www.buitenbeeldinbeeld.nl/Amsterdam_ZO/roothaan.htm, geraadpleegd op: 25-08-2021.

Sculptuur zonder titel van Steef Roothaan voor het Aziëgebouw (Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed)

Zonder titel, nu verdwenen kunstwerk van David Vandekop in de groenstrook aan de zuidoostzijde van het Atlascomplex (www.artatsite.com)

Kunstwerk van Evert Strobos aan de zijde van de Hondsrugweg (wikipedia.org)

volume in lichte beton is uitgevoerd en de meer langwerpige vorm met donker materiaal is afgewerkt.

Aan de zijde van de Hondsrugweg bevindt zich een grote opvallende sculptuur van de hand van Evert Strobos (1954). Dit werk is in dezelfde periode ontworpen als de sculptuur van Roothaan voor het Aziëgebouw en werd eveneens in opdracht van het PGGM voor deze plaats gemaakt. De sculptuur is gemaakt uit cortenstaal, een metaalsoort die een kenmerkende roestbruine kleur heeft en vaak door kunstenaars als Richard Serra en Eduardo Chillida is gebruikt. Bij het Atlasgebouw fungeert het kunstwerk van Strobos als een herkenningspunt, en zelfs als poort naar het gebouw aangezien automobilisten die het gebouw benaderen vanaf de Hondsrugweg zelfs onder het kunstwerk door rijden.

Op de plaats waar zich nu de groene lunchroom ‘Absolute Taste’ bevindt stond oorspronkelijk een kunstwerk van David Vandekop (1937-1994), een

plastisch abstract werk, bekleed met keramische tegels in heldere kleuren. Met de organische vormtaal wilde Vanderkop bewust een contrast maken met de naar zijn oordeel 'saaie, strakke prefabarchitectuur van het gebouw'.[15] Waar dit kunstwerk is gebleven is niet uit het onderzoek naar voren gekomen, mogelijk is het vernietigd bij de bouw van de lunchroom.

Belangrijkste wijzigingen

Vanzelfsprekend zijn er in de afgelopen 35 jaar talloze dingen veranderd aan het Atlascomplex. Het komen en gaan van huurders heeft geleid tot uiteenlopende invullingen op de kantoorverdiepingen. Maar ook aan het exterieur, de gemeenschappelijke ruimtes zoals de entreehallen en de openbare ruimte zijn verschillende ingrepen gedaan die vaak een nogal incidenteel karakter hebben. Zo waren de oorspronkelijke entreehallen allemaal gelijk qua interieur maar is elk werelddeel vandaag de dag voorzien van een eigen styling. Op verschillende plaatsen zijn er in de gevel wijzigingen aangebracht. In de openbare ruimte rond het gebouw zijn bankjes, rookhokken, bewegwijzering, plantenbakken en allerlei afrasteringen aangebracht. In het onderstaande overzicht volgt een beknopte opsomming van de belangrijkste ingrepen in en aan het gebouw sinds de oplevering in 1983.

- De entree van het Afrikagebouw is aan de zijde van de Hoogoorddreef in 2008 significant gewijzigd naar ontwerp van de Architecten Cie in opdracht van de huidige huurder Adidas. De open onderdoorgang werd dichtgemaakt met een glazen gevel. Op de kop van het gebouw is de typische horizontale geleding, de bandvensters en de gevelplaten in Noors graniet, weggebroken en heeft deze plaats gemaakt voor een structureel beglaasde gevel die over drie bouwlagen doorloopt. Ook de achterliggende vloeren zijn weggebroken om ruimte te bieden aan een atrium. De binnenplaats, die als overgangszone fungeerde tussen de Hoogoorddreef, en de lift- en traphal, heeft het karakter van een patio gekregen en is ingericht als basketbalveld.
- De entrees van de gebouwen aan de zijde van de binnenplaatsen zijn op verschillende plaatsen sterk gewijzigd. Oorspronkelijk hadden de kozijnen

15) https://www.artatsite.com/Amsterdam/details/Vandekop_David_Zonder_Titel_Atlasgebouw_beelden_statues_sculptures_kunst_Art_at_Site_Amsterdam.html, geraadpleegd op: 25-08-2021.

Wijziging van de entree van het Afrikagebouw in 2008

Later toegevoegde vrijstaande parkeergarage (1986) en hotel (2014)

een antraciete kleur, maar deze zijn vervangen door aluminium kozijnen in een blank geanodiseerde kleur. Ook hebben alle gebouwen, met uitzondering van Australië, tourniquetten gekregen. Vermoedelijk zijn op dat moment ook de kolommen naast de entrees bekleed met RVS-beplating en is de verlichting aangebracht.

- In 1986 is aan de noordkant van het perceel een parkeergarage gebouwd dat vernoemd werd naar het enige nog beschikbare werelddeel Antarctica. Deze parkeergarage werd ontworpen door Dick Kerste, die eerder als projectarchitect onder Dekeukeleire verantwoordelijk was voor het ontwerp van het Atlascomplex. Vooral in materialisering werd er naar aansluiting gezocht met het oorspronkelijk ontwerp.
  Pas in 2014 werd daar een tweede nieuw volume gebouwd tussen de parkeergarage en het Afrikagebouw, ditmaal een hotel naar ontwerp van Oresti Sarafopoulos van Architecten Cie. De zwart-witte verticale banen zijn een onmiskenbare knipoog naar de horizontale banden van de naastgelegen gebouwen.
- De entree op de oostelijke buitenhoek van het complex, aan de zijde van de spoordijk, is opgeheven., werd in de jaren '90 gevraagd deze verbouwing vorm te geven. Het volume dat oorspronkelijk op *pilotis* was gezet werd met een glazen gevel dichtgezet. De daaropvolgende binnenplaats werd zo een binnenruimte waarvoor Kerste ook het glazen piramidedak ontwierp.
- Tussen de singel en gebouwdeel Australië is horecagelegenheid 'Absolute Taste' gebouwd. Vooral de povere materialisering met golfplaat en het felle kleurgebruik, antraciet met felgroene golfplaten, contrasteren nogal met de vormgeving van het Atlascomplex.
- Het tuinontwerp van Mien Ruys en Hans Veldhoen is slechts fragmentarisch behouden gebleven. Het oorspronkelijke bestratingspatroon, maar ook veel van de beplanting is in de loop der jaren verwijderd of veranderd. Sommige grotere bomen uit het oorspronkelijke ontwerp van Ruys en Veldhoen zijn nog wel terug te vinden, zoals bijvoorbeeld de treurwilgen langs de singel die parallel loopt met de spoordijk en de Japanse sierkersen voor het Aziëgebouw. Daarnaast zijn er allerlei nieuwe vormen van beplanting toegevoegd, bijvoorbeeld aan de buitenranden van het Atlascomplex. Hier zijn dichte, hoge hagen geplant om het gebouw en de buitenruimtes af te schermen van de openbare ruimte.

- Er zijn met hagen afgeschermde parkeervlakken gemaakt verspreid over het gehele binnenterrein. Deze maakten geen onderdeel uit van het landschapsontwerp van Mien Ruys en Hans Veldhoen.
- Het verloop van de weg door de binnenruimte tussen het Amerika- en het Afrikagebouw is enigszins aangepast op de plaats waar de weg een knik maakt onder 45 graden.
- De transformatorhuisjes die telkens vlak bij de entrees aan het binnengebied liggen zijn enkele jaren geleden verdubbeld.
- Naast Absolute Taste is een aanzienlijk deel van de tuin met behulp van dichte hagen hermetisch afgesloten voor inkijk. In dit gedeelte, dat in gebruik is bij een kinderdagverblijf, zijn allerlei tijdelijke bouwwerken zoals houten schuurtjes en schuttingen gebouwd.
- Er is nieuwe zonwering geplaatst in grijs, groene en witte banen. De oorspronkelijke zonwering was oranje.
- Alle oorspronkelijk buitenverlichting is verdwenen. Dekeukeleire had hiervoor bolvormige wandlampen van de Nederlandse lampenfabriek Raak toegepast die bijvoorbeeld op de kolommen ter plaatse van de overkluizingen waren aangebracht. Deze zijn vervangen door langwerpige verlichtingsarmaturen.

Hoewel de opsomming hierboven niet compleet is, kan men toch stellen dat het oorspronkelijke ontwerpconcept ondanks de verschillende wijzingen en toevoegingen nog goeddeels overeind staat. De gevels zijn goed onderhouden en het oorspronkelijke materiaalgebruik en detaillering is nog duidelijk herkenbaar. Het ensemble - het gebouw als geheel - is behouden gebleven, er zijn geen verdiepingen op gezet of aangebouwd. Aan het tuinontwerp van Mien Ruys en Hans Veldhoen is veel veranderd, zo is veel van de oorspronkelijke beplanting en de bestrating verdwenen, maar het idee van de groene binnenplaatsen en de open groene zomen rond het gebouw zijn als kwaliteiten nog aanwezig.

Gevel van het gebouw aan de zuidoostzijde

Open kantoortuin in het eenlaagse volume tussen de benen van de X-vormige basismodule

Ruimte onder het opgetilde Australiëgebouw. Het gebouwtje met de grijsgroene beplating is horecagelegenheid ‘Absolute Taste’ dat pas recent is toegevoegd

Ruimtelijke essenties

Algemeen:

- In architectonische vormgeving wordt bij het Atlascomplex gespeeld met *repetitie en variatie*. Repetitie omdat een groot aantal gestandaardiseerde bouwelementen een economisch gunstige bouwwijze mogelijk maken; variatie om niet te vervallen in anonieme, grootschalige en inwisselbare gebouwen. Door gestandaardiseerde elementen ten opzichte van elkaar te verdraaien en 'incidenten' toe te voegen – zoals het Europa-gebouw en het Australië-gebouw - wordt het ontwerp dynamisch gemaakt.

- Het architectonische ensemble heeft een hoge mate van *doordringbaarheid*. Het complex heeft verschillende entrees aan binnen- en buitenzijde. Ook het binnengebied is publiek toegankelijk en kan als een extensie van de openbare ruimte worden beschouwd.

- Het ensemble is opgebouwd uit drie standaardmodules met X-vormig plattegrond gecombineerd met twee unieke 'passtukken'. Dit levert een gevarieerde totaalcompositie op die *polycentrisch* van aard is.

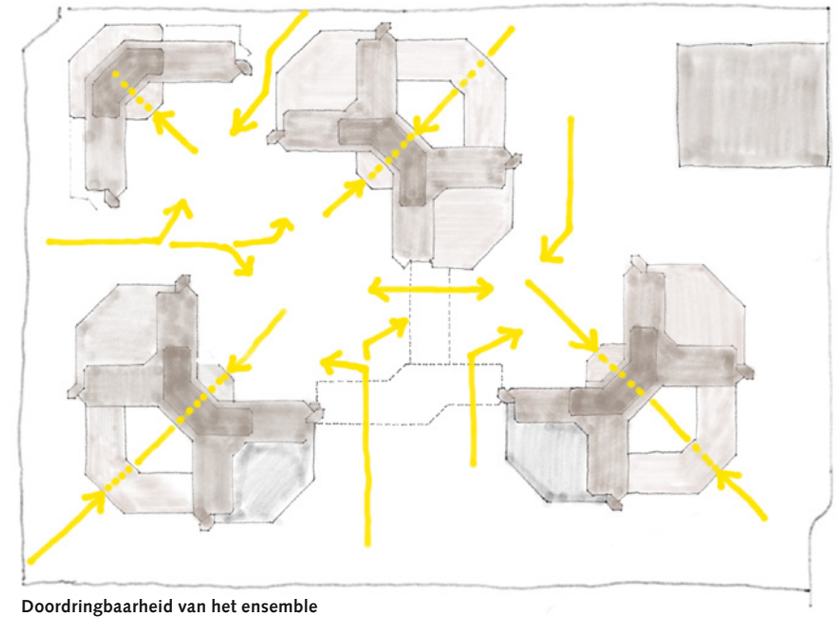

Doordringbaarheid van het ensemble

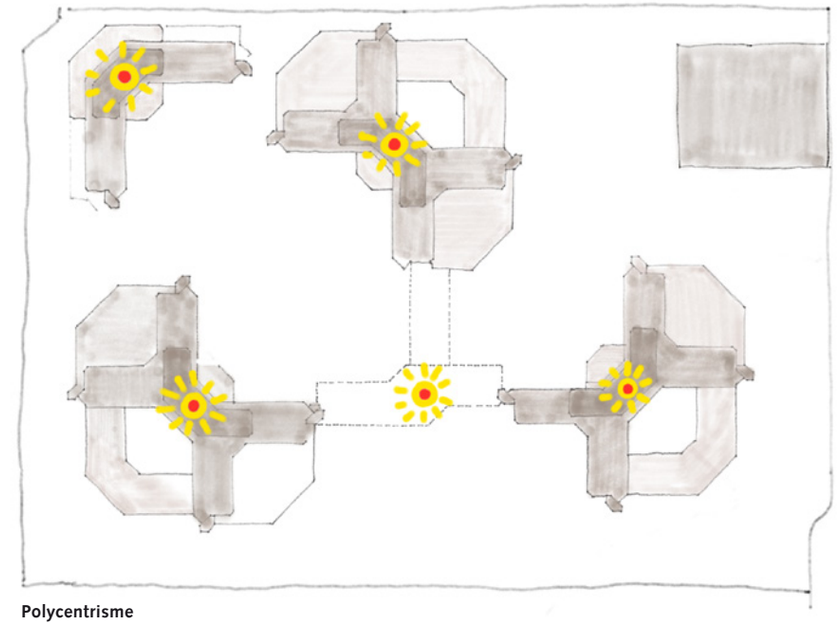

Polycentrisme

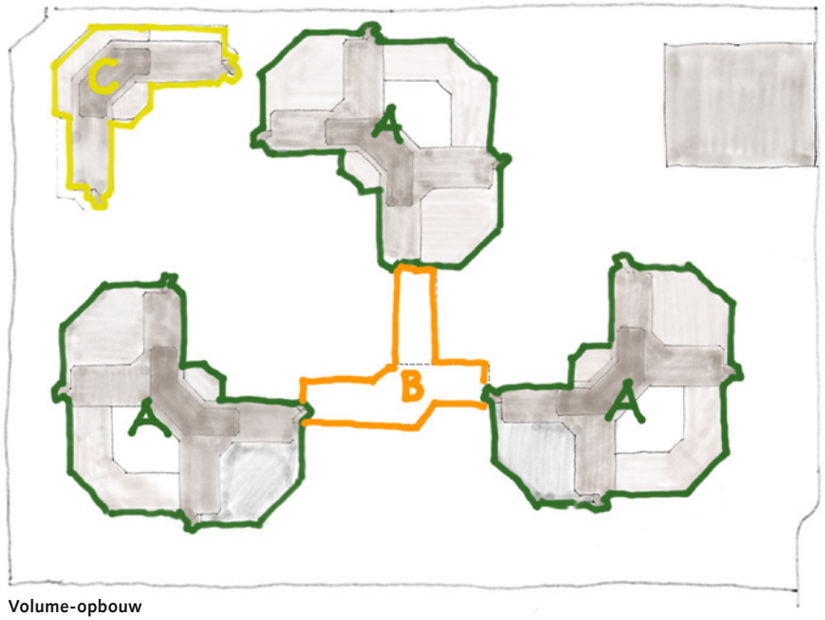

Volume-opbouw

Rooilijnen en groene omzoming

- De gebouwdelen Europa en Australië fungeren als ‘passtukken’. Australië heeft een T-vormige plattegrond en verbindt Afrika, Azië en Amerika. Gebouwdeel Europa is een losstaand volume en is opgebouwd uit een halve X-module.

- Variatie in het ensemble wordt mede bereikt door de *getrapte hoogte* van de X-vormige volumes. Aan de noordwestzijde (Hoogoorddreef) zijn de volumes lager, het hoogste punt wordt bereikt bij het Amerika-gebouw aan de zijde van de singel. Ook de rotatie van de X-vormen draagt bij aan de variatie in het ensemble.

- De vormgeving van de gebouwen wordt in sterke mate bepaald door hoeken van *45 graden*.

- De poten van de X-vormige basismodules worden telkens beëindigd met een sculpturaal, plastisch vormgegeven trappenhuis dat onder 45 graden is gedraaid.

- Hart van de X-modules is steeds een kern met voorzieningen als lift, trappen en toiletblokken. In de poten bevinden zich de vrij in te delen kantoorvloeren.

- De overgangen tussen openbare ruimte en entreehal vond in de oorspronkelijke opzet altijd gradueel plaats. Men kon de ruimte betreden onder een opgetild C-vormig volume, om in een patio terecht te komen, waarna de entreehal volgde.

- In tegenstelling tot de bebouwing in de directe omgeving heeft het Atlascomplex een rooilijn die ver af ligt van de omliggende wegenstructuur. Het Atlascomplex is daardoor *groen omzoomd*; de overgang tussen wegen en gebouw is gradueel.

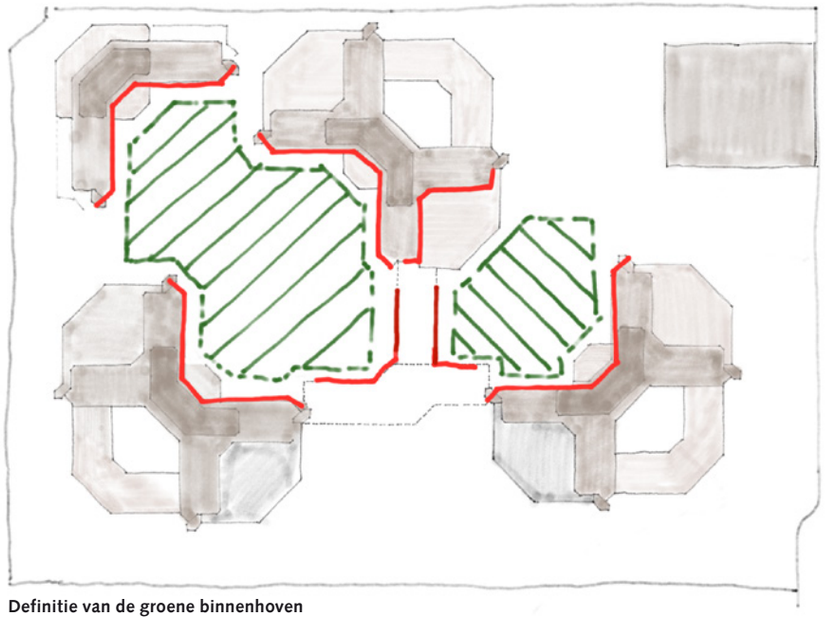

Definitie van de groene binnenhoven

- Bij alle modules is een *consequent gevelschema* toegepast met nadrukkelijke horizontale belijning, bandvensters en strookramen met contrast in kleur, licht en donker.

- De *samenhang tussen het landschap en het gebouw*. De gebouwen hebben een heldere, zakelijke uitstraling en vormen een sterk contrast met de zachte groene omzoming rondom de gebouwen.

- De dakopbouwen waarin zich de technische installaties bevinden spelen in de vormgeving van de gebouwen duidelijk een ondergeschikte rol.

Gebouw Amerika:

- Amerika is het hoogste volume van de drie standaard X-modules en telt acht bouwlagen.
- Het gebouw definieert de oostelijke binnenhof door de positionering van de contramassa van de X-vorm.
- Amerika geeft het Atlascomplex een gezicht aan de zijde van de Hondsrugweg.
- Op het begane grondniveau loopt er een as dwars door het gebouw die de twee entreepartijen en de centrale hal verbindt.
- De twee entrees hebben een verschillend karakter. Op de hoek Hondsrugweg en het fietspad langs het water is een opgebouwde enscenering bij het betreden van het gebouw: de bezoeker komt geknepen binnen onder een opgetild volume, betreedt dan een patio, en ten slotte de lobby of centrale hal. Aan de andere zijde betreedt de bezoeker de centrale hal via de groene binnenhof, daarna een bescheiden entreeportaal die vervolgens toegang geeft tot de centrale hal.
- In de oksels van de X-en is steeds ruimte voor een in hoogte verschillende afwijkingen/verbijzondering: een entreeportaal aan de zijde van de binnenhoven; aan de buitenzijde een éénlaags schijfvormig volume georiënteerd op de groene zoom, en een opgetild tweelaags kantoorvolume dat als ‘poort’ fungeert voor de entreepartijen.

Gebouw Afrika:

- Het gebouw definieert samen met Azië de westelijke binnenhof door de positionering van de contramassa van de X-vorm.
- Afrika geeft het Atlascomplex een gezicht aan de zijde van de Hoogoorddreef en het station.
- Met zes bouwlagen is het Afrikagebouw de laagste van de drie X-modules.
- Oorspronkelijk liep er op het begane grondniveau een as dwars door het gebouw die de twee entreepartijen en de centrale hal verbond. Door de wijzigingen in de plattegrond en de gevel aan de zijde van de Hoogoorddreef is die as niet langer intact.
- In de oksels van de X-en is steeds ruimte voor in een hoogte verschillende afwijkingen/verbijzondering: een entreeportaal aan de zijde van de binnenhoven; aan de buitenzijde een éénlaags schijfvormig volume georiënteerd op de groene zoom, en een opgetild volume met entree. Dat opgetilde volume is aan de zijde van de Hoogoorddreef niet langer meer ervaarbaar als gevolg van allerlei wijzigingen in plattegrond en gevel.

Gebouw Azië:

- Het gebouw definieert samen met Afrika de westelijke binnenhof door de positionering van de contramassa van de X-vorm.
- Met zeven bouwlagen is het gebouw hoger dan Afrika en lager dan Amerika.
- Oorspronkelijk liep er op het begane grondniveau een as dwars door het gebouw die de twee entreepartijen en de centrale hal verbond. Aan de zijde van de spoordijk is de entree echter dichtgemaakt en ook de patio is met een glazen piramidedak onderdeel geworden van de kantoorruimtes.
- In de oksels van de X-en is steeds ruimte voor in hoogte verschillende afwijkingen/verbijzondering: een entreeportaal aan de zijde van de binnenhoven; aan de buitenzijde een éénlaags schijfvormig volume georiënteerd op de groene zoom, en een opgetild volume met entree. De ruimte onder het opgetilde volume is later bij de kantoorvertrekken getrokken.

Gebouw Australië:

- Dit gebouwdeel heeft een T-vormige plattegrond en wijkt in dat opzicht af van de standaard X-modules Amerika, Azië en Afrika. Het gebouw fungeert zowel als verbindingselement maar ook als een element dat scheiding aanbrengt.
- De “T” functioneert als een verbindingsstuk dat Azië, Amerika en Afrika fysiek met elkaar verbindt. Doordat dit volume op poten staat ontstaan ruimtelijke en visuele verbindingen tussen de groene zoom en de twee binnenhoven.
- Tegelijkertijd definieert Australië door zijn positionering en vormgeving de twee binnenruimtes als twee binnenhoven; als twee gescheiden, maar ook verbonden ruimtes.
- Hoewel het T-stuk de X-vormige volumes aaneensmeedt is dat louter een visuele verbinding. Zo is het niet mogelijk om van Afrika, via Australië naar Azië te lopen.
- Het volume heeft dezelfde geveldetaillering als de overige volumes met als enige afwijking een entree en een stijgpunt in het hart van de “T”.
- Het T-vormige vormige volumes doorbreekt het repetitieve karakter van de X-modules en zorgt zo op schaal van het gebouwensemble voor variatie in het totaalbeeld.

Gebouw Europa:

- Gebouwdeel Europa wijkt af van de drie standaardmodules omdat het is opgebouwd uit de helft van een X-vormig volume.
- Samen met het Afrika- en het Amerika-gebouw definieert het de oostelijke binnenhof. Het Europa-gebouw vormt een buffer tussen de grootschalige infrastructuur aan de Hoogoorddreef en de Hondsrugweg en zorgt daarmee dat er een rustige openbare ruimte in de binnenhoven ontstaat.
- De buitengevel van Europa sluit aan op de rooilijnen van Afrika en Amerika.
- Als laagste volume vormt Europa het beginpunt van de graduele opbouw van de verschillende gebouwdelen.
- Europa definieert de hoek aan Hoogoorddreef en de Hondsrugweg maar heeft daar geen entree gekregen.

Sportveld op de binnenplaats van het Afrikagebouw

Waardering

Crimson Historians and Urbanists is door Vastint gevraagd een waardenstellend onderzoek te doen naar het Atlascomplex aan de Hondsrugweg e.o. te Amsterdam. Aanleiding voor het opstellen van een waardenstellende onderzoek is het voornemen van Vastint om het Atlascomplex weer toekomstbestendig te maken en aan te sluiten op de sterk veranderende context van Amsterdam Zuidoost. Voor Atlas worden momenteel op gebieds- en gebouwniveau een aantal verschillende ruimtelijke scenario's verkend. Na een analyse van de stedenbouwkundige en cultuurhistorische context van het plangebied en de architectuur van het object volgen in dit hoofdstuk een aantal conclusies ten aanzien van de ruimtelijke essenties en monumentale waarden.

Algemene conclusie

Het Atlascomplex is om verschillende redenen een object dat van architectuur- en cultuurhistorische waarde is. Allereerste vanwege de enorme schaal, met 72.000 vierkante meter verhuurbare oppervlakte was het één van de grootste kantoorgebouwen van het land waar belangrijke Nederlandse en buitenlandse onderneming gevestigd waren. Toch wordt in dit omvangrijke gebouw de menselijke maat niet uit het oog verloren. Daarbij spelen de architectonische opzet met X-vormige basismodules en de groene inrichting van de openbare ruimte een cruciale rol. Op enkele wijzigingen na bevindt het kantoorgebouw zich nog voor een groot deel in oorspronkelijke staat. Het gebouw vertelt daarnaast het verhaal van de jaren tachtig in een generieke kantoor omgeving. Het was bovendien een van de eerste gebouwen die in de maagdelijke polder van Zuidoost werden gerealiseerd. Samen met Bijlmermeerflats, het hoofdkantoor van ABN-AMRO, het AMC, Het Zandkasteel vormt het Atlascomplex een sleutelstuk in de ontwikkeling van dit deel van Amsterdam.

Waardering in onderdelen

Stedenbouw

- De aanwezigheid van het Atlas kantorencomplex is in stedenbouwkundig opzicht van waarde om dat het het eerste kantoorgebouw was dat werd gebouwd in het tot dan toe lege landschap aan de rand van de stad Amsterdam. De planning van de kantoorwijk Bullewijk maakte deel uit van een grootschalige geplande stadsuitbreiding van Amsterdam halverwege de jaren zestig en kreeg begin jaren tachtig vorm met de bouw van meerdere bedrijfs- en kantoorgebouwen. Het Atlascomplex lag daarin als pionier in deze stedelijke ontwikkeling strategisch op de hoek van twee primaire verkeerswegen en nabij het NS/metrostation Bijlmer.
- De buitenruimte rondom Atlas is zorgvuldig en in overeenstemming ontworpen met zowel de gebouwen als de grootschalige infrastructuur. Voor Atlas werd gekozen om het parkeren integraal mee te ontwerpen middels een verdiepte parkeervoorziening, waarmee een landschappelijke inbedding van het complex mogelijk werd. Hiermee onderscheidde het kantoorcomplex zich nadrukkelijk van de andere vroege kantoorbebouwing in Bullewijk, die nauwelijks relatie aanging met de directe omgeving. De andere bebouwing bestaat hoofdzakelijk uit autonome kantoortorentjes op uitgestrekte parkeervelden.
- Over de jaren is het gebied rond station Bijlmer sterk veranderd, voornamelijk door de ontwikkeling van ArenAPoort. Hierdoor is het Atlascomplex omringd geraakt door grotere en vooral hogere bouwvolumes. De omsingeling van het gebouw zal met de aanstaande ontwikkelingen van ArenAPoort en Amstel III alleen maar toenemen. De aanwezigheid van het Atlascomplex, samen met het Zandkasteel en het ABN kantoor en zekere mate ook het AMC zorgt als pioniersgebouw van Bullewijk binnen deze hyperstedelijke omgeving voor een belangrijke historische gelaagdheid, waarmee de ontwikkelingsgeschiedenis van de omgeving afleesbaar blijft.
- Op het terrein van Atlas hebben in de loop der tijd een aantal verdichtingen plaatsgevonden. Door middel van een toevoeging van nieuw hotelgebouw tussen de parkeergarage en het kantoorcomplex alsook een tijdelijk paviljoen aan de singel. Deze verdichtingen in het landschap zijn nauwelijks van invloed geweest op het gebouw en de ruimtelijke werking van het terrein.

Cultuurhistorie

- De bouw van het Atlascomplex is exemplarisch voor de schaalsprong die zich gedurende de jaren tachtig voordeed op de Nederlandse kantorenmarkt. Met een oppervlakte van 72.000 vierkante meter was Atlas in die tijd het grootste kantoorgebouw op de verhuurmarkt.
- Daarnaast was de bouw van het enorme kantoorcomplex een voorloper van een nieuwe economische trend waarbij kantoorgebouwen vergelijkbaar met Atlas, steeds vaker werden gebouwd als beleggingsobject, zonder dat er zich van tevoren een afnemer had aangediend. Om zo veel mogelijk bedrijven aan te trekken werden deze bedrijfsgebouwen in ruimtelijk opzicht bewust zo flexibel en praktisch mogelijk opgezet alsook qua esthetiek zo terughoudend mogelijk ontworpen. Atlas vertegenwoordigt een van de eerste grootschalige beleggingsbedrijfsgebouwen en is daarmee in cultuurhistorisch opzicht van belang.

Architectuur

- Ondanks het feit dat het Atlascomplex opgevat kan worden als een beleggingsobject nadrukkelijk ontworpen ‘ohne eigenshaften’ met het doel zoveel mogelijk bedrijven aan zich te binden, beschikt het complex zeer zeker over esthetische kwaliteiten. Deze esthetische kwaliteiten manifesteren zich hoofdzakelijk in de structuralistische compositie van een reeks identieke volumes die gezamenlijk twee binnenhoven omsluiten. Door deze ruimtelijke opzet ontstaat ondanks de enorme omvang van het gehele complex een besloten, humane sfeer. De binnenhoven zorgen bovendien voor intimiteit en beschutting in de grote stedelijke structuur van Amsterdam Zuidoost.
- De structuralistische opzet van de bouwmassa’s zijn op een geslaagde wijze gecombineerd met een corporate modernistische uitstraling van het kantoorgebouw waarbij de donkere strookramen contrasteren met het lichte beton.

- Het landschap in de binnenhoven en rondom het complex is destijds in samenhang met het gebouw ontworpen door Mien Ruys en Hans Veldhoen. Ruys kon op dat moment met recht de *grande dame* van de Nederlandse moderne tuinarchitectuur worden genoemd. Hoewel het tuinontwerp niet in zijn volledigheid is behouden gebleven is de beplanting die nog is blijven bestaan mogelijk van cultuurhistorische waarde. Door een uiteenlopend beplantingschema zijn in de groenstroken aan de buitenzijde en de binnenzijde van het kantoor diverse groene plekken gecreëerd.
- De later toegevoegde parkeergarage vertoont weliswaar stilistische overeenkomsten met het kantorencomplex maar ontbeert de esthetische kwaliteit die we terugzien in het kantoorcomplex. De plint van het parkeergebouw is ingevuld met andersoortig programma, een innovatieve oplossing om leven te creëren aan de straat.
- Binnen het oeuvre van Frits Dekeukeleire is het Atlascomplex het laatste grote gebouw. Dekeukeleire overleed zelf plotseling tijdens de bouw. Binnen het bureau was Dick Kerste de belangrijkste projectarchitect. Binnen de portfolio van architectenbureau Dekeukeleire behoort dit gebouw tot een van de meest geslaagde bouwwerken. Het gebouw is minder generiek dan eerdere kantoorkolossen zoals De Omval en heeft bovendien fraaie openbare, groene ruimte tussen de volumes.
- Van de drie oorspronkelijke kunstwerken die kort na het gereedkomen van het werk zijn gemaakt bestaan er nog twee. Een werk zonder titel in cortenstaal van Evert Strobos en twee sculpturen voor het Aziëgebouw van Steef Roodhaan. Beide werken zijn in opdracht van PGGM gemaakt, specifiek voor deze plek. Vanwege de verbondenheid met de architectuur zijn deze werken van cultuurhistorische waarde.

Gaafheid

- Aan de essenties van het ontwerp is nauwelijks iets gewijzigd en bouwkundig is het gebouw in goede staat door goed onderhoud. Nieuwe toevoegingen op het terrein doen niet af aan de ruimtelijke compositie.
- Een belangrijke verandering ten opzichte van de oorspronkelijke situatie is het dichtmaken van enkele entrees aan de buitenzijde. Hierdoor zijn de entrees aan de zijde van de binnenpleinen belangrijker geworden.
- De glazen pui in het Afrikagebouw aan de zijde van de Hoogoorddreef onderbreekt abrupt de horizontale geleding in de gevels in een poging het gebouw een transparanter gezicht te geven. De continuïteit van het gevelbeeld is daarmee lokaal verstoord.
- Het oorspronkelijke tuinontwerp van Mien Ruys en Hans Veldhoen is slechts fragmentarisch behouden gebleven. Bestrating, platen en hagen zijn in de loop der jaren verdwenen. Fragmenten uit het ontwerp van Ruys en Veldhoen die nog aanwezig zijn vertegenwoordigen een positieve cultuurhistorische waarde zoals de kersenbomen voor het Aziëgebouw of de rij treurwilgen langs de singel.

Zeldzaamheid

- Gelijkaardige bedrijfsverzamelgebouwen van dit formaat zijn in Nederland zeldzaam. Het Atlascomplex is een van de grootste in zijn soort uit de jaren tachtig.
- Ook voor het stadsdeel Zuidoost is er sprake van zeldzaamheid. Onder invloed van de nieuwe gebiedsontwikkelingen in ArenAPoort en Amstel III zal een fors deel van de vroegste kantoorbebouwing van Bullewijk verdwijnen en vervangen worden door nieuwe woonwerkbuurten in hoogstedelijke torenbouw. Het gebouwenensemble Atlascomplex, het ABN kantoor en het Zandkasteel, met de typische ruime, structuralistische opzet en jaren tachtig architectuur, brengt dan nog historische gelaagdheid aan in een verder vrij recent gebouwd gebied. Het herinnert aan de pioniersfase van het belangrijkste nevencentrum van Amsterdam en de gefaseerde ontwikkeling van Zuidoost als nieuw stadsdeel.

Aanbevelingen

Na bestudering van de waarden van het kantorencomplex volgt in dit hoofdstuk een reeks aanbevelingen ten aanzien van de omgang met het kantorencomplex. Er wordt inzichtelijk gemaakt waar de ruimtelijke kansen en mogelijkheden liggen met betrekking tot de voorgenomen transformatie van het gebouwenensemble.

Ten aanzien van het gebouwensemble

- De belangrijkste kwaliteit van het gebouw manifesteert zich in de structuralistische opzet van de verschillende bouwvolumes die door de herhaling van de standaardmodule met de X-vorm besloten en intieme binnenhoven creëert. Ondanks het enorme oppervlakte van Atlas voelt het complex niet massaal of onmenselijk aan. Het op poten gezette gebouwdeel Australië dat als tussenlid fungeert tussen de werelddelen Azië, Afrika en Amerika vervult hierin een essentiële rol. Het wegnemen van dit volume zou een verstoring betekenen van de ruimtelijke opzet en de structuur van de besloten binnenhoven doorbreken.

- Het lagere losstaande kantoorvolume Europa speelt eveneens een belangrijke rol in de volumetrische opzet van het Atlascomplex. Het lagere volume vormt een getrapte buffer tussen de primaire verkeerswegen Hoogoorddreef en Hondsrugweg en omarmt als het ware met zijn vorm het binnengebied en draagt zo bij aan de intieme sfeer.

- De parkeergarage in de noordoostelijke hoek van het terrein ter hoogte van de spoordijk is omstreeks 1986 gereedgekomen. Hoewel deze in stilistisch opzicht verwantschap heeft met het hoofdcomplex, onder meer met de afschuinde hoeken in de gevel, is deze in ruimtelijke opzet niet onlosmakelijk verbonden met het ontwerpconcept van het kantoorcomplex. Vervanging of wijziging van dit specifieke volume op het terrein is denkbaar.

- Het nieuw toegevoegde hotelvolume voegt zich qua massa en hoogte redelijk in op de kavel en draagt bij aan de beslotenheid van het binnengebied en de afzoming van de Hoogoorddreef. De positionering van de horecavoorziening ‘Absolute Taste’ aan de voetgangersroute daarentegen is echter minder geslaagd. Het nieuw toegevoegde volume sluit de belvedère-achtige ervaring af die men oorspronkelijk had vanuit en vanonder het werelddeel Australië. Het volume is een ruimtelijk incident dat idealiter in de toekomst voorkomen zal moeten worden.

- Samengevat: Behoud de complete ruimtelijke totaalcompositie van het Atlascomplex inclusief schakelstuk Australië en Europa. Het parkeergebouw zou eventueel vervangen kunnen worden. Verdere fragmenterende incidenten als de horecavoorziening zouden voorkomen moeten worden.

Ten aanzien van het gebouw

- Naast de structuralistische opzet is de gehele gevel van de gebouwen van hoge kwaliteit. De horizontale banden, de afgeschuinde hoeken, het beton met reliëfwerking, de terugliggende strookvensters en het kleurcontrast tussen licht en donker zijn beeldbepalende elementen. In de omgang met de gevel raden wij aan deze elementen te koesteren en restauratief te benaderen. Bij eventuele ingrepen aan de gevel raden wij aansluitend aan om integraal te werk te gaan om verstorende kleur- en andere nuanceverschillen in de gevel te voorkomen. Denk aan de reiniging van het beton, de kleur en de mate van spiegeling in het glas, zonwering et cetera.

- Bij eventuele ingrepen in de gevel is het belangrijk om een integrale benadering te hanteren waarbij de continuïteit van de horizontale belijning behouden blijft alsook de open-dichtverhouding. Het incidenteel openen van de buitengevels, zoals bijvoorbeeld bij werelddeel Afrika plaatsvond ten behoeve van huurder Adidas is niet wenselijk. Door de ingreep waarbij over de gehele gevel glas is toegepast en er plaatselijk een verticale geleding is ontstaan is de horizontale opzet van de gevel ter plekke verloren gegaan. Dergelijke op zichzelf staande incidenten zouden te allen tijde voorkomen moeten worden. Daarbij moet worden opgemerkt dat de praktijk heeft geleerd dat de entrees aan de binnenzijdes van de werelddelen het beste

werken en het openen van de buitenzijdes geen concrete bijdrage biedt aan het ontsluiten van de gebouwdelen.

- De plinten van buitenzijdes van de gebouwvolumes zijn zwaar en gesloten en dragen bij aan de introvertheid van het complex. Om bij te dragen aan de programmatische activering van de Hoogoorddreef en het latere Hondsrugpark zal de vraag ontstaan om de gevel naar buiten te openen. Deze plaatselijke openingen zijn niet ondenkbaar, zeker als het gaat om éénlaagse volumes tussen de X-vormige hoofdvolumes, mits deze integraal worden uitgevoerd en zich qua architectonische ingreep analoog zijn aan de architectuur van het Atlasgebouw. De opening van de plint zal bescheiden moeten zijn en de indruk moeten wekken er altijd al geweest te zijn. Een manier om hier invulling aan te geven kan zijn om de borstwering van deze éénlaagse volumes te verwijderen om zo een meer open plint te maken naar de directe omgeving.

- De plattegronden van de verschillende werelddelen waren bewust opengelaten om flexibel gebruik door de afnemer te faciliteren. Eventuele nieuwe indelingen in de kantoorvloervelden zijn niet van invloed op de esthetische kwaliteiten van het Atlascomplex en goed voorstelbaar.

- De entreepartijen en lobby's van de verschillende werelddelen zijn in de loop der tijd door eigentijdse styling van kleur en smaak veranderd, niet langer identiek en ademen niet meer de sfeer van weleer. Dit geldt niet voor de afwerking van de trappenhuizen, zowel afwerking van de vloeren, de trappartijen, als het hekwerken zijn nog grotendeels in oorspronkelijke staat en van kwaliteit. Wij raden aan de afwerking van de trappenhuizen te bewaren.

Ten aanzien van het landschap

- Een van de grote kwaliteiten van het Atlascomplex is dat de tuinen in samenhang met de gebouwen zijn ontworpen. Ook al is het tuinontwerp van Mien Ruys en Hans Veldhoen in grote lijnen verdwenen, er is nog steeds sprake van landschappelijke kwaliteit. Het meest overtuigend zijn de zorgvuldig gepositioneerde en bomenpartijen, zeker die in de hoek van de spoordijk. De bosschages en hagen aan de randen zijn minder overtuigend. De later geplante hagen en geplaatste hekwerken zijn gefragmenteerd, sluiten het terrein optisch af, en dragen zo bij aan de naar binnen gekeerde uitstraling van het gebouwenensemble. Ook de bosschages ter hoogte van de onderdoorgang van Australië blokkeren de visuele werking tussen de binnenhoven.

- De binnenterreinen worden gedomineerd door een wegenstructuur ten behoeve van het in- en uitrijdende autoverkeer. Met de noodzaak om het autogebruik terug te dringen ten faveure van het openbaar vervoer ligt er een uitgelezen kans om de binnengebieden in de toekomst te voorzien van groene verblijfskwaliteit voor personeel, bezoekers, insecten en vogels, waarbij de auto niet langer meer domineert. Door de binnenhoven als park op te vatten kunnen deze als een uitloper van het geplande Hondsrugpark fungeren.

- Gezien de gedateerde en gefragmenteerde inrichting van de tuinen, de soms wat hermetische beplanting en de beperkte verblijfskwaliteit alsook het gegeven dat de wegen en de parkeerplaatsen in het binnengebied de verblijfskwaliteit naar beneden halen, is het goed denkbaar dat er een nieuw integraal landschapsplan wordt ontwikkeld voor de gehele kavel. Wij raden aan een landschapsarchitect te benaderen die zich verwant voelt met 'taal' van het gebouw en het ontwerp Ruys/Veldhoen en daar een eigentijdse landschappelijke draai aan weet te geven. Een belangrijke aanbeveling is wel dat er een beknopt aanvullend tuinhistorisch onderzoek wordt gedaan dat preciezer in kaart brengt wat er nog van het oorspronkelijke tuinontwerp van Ruys en Veldhoen behouden is gebleven, en dat hieraan een onafhankelijke waardering wordt gegeven.

Ten aanzien van de architectuur en nieuwbouw

- In de architectuur van het nieuwe hotel is gezocht naar een stilistisch relatie met Atlas. De schaal en maat en de uitstraling van het Atlascomplex is echter zo dominant en overtuigend dat bij eventuele nieuwbouw invullingen (bijvoorbeeld op de plek van de parkeergarage) niet per se stilistisch aansluiting hoeft worden gezocht bij de architectuur van Atlas. De juiste stedenbouwkundige positionering van een eventueel nieuw volume, die goed aansluit op de ruimtelijke opzet van het complex, heeft daarin prioriteit.

Advies ten aanzien van ontwikkeling en uitbreiding

Gebouweigenaar Vastint heeft de wens uitgesproken om op volumetrisch vlak beter inzicht te krijgen in de ruimtelijke mogelijkheden voor het Atlascomplex, waardoor het gebouw met inachtneming van de vastgestelde cultuur- en architectuurhistorische waarden kan worden aangepast aan nieuwe stedelijke ontwikkelingen, mogelijkerwijs door het toevoegen van meer volume. Belangrijke aanleiding voor deze vraag vormt de snel veranderende stedelijke context waarin Atlas zich bevindt. Atlas vormt vandaag de dag een schakelstuk tussen twee veranderende stadsdelen in Amsterdam Zuidoost, de Arenapoort aan de noordzijde en de nieuw te verrijzen stad (Amstel III) aan de zuidzijde. Met name in het direct aangrenzende Amstel III wordt op het voormalige bedrijventerrein een geheel andere stedenbouwkundige orde geïntroduceerd. Een van grote, hoogbouwblokken in een hoge dichtheid met strak gedefinieerde straten en pleinen, terwijl de ruimtelijke opzet van het Atlascomplex wordt bepaald door de stedelijke morfologie van het oorspronkelijke functionalistisch opgezette bedrijventerrein. Het is de wens van de opdrachtgever om zich met Atlas op een passende manier te verhouden tot deze nieuwe stedenbouwkundige realiteit.

Bij nieuwe ontwikkelingen zou telkens het behoud van de architectonische, stedenbouwkundige en cultuurhistorische waarde van het Atlascomplex als uitgangspunt genomen moeten worden ondanks het gegeven dat de omliggende stedelijke gebieden een gedaanteverwisseling hebben ondergaan of binnenkort zullen transformeren. Juist de ‘andersheid’ van het Atlascomplex draagt dan bij aan de historische gelaagdheid van het gebied. Dit neemt niet weg dat er binnen het huidige ensemble door de ruime kavel en de omvang en schaal van het gebouwencomplex ruimte is voor nieuwe toevoegingen. In dit laatste deel van het onderzoeksrapport worden een enkele globale suggesties gedaan voor eventuele uitbreidingsmogelijkheden in, op, om of aan het huidige complex, die echter nadrukkelijk uitvoerig op hun consequenties ten aanzien van de stedenbouwkundige en architectuurhistorische waarden onderzocht of getest zouden moeten worden.

- Parkeergarage Antartica speelt zoals eerder gesteld binnen het ensemble een ondergeschikte rol. Eventuele sloop-nieuwbouw in de vorm van een stevig hoogbouwaccent met een eigen visuele taal is hier voorstelbaar. Ook is het op eigentijdse manier voortborduren op de structuralistische opzet van Atlas hier goed denkbaar. Met een hoogbouwaccent op deze plek kan mogelijk een brug worden geslagen naar de geplande hoogbouw in de omgeving.

- Het aanzienlijk optoppen van de verschillende gebouwdelen is denkbaar, maar daarbij is het voorwaardelijk dat er rekening gehouden wordt met de getrapte opbouw van de volumes die zorgt voor dynamiek en variatie in repetitie. De effecten van een radicale nieuwe interpretatie van deze getrapte volumeopbouw zouden door middel van studies onderzocht kunnen worden. Het ‘uitvullen’ van de volumes tot gelijke hoogte gaat echter ten koste van de ruimtelijke kwaliteit.

- Europa is in haar huidige vorm vrij gesloten naar de hoek Hoogoorddreef en Hondsrugweg. Deze hoek zal in de toekomst een geheel ander karakter kennen door de transformatie van de Hondsrugweg tot een druk bezocht Hondsrugpark in een hoogstedelijke omgeving. In het denken over het transformeren en openen van deze hoek en de wensen om het volume ruimtelijk en programmatisch beter te laten dialogeren met zijn omgeving spelen de volgende elementen een essentiële rol: de omarmende beweging van de halve X is belangrijk voor de definiëring van de binnenhof en het lage volume speelt een rol in de graduele opbouw richting het hoogste gebouw Amerika. Deze ruimtelijke principes zouden in de huidige of een eventueel te onderzoeken nieuwe vorm ten minste gehandhaafd moeten blijven op deze plek.

- De groene binnenhoven laten alleen kleinschalige alzijdige paviljoenachtige structuren toe die het campuskarakter in stand houden en doorzichten niet verstoren.

STAPLES
EUROPLAZA
COURTYARD

Bronnen

- ‘Atlascomplex verrijst uit ’t groen.’ In: **Atlas Kantorencentrum INFO**, ongedateerd
- ‘Auto krijgt ruimbaan in Amstel III’, in: **Het Parool**, 6 juni 1991
- ‘Bouw in Bijlmer van negen kantoren. Groot pensioenfonds investeert 200 miljoen’, in: **Het Parool**, 16 januari 1980
- Dick Bruijne e.a., **Amsterdam ZO: Centrumgebied Zuidoost en stedelijke vernieuwing Bijlmermeer 1992-2010** (Bussum 2002)
- Marc Hameleers, **Kaarten van Amsterdam. Deel II: 1866-2010** (Bussum 2013)
- Informatiebrochure ‘Atlas kantorencentrum Amsterdam’, ongedateerd. Drukkerij Waanders
- Vincent Ligtelijn (red.), **Aldo van Eyck: Werken** (Bussum 1999)
- ‘Overschot in kantoorruimte Groot-Amsterdam’, in: **De Telegraaf**, 24 november 1982
- Vereniging Promotie Amsterdam Zuid-oost, Informatiepakket Amsterdam Zuidoost: het nieuwe zakencentrum (Amsterdam 1985).
- Evert Verhagen e.a., **Van Bijlmermeerpolder tot Amsterdam Zuidoost** (Den Haag 1987)
- ‘Verkeerstoren voor het dirigeren der sleepboten’ in: **Algemeen Handelsblad**, 02-03-1959
- ‘Wat is twintig jaar om een hele stad te bouwen?’, in: **NRC Handelsblad**, 3 oktober 1984
- ‘“Wibauthuis” jongste telg aan de Wibautstraat’ in: **Amsterdam Werkt**, 1965, jrg. 7, #4

Archieven

Persoonlijk archief van F.J.E. Dekeukeleire

Stadsarchief Amsterdam, inv. nr. 30148: Inventaris van het archief van gemeente Ouder-Amstel, archiefnummer 913-917: ‘Stukken betreffende de vaststelling en wijziging van het industrieterrein “Bullewijk”, met tekeningen, 1962’

Beeld

Crimson Historians & Urbanists, tenzij anders vermeld in bijschrift

Websites

https://020apps.nl/kaart/p/98/F.J.E._Dekeukeleire
https://www.buitenbeeldinbeeld.nl/Amsterdam_ZO/roothaan.htm
https://www.artatsite.com/Amsterdam/details/Vandekop_David_Zonder_Titel_Atlasgebouw_beelden_statues_sculptures_kunst_Art_at_Site_Amsterdam.html
https://www.amsterdam.nl/projecten/amstel3/
https://www.amsterdam.nl/projecten/arenapoort-stadshart-zuidoost/ontwikkelstrategie-arenapoort/

Met veel dank aan:

Jeannette Dekeukeleire
Dick Kerste

Cultuurhistorische verkenning en advies
Atlascomplex te Amsterdam

In opdracht van Vastint

Crimson Historians & Urbanists, met Jan van Ballegooijen en Daan Veelers

Rotterdam, 1 maart 2022

Delftsestraat 33
3013 AE Rotterdam, The Netherlands
(31) 10 2827724 | crimson@crimsonweb.org
www.crimsonweb.org

Crimson
HISTORIANS AND URBANISTS

Crimson
HISTORIANS AND URBANISTS